

MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE.

TÖBBEK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTIK

BARÁTH FERENCZ ÉS BÖHM KÁROLY.

I. ÉVFOLYAM.

1. FÜZET.

1882. MÁRCZIUS 1.

Megismeritek az igazságot, és az igazság
szabadokká téssen titeket.

János VIII. 32.

TARTALOM.

1. Bevezetésül. — *Böhm Károly.*
2. A philosophálás akadályai. — Első közlemény. — *Dr. Horváth Cyrill.*
3. Spencer Herbert. — Első közlemény. — *Lechner László.*
4. Giacomo Leopardi gróf, mint a német pessimismus előfutárja. — Első közlemény. — *Dr. Buday József.*
5. Az amerikai költészet fejlődése. Walt Whitman.
6. Értesítő.
Alexander Bernát. Kant. Élete, fejlődése és philosophiája. — *Dr. Nemes Imre.*
7. A philosophiai folyóiratokból.
8. Ujabb philosophiai művek.

BUDAPEST.
AIGNER LAJOS.

1882.

A „MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE“

munkatársai egyelőre a következők:

Dr. Alexander Bernát
dr. Babics Kálmán
dr. Bánóczy József
dr. Bászel Aurél
dr. Bihari Péter
Bodnár Zsigmond
dr. Budai József
Dengi János
Domanovszki Enáre
Dunai Ferenc
dr. Emericzy Géza
Fekete Endre
dr. Felméri Lajos
dr. Fischer Lajos
Gombócz Mihály

Greguss Ágost
Grünwald Béla
György Aladár
Harrach József
dr. Horváth Cyrill
Hunfalvy Pál
dr. Kiss Áron
dr. Kovács Ödön
Kuncz Elek
dr. Lechner László
dr. Maczki Valér
dr. Medveczky Frigyes
Melegh Gyula
Moller Ede
Nagy Gusztáv

dr. Nemes Imre
dr. Öreg János
dr. Pauer Imre
Péterfy Sándor
dr. Pulszky Agost
Schneller István
dr. Schwarcz Gyula
dr. Schwartzler Ottó
dr. Simon József
dr. Széchy Károly
Szlamka Elek
Szöcs Farkas
dr. Tolnay Lajos
Vandrák Elek.
dr. Werner Rezső.

Felelős szerkesztő: **Böhm Károly.**

Társzerkesztő: **Baráth F.**

A philosophiai műveltség a nemzetek műveltségének teljessé tevője és betetőzője. A nélkül az nem egész s egyszersmind az adja meg annak az érettség és férfiaság valódi bélyegét. Az képesít bennünket az élet és gondolkodás bármely körének helyes felfogására és méltatására. Ez érteti meg velünk valójában a jelent, számot ad a multtól s tanácsot ad a jövőre nézve. S a mennyiben az emberi dolgok változandóságában megismerteti velünk az örök és változatlant: a csüggedéstől és kétségbeeséstől megóv.

E philosophiai műveltség alap-természetében egyetemes, általános emberi; hazát nem ismer, csak emberiséget; ez köti össze egymással a korokat, a nemzeteket. De időszerinti kifejlődésében az egyes nemzetekhez van kötve. Nemcsak az által, mert azok kezén és munkája által fejlődik, hanem az által is, mert minden nemzet rányomja saját bélyegét saját philosophiai műveltségére. Így a német, az angol, a skót, a francia philosophia (a mennyiben ez utóbbiról külön lehet szó): jelentékenyen különböznek egymástól. Azért, bár fogalmi ellentétnek látszik, lehet szó egyes nemzetek nevéhez kötött, s így idővel talán magyar philosophiáról is.

Az emberi gondolat-világ ezen nagy kincstárához, mely az emberi lét egész kérdésére igyekszik feletetet adni, ép úgy mint a vallás, csak hogy más alakban: fajunk még nem adta meg a maga részét; nem legalább olyan mértékben, hogy az ott számot tenne. Bár kitűnő gondolkodóink voltak időszakonként nekünk is, de azok inkább a külföld philosophiai eszméit ismertették és alkalmazták hazánk viszonyai közt. Első királyunk, Szt. István, a fia Imre herceg számára írt kormányzati tanácsaival, az első magyar állam-bölcs. Mátyásnak mondásaiban, melyeket kortársai följegyeztek, úgy intézkedéseiben, sok gyakorlati bölcsesség jelentkezett. A XVI. századbeli vallásos reformatió a gondolat felszabadulását magával hozta hazánkban is és

az iskolák egy részét azok tűzhelyévé tette. Apáczai Cserei János a XVII. században, egymaga igyekszik, óriás erőfeszítéssel, magyar philosophiai irodalmat teremteni. S végre, csak legutóbb, Erdélyi János törekedett becses munkái által érdeket gerjeszteni hazánkban a philosophiai gondolkodás iránt, s egyebek közt összeszedte és összeköté a multban a magyar philosophiai tevékenység szárait s ez által is igyekezett nemzetét buzdítani a folytatásra.

Erdélyi munkája csonkán maradt; felhívó szava feleletre vár ma is. S a munka folytatására vagy akár megkezdésére, minden nappal nagyobb szükségünk van. Alkotmányunk legújabb átalakulása által szorosabban tagjaivá lettünk az európai mívelt népcsaládoknak, mint eddig valánk. Új államéletünk az eddiginél nagyobb megfontolásra és nagyobb dolgok végrehajtására hí. A pusztá kölcsönzéssel semmiben sem érhetjük be többé, így a philosophiában sem; saját erőnket kell fejleszteniünk itt is. Meg kell mutatnunk, hogy mit érünk ezen a téren, de egyszersmind fentartanunk összeköttetésünket Európa többi nemzeteinek hasonnemű törekvéseivel.

E szükség érzete indított néhány tanárt, író és gondolkodót a fővárosban arra, hogy egyesüljenek s egy folyóiratot indítsanak a főntebbi célok megvalósítására; s hozzájuk a vidékről is nagyszámú és jelentékeny erők csatlakozván: ime most a folyóirat megindítása érdekében, a magyar közönséghez fordulunk. Ezt láttuk a legelső célra vezető lépésnek arra nézve, hogy hazánkban a bölcsészeti gondolkodás és műveltség iránti érdeklődést szélesebb körben felébreszszük; a philosophiai szellemű művek számára olvasókat és írókat növeljünk, s a jövőre nézve lehetővé tegyük egy magyar philosophiai műveltség megszületését, vagy ha úgy tetszik, folytatását.

Ebből következik, hogy folyóiratunk nem csupán szakközölny akar lenni. A tulajdonképeni philosophia (logika, lélektan, aesthetika, methaphysika, természet- és vallás-bölcsészet, bölcsészet-történet stb.) köréből is közöl ugyan dolgozatokat s igyekezni fog, úgy a külföldi philosophiai mozgalmakat és irodalmat, mint a magyar philosophiai munkásság eddigi történetét, főkép az újabb korból, megismertetni. De azonkívül hozzá szól az állami és társadalmi élet nevezetesebb kérdéseihöz is; hozzá a tanügyhöz, a művészetekhez és irodalomhoz, közöl kritikákat és tanulmányokat; a nyelv, faj, nemzeti jellem kérdéseit (a népi nyelv s közmondások és népszokások psychológiájával) mind körébe vonja, s korlátul és jellegül a tárgyilagosabb, bölcsészeti szempontú tárgyalás-módot állapítja meg.

A »Magyar Philosophiai Szemle« megjelenik kéthavi füzetekben, tehát évenként összesen hat füzetben, mintegy 30—35 ivnyi tartalommal.

Előfizetési ár: egész évre **5 forint**. Egyetemek, theologiai intézetek s egyéb felső iskolák hallgatói, ha ellenőrizve történik az előfizetés, személyiük részére évenként **3 forinttal** fizethetnek elő.

A lap szellemi részét, s általában a szerkesztést illető tudósítások a szerkesztőséghez (*Deák-tér, 4. sz. evang. főgymnasium*), az anyagi részt s kiadást illetőleg pedig Aigner Lajóshoz (*Városház-tér*) küldendők.

Aigner Lajos,

kiadó.

NEMZETI KÖNYVTÁR.

MAGYAR IRÓK NÉPSZERŰ KIADÁSA.

Szerkeszti

ABAFI LAJOS.

I. Kazinczy Ferenc összes költeményei. I. kötet. Ára füze	1 frt 20 kr., kötve 1 frt 80 kr., díszkötésben	2 20
II. Mikes Kelemen: Mulatságos napok. Bevezély-cycus.	1 frt 20 kr., kötve 1 frt 80 kr., díszkötésben	2 20
III. Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. 1 frt 50 kr.,	kötve 2 frt 10 kr., díszkötésben	2 50
IV. Kármán József művei. I. kötet. (Fanny hagyományai stb.) 1 frt,	kötve 1 frt 60 kr., díszkötésben	2 60
V. Vitkovics Mihály költeményei. 80 kr., kötve		1 40
VI. Vitkovics Mihály prózai művei. 1 frt, kötve		1 62
VII. Kazinczy Ferenc összes költeményei. II. kötet. 1 frt 20 kr.	kötve 1 frt 80 kr., díszkötésben	00
VIII. Vitkovics Mihály válogatott levelei. 1 frt, kötve		2
IX. gróf Zrinyi Miklós szigeti veszedelme és kisebb	költeményei. 1 frt 20 kr., kötve 1 frt 80 kr., díszköt.	1 60
X. Mikes Kelemen Törökországi levelei. 1 80, kötve 2 40, díszköt.		2 80
XI. Dayka Gábor költeményei. 1 frt, kötve 1 60, díszkötésb.		2.—
XII. Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek. 1 80, kötve 2 40, díszköt.		2 80
XIII. Kármán József művei. II. kötet. (Vegyes iratok, levelezések)	1 frt 60 kr., kötve 2 frt 20 kr., díszkötésben	2 60
XIV. Csokonai Mihály összes művei. Bevezető kötet: Csokonai	Vitéz Mihály. (Jel és jellemrajz.) Irta Haraszti	
Gyula. 1 frt 60 kr., kötve		2 20
XV. Katona József összes művei. I. kötet: Bánk-bán. Jeruzsálem	pusztulása. Luca széke. 1 frt 40 kr., kötve	2.—
XVI. Katona József összes művei. II. kötet. Ziska Monostori	Veronka. István király. 1 frt 40 kr., kötve	2.—
XVII. Sárosy Gyula összes művei. I. kötet. Arany Trombita és	egyéb hazafias költemények. 1 40, kötve 2 frt, díszkötésben	2 40
XVIII. Dugonics András: Bátori Mária. Endrődi Sándor tanul-	mányával Dugonicsról. 1 frt 40 kr., kötve	2.—
XIX. Katona József összes művei. III. kötet. A borzasztó toronv.	Aubigny Clementia. A Mombelli grófok. 1 frt 40 kr., kötve	2.—
XX. Sárosy Gyula összes művei. II. kötet. Vegyes költemények.	1 frt 40 kr., kötve 2 frt, díszkötésben	2 40
XXI. Vajda János kisebb költeményei 1 frt 40 kr., kötve 2 frt,	velinkiadás 2 frt 40 kr., díszkötésben	3 60
XXII. Vajda János elbeszélő költeményei 1 frt 60 kr., 2 frt 20 kr.	velinkiadás 2 frt 80 kr., díszkötésben	4.—
XXIII. Gaal József: Szirmay Ilona. Történeti regény. Bevezetésül	Gaal József élete és munkái. Irta Dr. Badiés Ferenc.	
2 frt, kötve		2 60
XXIV. Beöthy László: Goldbach & Comp. Regény. 1 frt 40 kr. kötve		2.—
XXV. Vahot Imre emlékiratai és Petőfi Sándor emlékezete. 2 frt,	kötve	2 60
XXVI. Balogh Zoltán összes költeményei. I. kötet 1 frt 40 kr., kötve		2.—

BEVEZETÉSÜL.

Uj irodalmi vállalatoknak mindig nehéz a kezdetük. Addig míg a vállalat részletes céljai, szellemi iránya tényekben nem nyilatkoznak, közönség és munkatársak egyaránt tartózkodó állást foglalnak el, tehát épen azon két tényező, mely nélkül nincs irodalmi vállalat. Ezt a circulus vitiosus, hogy a mit már kezdetben is ismerni kellene, azt csak a folytatás hozza meg, az által lehet némileg megszüntetni, hogy ha a vállalat megindító annak indokairól s céljairól, szellemi irányáról mindjárt kezdetben félremagyarázhatlan felvilágosítást nyujtanak a közönségnek.

Annál inkább szükséges az nálunk, mivel az említett nehézség különösen nagy a mi vállalatunknál. Arról van szó, hogy a dolgok felfogásának oly alakját, mely nálunk csak időközönként s rész szerint és kis körben érvényesült, erősítsük s adjunk annak minél szélesebb körben hangot, jogot és életet. A népeket conservatív hajlamaik a megszokotthoz vonzzák s önkénytelenül ellene szegülnek csekély újításoknak is. Annál inkább félhetni tőle olyankor, ha egy oly felfogási formának, milyen a philosophiai gondolkodás, mely nálunk eddigelé igen mostoha bánásmódban részesült, nagyobb érvényt, mélyebbre ható befolyást igyekeznek kivívni az élet mezején többé-kevésbé uj emberek. Az ilyen vállalkozást indokolni, annak szükségességét igazolni mulhatlan kötelesség.

Mert a gyakorlati élet kérdéseivel elfoglalt elme könnyen tévedhet, mikor elvont tanok életrevalóságáról itélni készül. Nálunk pedig Hetényi és Szontágh nagyon is a gyakorlat malmára hajtották a vizet, mikor Hegel követőivel szemben az ilyen idealistikus »Zsófi-féle« ismeret impraktikus voltát hirdették. Közvetlenül gyakorlati, az igaz, a philosophia nem volt soha; nem

tanított meg közvetlenül senkit vasutak, gőzhajók, távirók s egyéb új találmányok megalkotására. Azonban az ilyen gyakorlati dolgok még nem teszik az egész gyakorlati életet. Mindezek csak eszközök egy sokkal magasabb-gyakorlati cél elérésére, melyet az ember akarata tűz ki magának, s melynek megértésére az összes gyakorlati találmányok nem képesítnek. Az emberi életnek idealszerű berendezése, ez a gyakorlati cél; erre szolgálnak a gyakorlatat változatos eszközei, s e célt megérteni, indokolni, öntudatosan kifejteni, erre csak a philosophia tanít.

Ha tehát a philosophia nem is közvetlenül gyakorlati, azért mégis oly tényező, melynek a gyakorlati életre a legnagyobb hatása van, oly hatása, milyennel a valláson és művészetben kívül a szellem működésének más ága nem dicsekedhetik. E hatásról tanuskodik, hogy egyebet ne is említsünk, a múlt század legnagyobb eseménye, a francia forradalom, s a ki a történelemben a mozgató erőt tiszta szemmel képes meglátni, az mindenütt megtalálja azon finom szálaikat, melyekkel a politikai események a philosophiai eszmékkel összefüggnek, s óvakodni fog azon elhamarkodott állítástól, mint ha a philosophiát és a gyakorlatot áthághatlan chinai fal választaná el egymástól. Mert végre is az eszmék azok, melyek az emberiség történelmét mozgatják s a történelmi események csak tört képei az eszmék megvalósulásra törekvő hatalmának.

Ha az volna célom, hogy a philosophia hatását a tudomány elméleti ágaira vázoljam, akkor hivatkozhatnám sok figyelemre méltó dologra. Elmondhatnám, hogy a szabad kutatás elvét elv gyanánt Descartes és Verulam Bacon hirdették; hogy az inductio módszerét ugyanők fogalmazták; hogy a fejlődés elmélete philosophusoktól származik; hogy az atomismus első csiráit Demokritos tanaiban találhatni; hogy az anyag és erő közti viszonyt philosophusok igyekeztek megfejtetni; hogy a művészetnek elvi felfogása Kant és Hegel philosophusi érdeme; hogy a történelem magasabb lendületű képét philosophiai műveltségű férfiaknak, a történelem philosophiáját Hegelnek és iskolájának köszönjük. De nem célom a philosophiának panegyrikusát írni, — egyrészt nem érzek elég erőt hozzá, másrészt tudom jól, hogy a hol sok a fény, ott sok az árnyék is. Arra a kérdésre szeretnék röviden

felelni: szükséges-e nekünk hazai viszonyaink között a philosphia? s indokolt-e annál fogva annak nagyobb mérvben terjesztése, ha kell állandó szemle segítségével is?

A szükség érzetét lelkünkben mindig valami hiány költi fel. Ugy vagyunk a philosophiával is. Félek, hogy e hiányoknak, ha csak rövid felemlítése is, kellemetlen lesz; és még sem kerülhetem ki. Ismerik mind azok, a kik éber szemmel nézik nemzeti életünk egyes mozzanatait; s azért nem szerénytelenség tőlem, ha azokra utalok. Bennök rejlik ezen »Szemlének« igazolása. Rövid az én okoskodásom veleje. Bennünk megingott az ideálokban való hit. Onnan szépirodalmi, tanügyi, társadalmi, politikai s tudományos bajaink legnagyobb része. Kielégítő ideálokat a modern kornak nem nyújt sem vallás sem művészet többé; az ilyen ideálokat, a melyek határozott körvonalúak és hódításra képesek, nemzedékünknek csak a philosphia s az annak nyomán támadt műveltség adhatja meg. Azért kell a philosophiát terjesztenünk. Lehet, hogy tévedek, de indokaimnak ez a sorozata. Kifejtésük kötelességem.

Az ideálokban való erős hit minden nemzetnél sajátos kifejezést nyer azon eszme szerint, melynek legkiválóbban képviselője az a nemzet. A hellén nemzet életét megdicsőítette a művészet; a rómainál kimagasodtak jogi intézményei s államalkotó képességei; a német erős volt a speculativ gondolkozásban; az angol a politikai szabadságra s a gyakorlati élet meggazdagítására törekedve hozott létre nagyszerű eredményeket; a francia a társadalmi intézmények javításán fáradozott és így tovább. A magyarnak is van egy ily eszméje; igaz, hogy csak elvont eszme, mely tartalmát a szellem egyéb tetteiben leli, de a mely alapja a többi eszmék valósításának s ez a jog-tisztelet és hazaszeretet s a szabadság-eszméje. Annyira erős volt ez eszme nemzetünkben, hogy realizálásának és biztosításának feláldozta századokon át állami és polgári jólétét, kényelmét s áldozta vérének is bőségesen. Vedd ki ez eszmét a magyar történelemből s érthetetlené válik minden részletében. A meddig az eszmékben hittek a nemzetek, addig tartott nemzeti nagyságuk; az eszme adta életüknek a lendületet, ez eszmében való hit buzdította erejük és így lényegük kifejtésére. A gyenge is ebből nyerte erejét, a félénk bátorságát, a rest ösztönzőjét. Mi belőlünk

sem halt ugyan még ki a eszme iránti szeretet; sokkal mélyebben van az plántálva lelkünkbe, semhogy ellene törő hatalmak kiirthatnák. De elvesztette élő erejét s életünk nem mutatja többé azon vidámságot, arcunkról nem sugárzik többé azon bátorság, melyet az eszmében való hit, mint külső kifejezőjét megszokott teremteni.

Pedig ideálok nélkül nincs nagyság. Az idealismus az egyedi tényező, mely a nemzetek életét magasztossá teheti. A hol ez eltűnt, ott köznapi fogalmak és felfogások lesznek irányadókká, közönséges elmék vezérlőkké, lázas kenyérkereset a cél, közönséges élvezet a jutalom. Elvész a mérték a szép, az igaz, a jó megítélésében s a pillanat sugallata, a pártos érdek, többnyire az egyéni vonzalom és ellenszenv lesznek mérvadókká az életben. S mind ennek nyomait találhatjuk saját magunk társadalmi viszonyaiban s mind ezek kényszerűséggel utalnak egy hiányzó tényezőre, mely nélkül azokat megszüntetni lehetetlen.

Itt áll első sorban irodalmi kritikánk. Ha ez még el nem érte is azon fokot, a hol a szégyenletesség kezdődik, de igen sokszor nem áll messze attól. Szeretettel elmélyedni valamely író alkotásába, s tudományos elvek alapján itélni művészeti s tudományos művek felett, mindez oly ritkaság nálunk, hogy szinte ujjainkon elszámálhatjuk az előforduló eseteket. Az ez iránybeli termékeken átlag véve három dolgot láthatni: felületességet, avatatlanságot és kiváltképen baráti és ellenséges, tehát elfogult pártos indulatot. De elvi bírálatot, mely a tudomány magaslatán álló elvek szerint volna megírva, mely nem csak azt mondja indokoltan, mi rossz? hanem azt is, hogy miért rossz? és mi volna jobb? — hány ilyen bírálatot tudnának nekem az ezrekre menő évi gyártmányok között felmutatni? Pedig szigorú, igazságos kritika nélkül nincsen igaz tudomány.

Hol rejlik már most ennek az oka? Mi nem kívánjuk, hogy csalhatatlan legyen a bíráló; de annyit követelnünk kell a józan kritika nevében, hogy a bíráló elvek szerint dolgozzék; mondja ki vagy legalább éreztesse elveit, melyekkel itéletét igazolni bírja. Bírálataink legnagyobb része ezt nem tartja szükségesnek sem: az egyéni önkény oda vetett nyilatkozata azt követeli tőlünk, hogy meghajoljunk előtte, az igazolatlan egyéni izlés nyilatkozata előtt! Pedig az ilyen követeléshez csak az egyetemes

észnek van joga; a mi ennek hatalmával magát igazolni nem bírja, annak követelőleg fellépnie nem szabad.

Az egyetemes ész azonban elvekben találja kifejezését s nálunk az elvek feletti vitatkozás kiment a divatból. Elveket feladni, az már nagy baj; de az elvek uralmát egyáltalában megszüntetni akarni, rábízni magát a perc kegyelmére, az még nagyobb baj, az az ész méltósága ellen elkövetett bűn. Ez okozza az élet minden mezején a ziláltságot, az egyesnek az ész közönsége ellen való feltámadását. És miért nem vitatjuk többé az elveket? Avagy mind az elv volna-e már s elfogadható józan elv, a mit annak hirdetnek? hátha csak egyéni ötlet az egész, és nem elv? A gondolkodás elgyengülésében rejlik e hiánynak oka. A gondolat gyengesége bujkál az elvek fejtegetése előtt; az erős gondolkodás belevágja fejszóját az elv szívébe s megpróbálja, közönséges agyagból vagy kipróbált ércből van-e öntve? Elvek fejtegetése azonban philosophiai munka; a ki egészséges kritikát kíván nálunk látni, az kénytelen előbb a philosophiát jobban meghonosítani. Ez az alap, amaz a tető; ez a gyökér, amaz a gyümölcs.

Itt áll második sorban közoktatásunk ügye. A legnagyobb műretek az öntudatosan kifejtett jellem. A társadalom, mely szép épületek, szobrok, festmények megteremtését előmozdítja, csak szépíti életét; a melyik jellemes fiakat nevel, az megalakítja lételét. Azonban nevelési s oktatási ideálok nélkül e remekművek nem teremnek. A mi nevelésünk pedig, fájdalom, nem ismeri az ideált, melyre az ifjak szemét, a férfiak munkáját fordítani kellene. Tévedésünk főforrása az, hogy nem tudjuk megmondani: mit akarunk oktatásunk s nevelésünk által elérni? Tapasztalat itt nem segít, mert az ideál nem tapasztalati fogalom. Az emberi szellem ideáljait csak e szellem tudományos megismerése állapíthatja meg s a szellem tudománya éppen az, a mit terjeszteni akarunk.

Mert hiába altatjuk magunkat azzal, a mit most annyira szeretünk elhíttetni magunkkal, hogy a tapasztalati ismeretek szerzése az egyedüli cél. Van ezen tapasztalati külső anyag ismeretén túl a léleknek más óhaja, más vágya, melyet neki a külső természetnek teljes ismerete sem adhat meg, — az ideál. Ez ideálokban való hitnek őre a vallás mellett a philosophia.

De ha valaki ezt csekélynek venné, ha valaki azzal állana elő, hogy a tapasztalat meghozza a szükséges ideálokat is, melyekre akaratumkat irányoznunk kell, még akkor is a tudomány nemzeti jellege és önállása követeli a philosophiai műveltséget. A tudomány nem áll egyes ismereteknek összefüggés nélküli halmozásában, hanem azoknak elvi feldolgozásában. A tudomány tartalmát átvehetik a nemzetek egymástól s azt kell is tenniök, mert a gondolat egyetemes. A feldolgozás azonban az egyes nemzetek sajátja; ez által lesz egységes egészszé a nemzet ismereteinek sokasága, ez által nyeri a tudomány nemzeti jellegét. Az angol, francia, német stb. tudomány háttérében ott áll az angol, francia, német philosophia, s ezzel együtt tekintve mutatják azon sajátos vonást, mely azokat, mint különböző nemzetek alkotásait egymástól jellemzőleg megkülönbözteti.

Ez önállóság a tudományos elvek kezelésében, a módszerben rejlik s azért nem volt tisztában magával Hetényi, a mikor nemzeti philosophiát kívánt s nem tudta, hogy ennek egyik fő eszköze az önálló külön módszer, mely amant lassan ugyan, de biztosan létre fogja hozni. Ha majdan több philosophiai műveltségű tudósunk lesz, akkor tudományunk is függetlenné fog válni s bele illeszkedik csekély, de értékes szem gyanánt ama nagy láncba, melylyel a tudomány a földkerekség összes népeit átfogja. Akkor a tudomány képes lesz nemzetünknek megfelelő ideálokat szolgáltatni a társadalom s a politika terén is, s akkor meg fog szünni ama sivár ideanélküliség, a mely életünk eme két nagy ágát mindinkább lelkettlenné, prózaivá és sülyedtté kezdi tenni. Hogy az idealis felfogás e téren is minél előbb uralomra jusson, — ennek előmozdítása is a »Magyar Philos. Szemlé«-nek feladata.

Talán sikerült e néhány sorban kimutatnom, hogy nekünk philosophiai műveltségre szükségünk van minden téren, azon célból, hogy öntudatos, elvileg igazolt nemzeti életünk lehessen, mely távolabbi, magasztosabb célok szolgálatában álljon, mint a mindennapi szükség céljai. Szükségesnek tartom már most közönség és munkatársak előtt egyaránt röviden vázolni azon szellemet, melynek e folyóirat kinyomata leszen s azon módot, melylyel e szellemet kifejteni, az életbe átültetni igyekezni fogunk.

A folyóirat formai elve: az értelemnek feltétlen szabad használata. Ez elv, melyet Descartes formulázott nyíltan és határozottan, s melynek az egész fejlődését köszöni, ránk nézve axioma. Nem ismerünk igazságot, mely az emberi szellem természetén nem alapulna, nem tekintélyt, mely észokokkal magát igazolni nem bírja. A mely gondolkodás ezen elvet nem ismeri, az még nem emelkedett philosophiai magaslatra, a mely szándékosan tagadja, az visszaesés egy oly fokra, melyen az emberiség szelleme századok előtt állott, s számba sem jöhet philosophia, kutatásoknál. Ebből következik a folyóirat állása is a különböző philosophiai irányokkal szemben. Mi jól tudjuk, hogy az igazság nem nyilatkozott egy rendszerben sem tökéletesen, hogy az igazság eszméje történelmileg különböző sugarakba vetődött szét, melyeknek mindegyike igazat és hamisat tartalmaz vegyest. Ezen oknál fogva a folyóirat nem szolgál semmiféle iskolának kizárólagosan, hanem szolgál az igazságnak, melyet a bölcselkedő elme különböző alakokban, de ugyanazon tartalommal keres. Elegendő szabadság van ez által a munkatársaknak biztosítva nézeteik kifejtésére s az előállható viszonylagos nézetkülönbség csak serkentő hatással lehet tudományos működésünkre. Ha ez az egyöntetűség rovására történik is, de a célnak jobban szolgál, mert a philosophiai gondolkodást minden irányban és alakban ébreszti és fejleszti. S reméljük, hogy az idő magától meg fogja teremteni a határozott irányt is, a melyben a munkatársak egy közös világnézet kifejtését meg fogják próbálni. Most egyelőre gyengeségünk miatt ilyen kizárólagosságot nem engedhetünk meg.

A folyóirat első teendője saját nemzetünk philosophiai múltjának megvizsgálása. Szükséges ez egyrészt azért, hogy meglássuk, mennyit tettek elődeink, hol voltak hiányaik s miképen kerülhetnék mi ki ezeket? Másrészt pedig azért is, hogy az elődeink által feldolgozott ismeretek, melyekben akármilyen kevés, de mégis van magyar részlet is, a mai gondolkodók tudatában élő erőként lépjenek fel. Csakis ily módon lehet a múlt és a jelen közt folytonosságot létesíteni, a jelen munkájába a múltnak szerzeményét beilleszteni. E célból nem tartjuk szükségesnek már kezdetben is a chronologiai rendet. Időnkénti kritikailag átgondolt közlések elegendők, hogy az anyagot összegyűjtsük

melyet idővel, ha majd teljességben meg lesz, ügyes kéz egy nagyobb képhe foglalhat össze. A történelmi munka ezen ismeretén kívül, mellékesen azt is eszközölhetjük, hogy a magyar philosophiai terminológiát végre valahára rendezzük, s ahol kell megalkossuk.

A tulajdonképeni philosophia köréből a Locke óta oly nagy szerepre hivatott ismeret-elméleti tanok fejtegetése akár önálló cikkekben, akár idevágó művek ismertetésében, a második teendő. Ismerő erőnk terjedelmének, illetőleg határainak megismerése érdeket nyújt a gondolkodni szerető nem philosophusnak is. Az e téren szerzett eredmények alapján a metaphysika köréből az ismeret végfogalmait, milyenek pl. az erő, az anyag, a tér, az idő, a cél, kívánjuk részletezni s megoldásukat a mai ismeretek alapján megkísérteni.

A természettudományok philosophiai irányban történő kezeléséről olvasóinkat pontosan akarjuk értesíteni. Nem azon álláspontot foglaljuk el, a mely a természet philosophiájának volt rendes állása, mikor a természettudományokat a philosophia schemáiból hitte levezethetni. Mi csak azon előzményeket fogjuk esetleg kitüntetni, melyekre minden természeti ismeret utalva van s ezen előzmények alapján akarjuk a más téren szerzett ismereteket egy philosophiai világnézet egészébe beleolvasztani.

Ugyanilyen módon kívánjuk kezelni az államról és a társadalomról szóló tanokat is. A philosophiai alapoknak felderítése, melyeken ezen tudományos ágak nyugszanak, a főcélunk. Ezért az erre vonatkozó elméletek közlése, esetleg megbirálása képezi azon kört, melyen belül folyóiratunk marad, hozzátéve mindig azt, a mi ezen tudományoknál magától értetődik, a történelmi haladás figyelembe vételét. Ilyen szempontból helye jut a történelem philosophiájának is vagyis azon tannak, mely az emberiség fejlődésében uralkodó törvényeket keres s ezekből igyekszik azon célt kisejteni, mely felé az emberiséget e törvények kényszerűsége vezeti.

Egy része e folyóiratnak az egyéni szellem, mondatnók, physikai törvényeinek van szánva. Az emberi elme működési törvényeinek ismerete oly fontos mindenkire, hogy annak ismerete alól manap senki sem vonhatja ki magát, ép úgy, mint kénytelen mindenki ismerni a physika elemeit.

Minthogy e téren az újabb idő egészen új problémákat eddig szokatlan módszerekkel igyekszik megfejteni, azért tanácsosnak találtuk a lélektan számára két rovatot nyitni. Ezek egyike inkább az elmélődő lélektan számára van fentartva, a melynek nálunk több művelője és kutatója van. Másikát az ugynevezett experimentalis lélektannak (vagyis psychophysikának) adjuk át, mely nemcsak az emberi elmének egészséges tünetényeit hozza függésbe az idegrendszer működésével, hanem annak kóros tünetényeit is le fogja írni s psychophysikai alapon magyarázni. E két rovat egymástól független; mint két iránynak kifejezői, melyek a mi korunkban az uralomért harcolnak, szemlénkben mind a ketten helyet találnak.

Az emberi szellem nemcsak psychophysikai törvényeknek hódol, hanem öntudatosan felhasználva azokat eszmék által meghatározott, célszerű alkotásokra törekszik, melyeket mint igaz, szép és eszméinek megvalósításait ismerünk. Ezen szabályozó törvényeknek a megalkotott művek természetéből felkutatása, a további teendő. A logikai törvények vizsgálatát legelső sorban kell végrehajtani. Ennek gyakorlati haszna is van. Középkorainkban szerte tanítják s nem lehet ránk nézve közönyös, mily kövön köszörülük gyermekeink elméit. Azért nem fogunk szorítkozni egyedül arra, hogy a már megalapított s könyvekben leteett tanokat ismertetjük, hanem bírálva elő fogunk hatolni az okoskodás alapjáig s keresni, vajjon nem lelhetnénk-e oly logikát, mely a természet törvényeinek talán jobban megfelel, mint az eddig, kivált Aristoteles nyomdokain járó logikai rendszerek.

A szép törvényeinek kutatása, az erre vonatkozó elméletek közlése is teendőink közé tartozik. Ezen részt egészen nemzeti alapra szeretnők állítani, ha merészségünket siker koronázná. A szép törvényei ugyan egyetemesek, nemzetiséghez nem kötöttek; mégis formai kinyomatukat mindig nemzeti alakban, nemzeti művekben nyerik. Azért az aesthetikai tanok a nemzeti alapot nem nélkülözhetik, kivált ott, a hol a művészetek terén oly örövendetes teremtő állapotok jelei mutatkoznak mint nálunk. Épen azért az aesthetikai fejtegetéseket az irodalmi kritikákkal összefoglaljuk s egymásra hatásukkal az egyiket tartalmassá, a másikat alaposá teani óhajtjuk.

Végre az egyéni életet szabályozó erkölcsi törvények képe-

zik amaz utolsó tárgyat, melyet Szemlénkben fejtegetni óhajtunk. Az erkölcsi élet, a mint az a nép szokásaiban nyilatkozik, alapját teszi amaz egyénileg kifejezett erkölcsiségnek, melyet a nemzetek egyes fiai mutatnak. Amazt figyelembe venni s az erkölcsi eszme nyilatkozási fokát és értékét megbecsülni, minden erkölcs-tannak alapja. Az erkölcsi végelveknek, melyek ezen szokásokban s az egyéni életben kifejezést nyernek, fejtegetésére annál nagyobb súlyt kell fektetni, minél zavarosabbakká kezdenek lenni épen ezen a téren a fogalmak s minél fontosabb épen ezen fogalmak körül a tiszta belátás, melytől függ egymás közti egyéni viszonyaink tisztasága s így az egyéni élet lehetséges boldogsága is.

Röviden akartam vázolni azon célokat, melyek e folyóirat megindítói előtt lebegtek s hosszadalmassá lettem. Azzal vigasztalom magamat, hogy talán valameniyre világossá tettem közönségünk előtt azt, a mit elérni törekszünk. Az elmondottakban vannak azon dolgok, melyekre főszlyt fektetünk; értekezések és nagyobb művek gondos elemzése az eszköz, melylyel célunkat el akarjuk érni. Ezeknek oly alakban való közlése, hogy bennök élvezet és okulás egyesüljenek, törekvésünk. Fogjuk ugyan közönségünket értesíteni külön rovatban az újonnan megjelent művekről, a philosophiai folyóiratok nyilatkozatairól, a philosophia nagyobb művelőink életviszonyairól is, de ezek célunkkal csak távolabbi összefüggésben állanak. Főszlyt fektetünk arra, hogy mind ezen tényezők hazai állapotainkkal viszonyban álljanak, azokra ha lehet, javítólag és buzdítólag hassanak. Nagy munka az, a melybe fogunk; oly terv, melynek derekas megvalósítása nem egy év alatt, nem is egy pár év lefolytával lehetséges. Munkálkodásunk befolyása első időben talán nem igen lesz észlelhető s kezdetben a cél teljessége talán nem fog kifejezésre juthatni. De hiszszük, hogy idővel munkásságunk eredményeket fog felmutatni, s hogy minden új lépés közelebb viend célunkhoz. Ha erőnk erre nem volna elegendő, vagy ha idő előtt a közönség részvétlensége miatt munkánk, melyhez lelkesedéssel fogtunk, megakadna, azzal kell magunkat vigasztalnunk, hogy a régi mondás szerint némely dolgokban et voluisse s at est, s hogy vannak célok, a melyekért bukni se szégyen.

Böhm Károly.

A PHILOSOPHÁLÁS AKADÁLYAI.

— Első közlemény. —

1. A philosophia történetének adataiból tudjuk, hogy a saját tisztaságában vett philosophálást épen nem környezték mindig olyféle viszonyok, sem, azok határain belül, nem hatottak mindig rá olynemű indokok, melyek a tudomány valódi fölvirágzásának és óhajtott befolyásának szükségképeni föltétei. Viszonyai, az élet hullámzó érdekei miatt, már így, már amúgy alakultak; a reá ható indokok pedig legkevésbé sem hangzottak állandóan össze a természetéből sarjadzó követelésekkel. Innen az a majd derült, majd borult napok változkodása, mely a philosophia, meg az azt érvényre juttatni akaró philosophusok fölött elvonult. Azt, hogy ezen elvonulás a philosophia, meg a philosophusok fölött csakugyan megtörtént, az ó-kor emlegeti, a középkor bizonyítja, az újkor igazolja.

Hajdanában a görög nép volt az, melynél a philosophálás legmélyebb gyökeret vert és leginkább meghonosodott. Akármelyik ágát vegyük a philosophiának, mutathatunk egyénekre kik azt, kisebb vagy nagyobb mértékben bár, de mindig a leg-összintébb buzgósággal művelték. Buzgóságuk bámulást gerjesztett. Az alapfal, melyet létrehoztak, még most is fennáll, és, mivel annak létrehozásakor nem az önkénykedés csapongásait, hanem az alaposan átértett dolgok természetét tartották szem előtt, fennálland ezentúl is.

Csalatkoznék mindamellet, a ki, ezek hallása után, azt gondolná, hogy az a buzgón, az a világos öntudattal kezdett és folytatott működés ment is volt az olyféle mostohaságoctól, minőket az izgágálgató félreértés, az áskálódó irigykedés, meg az a lidérces önzésből származott gyűlölködés szokott előidézni. Isme-

retes a sors, mely Pythagorast, Anaxagorast, Sokratest és Aristotelest érte. Sorsuk a philosophiával való tüzetes foglalkozásnak, azután meg a népben ez által fölizgatott indulatoskodásnak tulajdonítható. Még a »*philosophia*« szó sem volt mindenkinek inyére; annál kevesebbé lehetett az a tartalom, mely a philosophusok tudását a néptömegéétől megkülönböztette. A meghasonlás két, egymástól nagyon eltérő irányban tört ki. Egyfelől a pártolók, másfelől az üldözők mozgadoztak.

A középkor világa sem folyt le nyugalmasabban, pedig ez a kor a hit szervezkedésének és diadalának kora gyanánt emelkedett ki. De, a mi megjegyzendő, korántsem egyedül a hit mozgásáé gyanánt. Minden mozgás, mely e koron keresztül, az ismeretek országában előfordult, a theologia és a *philosophia* között volt megosztva. Azt, hogy ez így legyen, a viszonyok tették szükségessé. Egyik tudomány sem hathatott a másik nélkül. Nyílt dologgá lőn, hogy az óhajtott siker csak úgy válhatott elérhetővé, ha az ügyében tényezkedők egymást kölcsönösen kiegészítették. A *theologus* is, a *philosophus* is érezte, hogy valaminek hiával van, és hogy ez a valami okvetetlenül megszerzendő, ha célhoz akar jutni. Mozgott tehát mind a kettő, de ezt a theologia inkább a hívésnek, a *philosophia* inkább a tudásnak érdekében hajtotta végre. A theologia a kinyilatkoztatás útján nyert igazságokkal, mint kétség alá nem is eshető tartalommal, a *philosophia* a görögöktől átvett formával lépett föl követelőleg. Sem az egyik, sem a másik nem találta magát feljogosítottnak arra: hogy a maga követeléséről végképen lemondjon. A vitalkodás hosszabb időbe került. Ámde mivel a közelebről érdekelt felek a tartalmat isteninek, a formát csupán emberinek tartották: azon nézet vált időszerűleg szükségessé, hogy a tudás a hívésnek meghódoljon. *Philosophia est anti^{ll}la theologiae.*

L c
Hibáslandó mégis azok felfogása, kik szerint a meghódolás azon egy a teljes megigázottsággal. Nincs úgy. A theologia, mint tudomány, sem a szükségelt szervezkedés, sem a követelt hatályoskodás tekintetéből nem lehetett el a tudománybeli forma nélkül. Ugyde mivel ez a kölcsönzött forma csupán külsőleg lőn a már meglevő és, isteni forrásánál fogva változhatatlannak hitt tartalomhoz csatolva: lehetetlennek mutatkozott, hogy a pártokra szakadt középkor, saját álláspontjának ereje által, vergőd-

hessék ki a számtalanszor megújult küzdés bonyodalmai közül. Az a szolgálat, melylyel a philosophia a theologiának, mint szervezkedő tudománynak, ügyét előmozdította, a theológiára nézve lényeges, következőleg nélkülözhetetlen volt.

Dacára ennek találkoztak mégis, kik azt felfogni nem tudták, vagy, ha felfogták, azt, annak rende szerint elfogadni és méltányolni nem akarták. Némelyek egyedül a tartalomra, mások egyedül a formára fektették azt a súlyt, melytől az egyéni meggyőződés ügyfolyamának megnyugtató fokát mérendőnek állították. Ebben rejlik az a pont, melynek tapintatos kipuhatólása és behatóbb megismerése nélkül, a középkori tudományos vitatkozások igazságos megítéléséről szó sem történhetik. Ekkor sem volt tehát a philosophia oly állapotban, mely, rá nézve, természetszerű.

Hasonlót lehet mondani az újkorról is. Ennek, miként tudjuk, már kezdődése is ellentétes volt. Egyfelől Baco, másfelől Cartesius lépett az előtérre. Ez is, amaz is alapvető; de mindegyik más irányban. Baco a mostani realismusnak, Cartesius a mostani idealismusnak vetette meg alapját. Hatott mind a kettő: mert föllépésük időszerűnek bizonyult. Ismertebb a hatás eredménye, hogysem az itt bebocsátkozóbb fejtegetést szükségelne. Az egymással ellenkező irányok egymással ellenkező eredményeket sarjadoztattak. Akármerre forduljunk a jelenségek fel-fogásakor, meghasonlott állapotokba fogunk ütközni. Nálunk is?

2. Valamint más nemzeteknél, nálunk is fordultak és most is fordulnak elő viszonyok, melyeknek határain belül, az ott dúlakodó fonákságok miatt, a tisztán vett philosophiával való foglalkozás igen sok akadályba ütközik. Csupán külsők, csupán belsők, vagy mind a két irányban kártékonykodók legyenek-e az érintett akadályok, arról a naponkinti tapasztalás tehet csak bizonyosságot. Ugyanennek tanúskodása bir érvénnyel akkor is, midőn a dúlakodó fonákságok fajbeli voltát, vagy az előhozásukban részt vett szövevényeskedők szándékát akarjuk részletebben megismerni.

Hogy az ily úton szövevényeskedők szándékának a tudományok országában csak kártékony hatása lehet, az itt magától értetik. Sohasem dúlakodik mégis kártékonyabban ez a szándék, mint akkor, midőn a tisztán vett philosophiával való foglalkozás

némi jeleit is adja már a függetlenül elhatározottságnak. Pedig ezt a valódi philosophusnak akarnia kell; mert a philosophálás öntudatosan szabad tevékenység. A csupán mellécélok felé hajlongó önkénynek, vagy a valóságos hivatásnak természetes kifolyása legyen-e az említett elhatározottság, azzal a gáncoskodó akadályok szövetszói nem szoktak törődni. Nekik elég, ha az a foglalkozás, mely utjokban áll, a philosophálás nevét viseli. Nekik elég, ha csak sejthető is, hogy az a függetlenség után sovargó elhatározottság holmi reményfélet is táplál a felkarolt ügy fogantatosíthatása iránt. Sőt annyira ment már több helyen az ez irányban gáncoskodók önhittsége, hogy sok még jogot is követel magának arra, hogy, a philosophusok lenézése mellett, magát a tisztán vett philosophiát is üldözhesse. Honnan épen az ész-tudomány irányában az ily esztelenség?

Nagyon időszerű, magában véve nagyon fontos és több irányban mozgatható ez a kérdés. Másutt is érzik már ennek szükségét. Tapasztalhatni, hogy alig mutatható most már föl a philosophiában oly részlet, vagy részegész, melynél a gúnyosan silányló megtámadás a romboló szándékot majnem a legfőbb fokig föl nem csigázta volna. Mi előtte a philosophiai műnyelv? Badar beszéd. Mi a philosophálás? Tévelyeket burjánzóztató szór-szálhasogatás. Mi maga a philosophia? Minden valólagos, tehát minden, életre oktató tartalomtól üres agyszülemény. Lehetséges-e az ilyenek hallása után, hogy az előbbi kérdés föl ne vettessék?

De fontos az a kérdés már magában véve is. Egy tudomány sincs, mely a philosophia befolyása nélkül ellehetne. Nincs pedig azért, mert azt, a mi őket tudományokká teszi. mindegyik a philosophiának köszöni. Nincs az ok nélkül, hogy a philosophiát a tudományok tudományának nevezzük. Túl van az most már akármily kétségen, hogy a philosophia legegyszerűsége vagyis oly tudomány, mely, lényegénél fogva, benne hatályoskodik mindenik alárendelt tudományban. Azt sem lehet többé tagadni, hogy a tudományok között egyedül a philosophia az, mely, létezése dolgában, maga képes önmagát igazolni. Képes pedig azért, mivel az általában felfogott tudomány eszméje csak az ő határai között jut olyféle alakhoz, mely bizonyosságtétel egyszersmind arról, hogy a philosophus az érintett eszmét csakugyan átértette, átértette és átélte. Egy tudomány sincs, melynek művelője azt, ön-

mozgása körében, végre tudná hajtani. De nincs is arra kötelezve. Ebben található az ok, mely miatt a saját tudományos voltát igazolni akaró bármily tudománynak, a szükségelt segítség végett, a philosophiához kell folyamodnia.

Ámde, ha ez így van, hová lesz akkor bármelyik tudománynak valódi becse, ha a dúlakodó fonákságoknak épen a tisztán vett philosophálás, következőleg épen ama tudomány esnék áldozatúl, melynek ész-alapította becse minden más tudomány valódi becsének alapját teszi?

Az emberi társaságra is, ennek határai között az emberiség rendeltetésére nézve, nem csupán esetleges, hanem igazán lényeges azon érdek, melynek biztosabb megvalósultát az elvszerűleg foganatoskodó tudományoktól várjuk: méltán lehet tehát mindazt fontosnak, valamint több irányban mozgathatónak is állítani, a mi szükségképeni föltét arra, hogy a szóban levő megvalósítás létre jöhessen.

3. Ezek fölemlítése után tekintsünk egy kissé körül és vizsgáljuk meg, hogy ugyan mi az voltaképen, a mi most, a napjainkban előfordult viszonyok között, különösen felöltik.

Különösen panaszos és ócsárló a hang, mely most a valóság részéről felénk hangzik. Sokszor, de leginkább mégis akkor hangzik felénk is az ilynemű hang, midőn valaki az élesebben gondolkodók, vagy a hazafiasabbán érzők sorából, a kor dúlakodó mostohaságainak előhozásakor, a tudományok jelen állását, meg az azok érdekében nálunk mutatkozó eljárás módjait is fölemlíti. A panasz hiányos, az ócsárlás fonák, tehát mind a kettő oly állapotról tesz bizonyosságot, mely tökéletlen voltú levén, képtelen arra, hogy kielégítsen. És így a kielégítetlenség fanyar érzete az, a mi miatt most a panasz szintűgy, mint az ócsárlás igazságosnak mutatkozik.

Igazságosnak mutatkozik a panasz. Léteznek ismereti ágak, melyeknek szabályozott felölelése és elvtudatos rendbe-hozása nélkül, hiába törekszünk a tudományosan megállapított műveltség akármelyik gyümölcse után. Ignoti nulla cupido, mondják a latin nyelvhez értők. Kinek nem jutnának itt eszébe a philosophia különbözőléle ágai. Mik azok most nálunk? Ultima Thule. Hányadik az most közöttünk, a ki a philosophia mindenik ágának csak nevével is kellőleg megbarátkozott volna. Elmondhatni róluk:

rari nantes in gurgite vasto. Mit látunk tehát ezen oldalról? Minden mást, csak azon érdeklődést nem, melyre a kérdéses ismeretágak, mind saját természetüknél, mind a kor kivánalmainál fogva, oly igen méltók. Pengetjük az eszmék tisztázását, sovárunk az ösvény után, mely minket a tarkábbnál tarkább, a zavarosnál zavarosabb politikai, paedagogiai és másnemű vélemények homályos tömkelegéből kiségtessen; de a nélkül, hogy ama bölcseségi szövétnekről is gondoskodnánk, melynek hiányában nincs biztosítható menekvés a bódító zagyvalékok közül.

De melyek is ama bölcseségi szövétnek biztosan világitó alkatrészei? Bizonyára nem a hebehurgyálkodó tapintatlanság, nem a fölfogás fölszínességéről lázasan ledérkedő ötletszerűség, de amaz iránytalanság sem, mely az akarat minden igaz tartalomtól való ürességére szokott mutatni. Melyek tehát valódi az az alkatrészek? Külsőleg a dolgok természetének igazán megfelelő tapintatosság; belsőleg a dolgok lényegével igazán összhangzó belátás; összefüleg a dolgok rendeltetését, vagyis a dolgok eredeti határozottságát igazán méltányló akarat öntudatos eltökéltsége. És mi az, a minek segedelmével mindez megvalósítható lenne?

Cicerónál a többi között ezeket olvassuk: *Sapientia autem est rerum divinarum et humanarum, causarumque, quibus hae res continentur. De Offic. II. 2. . . . Omnis rerum optimarum cognitio atque in iis exercitatio . . . Ars vitae. De fin. II. 21. . .* Olvassuk továbbá ezeket: *O vitae philosophia dux! o virtutis indagatrix, expultrixque vitiorum; quid non modo nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset? Tu urbes peperisti, tu dissipatos homines in societatem vitae convocasti, tu eos inter se primo domiciliis, deinde conjugis, tum literarum et vocum communione junxisti, tu inventrix legum, tu magistra morum et disciplinae fuisti. Est autem unus dies bene et ex praeceptis tuis actus peccanti immortalitati anteponeendus. Quaest. Tusc. V. 2. . .* Hasonlók fordulnak elő Senecánál is a 89. levélben.

A ki az idézetekben foglaltakat átértette, a fentebbi kérdésre adható feleletet is fel fogja bennük találni.

Igazságosnak mutatkozik az ócsárlás is. Azon eljárás, melyet eddig a szigorún tudományos művelődés tekintetéből követtünk, nemesak több oldalról céliránytalan, hanem, valódi érdekeink

dolgában, kártékony is. Sohasem fogjuk azt elérni, hogy az a vaktában megindásított külföldieskedés, meg az a minden nemzeties alapot nélkülöző kapkodás a modernismus csalképei után, oly eredményeket hozzon létre, melyek saját életünk folyását az önmagával való meghasonlás nyúgei alól valaha föl is szabadíthassák. Némi öntetszéssel mutatunk a sok törvényre, melyeket már hoztunk, a sok szabályrendeletre, melyeket már útnak indítottunk; örülünk is olykor a hajtásnak, melyet azok a nemzeti lét törzséből előidéztek; de örömben nem vesszük észre, néha meg, a mellékes czélok miatt, nem is akarjuk észrevenni, hogy annak a hajtástól várandó gyümölcsnek nemzetietlen fanyarságát, magának a hajtásnak minőségéből, már előre is ki lehet eszelni. Minket azonban most az ilyfélék hallása éppen nem gátol annak sürgetésében, hogy a külföldről nagy garolással behozott, de az édes hazának saját szerű talajával éppen nem rokonszenvező növény minden áron meghonosíttassék. És mit nyerünk vele? A boldogabb állapottal való dicsekedhetést csakugyan nem fogja megállapítani.

Vannak, kik haladásunk biztosságának fitogtatása mellett, az irodalom pályakörére szeretnek hivatkozni. Méltán. Az ez irányban tett haladás ismert dolog. Vigyáznunk kell azonban, nehogy itt is az elkapottság törei közé bonyolódjunk. Kérdezhetni ugyanis, vajon ez a haladás mennyiségileg, minőségileg, vagy mindakettőnek számbavétele mellett veendő-e? Kérdezhetni továbbá, vajon az a haladás olynemű-e, a minőt a nemzet, saját, lényegbeli határozottságánál, vagyis természeténél fogva, a most előfejtett viszonyok között, szükségképen követel? Hogy az ezek létalapos ismerése és méltányolása nélkül nyakra-főre sürgetett haladás inkább aggodást szülő, mint jót ígérve buzdító legyen, az világos. Minek igyléte mellett, ha valahol, e tárgy megítélésekor csakugyan mellőzhetetlen föltét az oly belátás, mely valamennyi oldalról áttanulmányozott elveken nyugszik. És mi fog minket az ily belátás megszerezhetésére képesekké tenni? Kétségkívül a philosophia, mint a bárhol megérvényesíthető elvek tudománya.

Mit várhasson a nemzet az irodalom jelen állapotánál való vesztegléstől, azt, a dolgozatok gombaszerű szaporaságán fölül, ama fölületesség is eléggé mutatja, melyhez való tapadozottságunk miatt, szinte borzadunk, mihelyt az ismeretek éles meg-

különböztetésének, vagy az elvalapos mélységnek fölemlítésére kerül a sor. Vannak kivételek, de itt a hengegő többség vétetik szemügyre. A kivétel oldalára eső munkát a moly eszi; ellenben a többségét, ha napfényre jőnek, a taps özönli körül. Azt mindamellet, hogy ez az egész fogadtatás a mondva csináltak közül való legyen, magának a tapsnak csattogása is azonnal elárulja. Nincs köszönet benne. Zsibvásári zaj és más semmi. Póriás tüntetés, melynek bölcseségi forrása az alattomoskodó pajtáskodás. Nem egyéb tehát mint szándékolt vakítás a ki-mondhatatlanul nagyra-becsült közönség irányában.

A világerő se merjük azonban itt azt gondolni, hogy mindaz, a mi az érintett módon történik, határozott elv nélkül szükölköd-jék. Távol legyen. A tizenkilencedik század az elvek uralkodá-sának százada. Bűn most azt gondolni, hogy fölvilágosodott nap-jainkban valami történhessék, a mi bizonyos elv zászlója alá való tartozásnak jeleivel nem dicsekedhetnék. Özönével vagyunk már mindenben és mindenütt az elvnek. Csupa elvekből áll most már azon alapfal, melyre most nálunk, bizonyos idő óta, az örökké tartó dicsőség várát építeni szokták. De miért van ez éppen most így?

4. Tapasztalataink öregbültével folyvást növekedik ben-nünk az arról szóló meggyőződés is, hogy mi valaminek hiá-nyát érezzük. Mi legyen az a valami, azt, az eddig előadottak után, nem nehéz kitalálni. Vannak, kik azt már kitalálták; de az arra való nyílt rámutatást, az eléjük tóduló akadályok miatt, még most sem vélik tanácsosnak. E sorok íróját ellenkező nézet szállotta meg. Viszonyaink irányonkénti átvizsgálása után ő ar-ról szerzett magának tiszta meggyőződést: hogy azon valamire, a minek hiányát érezzük, rá kell most már mutatni.

Valljuk meg valahára őszintén, hogy munkálkodásunk irá-nyai közt egy sincs, mely, a határain belül érzett hiányok miatt, nem sínlődnek. Innen az a jobb állapot után való epekedés. Se-holsem ötlük azonban ez föl nagyobb és ingerlőbb erővel, mint az ismeretek országában. Nagy az itt lelhető hiányok száma. Különösen hiányzik innen

a) az ismeretek olynemű egésze, melynek elővilágítása mellett lehet csak a szép, az igaz és a jó, vagyis az ezeket lét-mozzanatok gyanánt magában egyesítő tökélyesség eszméjének

határai között a tudományosan biztosított tájékozottságot, eligazodottságot és az otthonosságot megszerezni. Hiányzik

b) innen az azon módszerek egészletére vonatkozó tudás, melyek elutasíthatatlan eszközökül szolgálnak arra: hogy az említett eszmék fejlődésbeli fokozódásának álláspontjait és irányait, birálgatólag haladva, átérthessük. Hiányzik továbbá

c) innen ama viszony öntudattal párosított ismerése, mely a tudományok között tényleg fenáll, mely őket bensőleg összefűzi, egyetlen tudományegészszé magasztja és azt eredményezi: hogy, ezen egészen belül, mindenik tudomány valódi értékét fölismerhessük, a fölismertet méltányolhassuk, a méltányoltat pedig, az élet változatos körülményeihez képest, az ész követelményei szerint meg is hasznosíthassuk.

De mi hát az mégis kiválólag, a mi bennünk ama kártékony hiányokat előhozta és elharapódzásukat folyvást előmozdítja? Nem egyéb bizonyára, mint a tisztán vett, a bárhol, bármikor és bármily tárgy felfogásakor minden tétovázás nélkül érvényesíthető philosophálásban való járatlanság. Jól akarunk azonban értetni. Nem az akárminő, hanem a maga tisztaságában vett, egyedül az igazságért fáradozó philosophálásról beszélünk. Ez az, a miben mi még mindig járatlanok vagyunk. Azt várjuk, hogy ez is magától cseperedjék föl.

Fonák egy gondolat. Valamint minden mást, a mi valóó-dilag szellemi, úgy a tisztán érvényesíthető philosophálást is, csak az öntudatosan szabad elhatározás hozhatja létre. A honnan ez az öntudatosan szabad elhatározás hiányzik, hiányzik onnan a kérdésben forgó philosophálás is. Ha veteményezünk, okvetlenül szükséges, hogy a talajtól mindazt eltávolítsuk, a mi benne a belé vetendő mag természetével ellenkezik és e miatt a mozgásba hozandó életerőt a maga rendeltetészerű hatáskódásában megakadályozhatná. Az öntudatosan, a szabadon, a saját rendeltetésének törvényei szerint foganatoskodó philosophálás is ment akar lenni mindentől, a mi, biztos haladhatásának tekintetéből, rá nézve akadály.

Jelenleg az ilyféle akadályok nemére fogunk rámutatni. Kivánjuk pedig azt teljesíteni

a) azért, hogy velük közelebbről megismerkedhessünk;

b) azért, hogy tőlük annál biztosabban megszabadulhassunk;

c) azért, hogy ennek lehető megvalósítása után, a nemzet philosophiai képességét a mindennapinál magasabb irányban való hatáskodásra ösztönözhesük;

d) azért, hogy honfiainkban, az elmének rendeltetésszerű felvilágosítása, a kedélynek rendeltetésszerű megnevesítése, az akaratnak pedig rendeltetésszerű megtökélyesítése által, oly gondolás-érzés- és cselekvésmódnak vessük meg alapját, a minőt most tőlünk az emberi, a nemzeti és az egyéni méltóság észirányos felfogása követel.

Világos ezek után, hogy az, a ki napjainkban a már többször érintett akadályok ügyével behatóbban és jót akarólag foglalkozik, hogy az ilyképeni foglalkozásával a hazafiúi szent kötelesség időhöz mért teljesítésének is eleget tett.

5. Mondottaink szerint oda kívánunk ezúttal hatni, hogy nálunk, a tiszta philosophálás akadályainak elhárítása után, a philosophia fejlődése saját természetével összhangzóbb folyamatnak indulhasson. Nagyon sok rejlik e helyen a »természet« szóhoz csatolandó gondolatban. A tisztán vett philosophálás természete, az öntudatosan szabad tevékenykedésben állván, minden más előtt követeli: hogy mozgásköréből mindaz el legyen távolítva, a miről tudva van, hogy az őt, akár külsőleg, akár belsőleg, a kártékony elfajzásra, vagy az élhetetlenítő pangásra kénytethetné.

Ilyfélék különösen: a szellemünkben megrögzött előítéletek, balítéletek, egyoldalúságok, szóval azon fonákságok, melyeknek csirái a bármily föladatnál előtolakodó tárgyak helytelen fölfo-gásában keresendők. Erre meg, miként tudjuk, a rendeltetésszerűség egyenes haladásának épen nem kedvező viszonyok szoktak alkalmúl szolgálni.

Három pont ragadja itt magához a figyelmet: a viszonyok, a fonákságok, az akadályok. Az tétetik föl rólunk, hogy közöttük egy sincs, mely a philosophia rendeltetésszerű fejlődésének kedvence. A félreértés meggátolhatása végett szükségesnek látszik, hogy itt néhány felvilágosító gondolatnak helyet adjunk. Nem kedveznek az érintett fejlődésnek

a) a viszonyok. Miféle viszonyok azok? Olyanok, melyeknek lényegbeli határozottsága idegenszerű elemek által van megzavarva. Akármelyik tárgyát vegyük a világnak, az, csak a rá

nézve lényeges, esetleges vagy özszerű viszonyok között, tehet bizonyosságot arról, hogy létezik. Rá nézve azon viszony állítandó lényegesnek, mely nélkül nem is létezhetik. Miért is az ily viszony létezésének szükségképeni föltéte. Nem lényeges ellenben rá nézve az a viszony, mely nélkül a tárgy, a többiek sorában, épen oly módozatokkal ellátottan, a minőket feltüntet, nem léteznék. Az ily viszony, a módosulás alá eső tárgy irányában nem szükségképeni, hanem csupán esetleges. A hal szükségképeni viszonyban áll a folyó vizéhez; de, hogy a víz zékányos vagy tiszta, meleg vagy hideg legyen, az a hal létezésének dolgában esetleges valami. Az özszerű viszony, az előbbieket egysége levén, azon egy a ténylegessel. Ezen belül más tehát a lényeges, más az esetleges oldal. Szemmel tartandó azonban itt a lehetőségek közül egy. Az esetleges oldal elemei között ugyanis lehetnek némelyek, melyek a lényeges oldal elemeivel összhangzanak; mások, melyek velük össze nem hangzanak. Amazok, mivel a tárgynak saját mivoltával való megegyezését nem akadályozzák, gondosan fenntartandók; emezek ellenben, mivel épen ők akadályozzák a tárgy létezésének igazán rendeltetészerű voltát, eltávolítandók. Így lesz azután a tárgy mozgásköre az idegenszerűtől tisztává.

b) Nem kedveznek továbbá a philosophia rendeltetészerű fejlődésének a szellemünkben megrögzött fonákságok. Már csak azért is, mivel fonákságok, fogva tartják a szellem működését; azonfölül, mivel őket a megrögzöttség is tompítja, sorvasztólag hatnak mindenre, a mi az életre felüdítő befolyást gyakorolhatna. Akár vonatkozzanak azután arra, a mi már van, akár arra, a minek még csak lennie kell, akár mind a kettő egységesült folyamatára: bizonyos, hogy, bénítólag vagy zavarólag ható befolyásuk miatt, az eredmény sohasem léphet elő a maga eredeti tisztaságában. Ez pedig azután oly tényadatnak fog bizonyulni, mely a tökélyesség felé való törekvésnek szárnyát szegi. Ezek iglyéte mellett a kérdés alatti fonákságok vagy elméletiek, vagy gyakorlatiak, vagy özszerűek. Annyi áll, hogy hatásköreiken belül, fogyatkozottságot csempésznek be a működés mindenik ágába, melyhez hozzá férkeznek. Ez az ok, mely miatt folytonosan kell tőlük őrizkedni.

c) De a már többször említett akadályok sem kedveznek

a philosophia rendeltetészerű fejlődésének. Az akadály, mint olyan, erőfeszítésre kész, hogy a miatta, saját természete szerint meg nem valósulható tény, tetté válván, a kitűzött cél felé való haladhatásnak számára is út nyitassék. Lehetetlen azonban, hogy ez az útnyitás határozott szabály elővilágítása nélkül megtörténhessék: azért szükséges a hatás azon fajának ismerete, melylyel az akadály föllép. Ha negative lép föl, oly elemet gátol meg az előfejlésben, mely, a kezelés tárgyának lényegén belül, szükségképeni, tehát elmaradhatatlan létmozzanat. Ha az akadály positive lép föl, a tárgy létmozzanatai közé oly elemet vegyít, mely erre nézve idegenszerű, következésképp az előbb-utóbb bekövetkező elcsenevészésre alkalmat nyújtó. Még zavaróbb az akadály befolyása, ha a föllépés concret, vagyis az előbbieket együttesítő.

Akármelyik alakban történjék az akadály befolyásának föl lépése: bizonyos, hogy akkor a bajon csak az éles és a tapintatossággal párosított belátás segíthet. A belátás maga nem segíthet a bajon; de a magára hagyott tapintatosság sem. Nem a belátás maga, mert az óhajtott eredmény megvalósíthatása az akadálylyal való szembe-szállást szükségeli. De hogyan reményelhető ott a szembe-szállás, honnan épen azon erő hiányzik, melynek határozott készséggel való ellátottsága teszi a tapintatosság mellőzhetetlen alapját? De a szóban forgó bajon a magára hagyott tapintatosság sem fog segíteni. Mit tudna ő tenni, ha tétkedésének útját és módját a belátás szövétneke föl nem világosítaná? Arra nézve tehát, hogy a tisztán philosopháló a philosophálás akadályaival sikerdúsan megküzdhessen, a belátás épen oly szükségképeni föltét, mint a tapintatosság. A belátás az akadályokat saját valóságukban fölismerendi; a tapintatosság pedig ugyanazokat saját valóságuk szerint megerőtlenítendi. De mire támaszkodva tehetné ő ezt?

6. Mindenesetre szükséges, hogy foglalkozása ne szükölködjék oly támaszpont nélkül, melyet ő valamennyi lépésének biztosításánál elővehessen. Lehetetlen ezek után, hogy itt a következő kérdésekkel ne találkozzunk: *a)* Mi nyújt a tisztán philosophálóknak ilyféle támaszpontot? Kétségkívül a philosophiának eszméje. *b)* Mi teszi ama támaszpont ügykörén belül magának a támaszpontnak valódi székpontját? Kétségkívül az, a mi a phi-

losophia eszméjét minden más eszmétől megkülönbözteti. c) Lehetséges-e a divatozó felfogás különfélesége mellett, hogy azon eszme iránt valahára tisztába jöjjünk?

Három oldal lőn az eddig előadottakban megérintve: a tárgyi, melyhez a viszonyok, az alanyi, melyhez a fonákságok, az összerű, melyhez az akadályokat eltávolító működés tartozik. Ez a működés, a mennyiben eltávolítólag érvényeskedik tisztító működés is egyszersmind. Az akadályok, mint fonákságok, a szellemben vertek gyökeret: maga az öntudatos szabadságra képes szellem mivolta követeli tehát azt is, hogy onnan eltávolíttassanak. Az öntudatosan szabad szellem azon középponti hatalom, melynek rendeltetésében áll, hogy saját befolyása fölött, akár tagadólag, akár igenlőleg nyilvánuljon az, mindig szándékosan örködjék. Szándékosan mondjuk, mert mi más e helyen most már a tiszta philosophálás, ha nem a philosophia eszméjében önmagát felfogó, önmagát önmagával való azonosságában átvizsgáló és valamennyi oldalról érvényesítő szellem önmegismerése?

Sarkalatos a pont, melyhez e nyilatkozattal eljutottunk. A vele való bensőbb megbarátkozás okvetetlenül végre-hajtandó; mert csak így ejthetjük módját azon felfogásnak, mely a tisztán vett philosophálás akadályait elénk állítandja. A philosophia eszméjének meghatározásakor több álláspontot, szempontot és nézetpontot szoktak a philosophusok mozgásba hozni. Bizonyíték ugyan ez arra, hogy az érintett eszme tartalmi mozzanatokban felette gazdag; de arra is egyszersmind, hogy, a dologba kellőleg be nem avatottak irányában, zátonyul is tekinthető, melynél a megfeneklés nem tartozik a ritkább események közé.

Philosophiának nevezzük az igazság és bizonyosság egységéről szóló tudományt. Fő itt az egység fogalma, melyen belül az igazságnak a tartalom, a bizonyosságnak a forma szerepe jut. Láthatni azonfölül ezen egységből, hogy határai között csupán azt lehet a philosophia valódi mozzanatának itélni, a mi bizonyos is, igaz is egyszersmind. Csak együttesen hozhatnak elő oly eredményt, mely a philosophiai kellékezetttségnek mértékét igazán megüti.

Nehogy azonban maga ezen meghatározás akadályul szolgáljon az összerűen, de mégis tisztán veendő philosophálás ügyének: az egyoldalúság kikerülhetése végett tanácsos lesz, ha

a kérdés alatti eszmében rejlő gondolatoknak egy kissé tágítottabb szerkezetet adunk. És mi lesz akkor a philosophia? Tudomány az igazság és bizonyosság egységében felfogott valóságról. Mivel pedig a valóság eszméje mind a véges lények összeségét, vagyis a világot, mind a végetlen lényt, vagyis az istenséget felöleli s ennek következtében mindenségnek is mondatik: a philosophia tudomány az igazság és bizonyosság egységében felfogott mindenség eszméjéről. Valamig az emberi szellem ezen eszmét, az igazság és bizonyosság egységének határain belül, öntudatosan, szabadon, egyedül önmagáért vizsgálgatja, azon tevékenységet előnyösíti meg, melyet tisztán vett philosophálásnak nevezünk.

Ezek után ítélve, akarmi legyen az, a mi az ilyenmü tevékenységet a maga fejlődésének czélirányos, vagyis bármely idegenszerű mozzanattól tiszta haladásában megháborítja, méltán soroztatik a tisztán vett philosophálás eltávolítandó akadályai közé. Arra nézve azonban, hogy azt céltudatosan eltávolíthassuk, szükségképeni föltét: a velük való részletes és behatóbb megismerkedés.

Dr. Horváth Cyrill.

SPENCER HERBERT PHILOSOPHIÁJA.

— Mutatvány egy Spencer philosophiáját tárgyaló tanulmányból. —

Bevezetés és a philosophia alapelvei.

I. Bevezetés. Jelen soroknak feladata Spencer Herbert philosophiai nézeteit röviden kifejtteni. Törekvésem oda irányult, hogy a philosophus eszmekörét minél hűbben, minden fordítás nélkül tüntessem fel s azért többször jónak láttam az író saját szavait idézni. Az angolból való fordítások nem szó szerintiék, de hiszem, hogy sehol sem fordítottam el az eredeti szövegnek értelmét.

Spencer európai hírű tudós, sőt mondhatnám, neve az egész művelt világban ismeretes. Munkái németre, franciára, olaszra, spanyolra stb. le vannak fordítva, hivatkozik reá minden ajkú nemzetnek philosophusa. Ime néhány kitűnő tudósnak ítélete róla. Lewes György Henrik így nyilatkozik: »Az utolsó helyen említett írónak (Spencernek) befolyása napról napra növekedik. Jóllehet az ő elvei bevallottképen teljesen és gyökeresen ellenkeznek a hivatalosan elfogadott theologiai és metaphysikai elvekkel, mégis kénytelen minden ellenfele szellemének erejét és világosságát és tudományos ismereteinek terjedelmét és mélységét elismerni. Kérdéses, jelent-e már meg Angolországban nagyobb tehetségű elmélkedő nálánál.« (A philosophia története, ford. Bánóczy József. III. 601. l.)

St. Mill János így szól: »Spencer azon kevés személyek közé tartozik, kik ismeretüknek alapossága és encyklopaedikus volta által ép úgy, mint annak rendezettsége és összefüggése által igényelhetik, hogy Comte-tal egy sorba állíttassanak.« (Aug. Comte and positivism. francia ford. 43. l.)

Th. Ribotnak ítélete így hangzik: »A philosophiában, mint a tudományokban általában, a másodrangú tehetségek fölött, kik

vagy már fölfedezett, vagy legalább sejtett igazságokat magyaráznak, commentálnak, bővebben kifejtenek és azokat köztulajdonná teszik: vannak eredeti és független elmék, oly teremtő szellemek, kik gondolatuknak hatalma, mélysége és egysége által, azonnal, amint hozzájuk közeledünk, úgy tűnek fel, mintha egészen más fajta emberek volnának Ugy tetszik nekünk, mintha Spencer ezek közé tartoznék.» (La psychologie anglaise contemporaine. 2. kiad. 161. l.)

Wundt (Jenaer Literaturzeitung 1875. évf.) mondja, hogy Spencer a mostan élő angol philosophusok egyik legkiválóbbika.

Mind e négy írónak neve a tudományban tekintélyes és jó hangzású.

Spencer minálunk sem teljesen ismeretlen, habár e sorokban philosophiája magyar nyelven legelőször adatik elő rendszeresen. The study of sociology című munkájáról bővebben van szó a Budapesti Szemle 1875. évfolyamában (VIII. k.) A »Ceremonial institutionis« című munkájából a következő fejezeteket fordította magyarra ifj. Losonczy László: I. Ceremony in general; II. Trophies; III. Mutilations; IV. Presents; VI. Obeisances; VII. Forms of adress. (Budapesti Szemle 1878/79. évf. 32—36. és 42. füzet.) »Education« című munkáját magyarra fordították ifj. Losonczy László és dr. Öreg János. Spencer nézeteit az ős ember vallásáról bírálja Goldziher Ignác az »Egyetemes philologiai közlöny« 1879. évf.-ban. — Hivatkozás reá gyakran történt hazai lapokban.

Ugy vagyok meggyőződve, hogy Spencer azon philosophusok közé tartozik, kiknek eszméit maholnap minden művelt philosophusnak ép úgy ismernie kell, mint akár Locke, Leibniz, Kant, Schopenhauer, Hegel vagy Comte nak nézeteit. Ez volt az ok, a miért magam e sorok írására elhatároztam.

Spencernek eddig (1881. év végeig) megjelent munkái a következők:

A system of (synthetic) philosophy-féle sorozathoz tartozó művek: 1. First principles, (első füzete kiadatott 1860. október hóban); 2. Principles of biology; 3. Principles of psychology; 4. Principles of sociology, Ceremonial institutions; 5. Data of Ethies.

Egyéb művei: Social statics, The study of sociology, Edu-

cation, Essays (eddig 3 kötet). (A 3-ik kötet első értekezése, The classification of the sciences külön lenyomatban is megjelent.) (Az összehasonlító néppszichológiáról irt egy cikket a »Mind« 1876-ik évfolyamában.)

Spencernek utasításai szerint és közreműködésével készül a táblázatos munka: Descriptive sociology; írják Duncan, dr. Scheppig és Collier; eddig 8 kötet jelent meg belőle. 1. Englisch, 2. Ancient american races, 3. Lowest races, negritos, polynesians, 4. African races, 5. Asiatic races, 6. American races, 7. Hebrews and phoenicians 8. The french civilisation.

II. A meg nem ismerhető. (The unknowable.) Minden nézetben, mely az emberek közt sokáig és széltiben el van terjedve, van az igazságnak bizonyos adaga. Legyenek a népek vallási nézetei bármily badarak, ferdítő badarságuk mellett van bennök okvetlenül olyas valami, mi ama vallási nézeteknek a létjogot megadja. A vallások tanai és hitágazatai a művelődés fejlődésével változnak, a műveltség fejlettségének mindig megfelelők, létjoguk azonban abban áll, hogy mindig egy titokszerű, megmagyarázandó valamit tételeznek fel, mely az ismereteknek határait meghaladja. A vad népek tudományos tapasztalatai kis körre terjednek, e körnek megfelelően magyarázzák meg ők, a maguk módja szerint, a világnak tüneményeit, eredetét; de mindamellert érzik, hogy mindent nem magyarázhatnak meg; van valami, mi szellemi látókörüket meghaladja; ezen érzelem azon hajtó mozzanat, mely őket további kutatásra ösztönzi. A tudományos ember szellemi apparatusával többet tud megmagyarázni, jobban tudja azt megfejteni, illetőleg annak elméletét kifejteni; de szellemi erejének és tudományának határait ép úgy érzi, mint a vadember. Érzi, hogy van valami, mi hatalmát, tudományosságát meghaladja. Lesz ezen valami a művelődés stadiumai szerint fetis, istenség. Isten, a nagy ismeretlen (a Ding an sich); de semmi tudományos hokuszpokuszszal az emberek lelkéből ki nem űzhető. Ennek tudata képezi a vallásos érzületnek alapját ép úgy, mint a serkentő indokot a kutatásoknak folytatására. Mindazok, kik azon meg nem ismerhetőről valami igaz tételt felállítani iparkodnak, a tudomány határait a vallás rovására ki akarják terjeszteni; ezek a szónak igazi értelmével a vallástalanok. Ezen állítólag igaz tételeket, melyeket a meg nem

ismerhetőről fölláltanak, a haladó tudomány összezuzza, helyébe más (elvontabb) tételeket állít oda, melyek szintén (több mint valószínűleg) téveseknek bizonyulnak be, de ott marad az örökös sphinx. Mindaddig, míg ezen ismeretlen sphinx meg van, mindaddig áhitattal fogja eltölteni az emberek lelkét, mindaddig lesz a vallási érzületeknek alapja és létjoga, vagyis a vallási érzület ép oly halhatatlan, elpusztíthatatlan, mint örökös ama sphinx, vagy Ding an sich, vagy bárminek nevezzük. L. Fr. Princ. 45. k. 1. (Az 1870. évi 3-ik kiadás szerint idézek.)

A tudomány nem magyarázhatja meg a világnak eredetét, vegyük azt bár atheistikus, theistikus, vagy pantheistikus szempontból, nem is fogja megmondhatni, mi lesz a vége. A határtalant ép oly kevésbé képzelheti az ember, mint a föltétlent. Bár állítsa ő, hogy a világ véges, vagy végtelen, okozott, vagy végső okot nélkülöző, függő vagy független, mindig oly feladványokra fog bukkanni, melyeket megoldani nem fog. E tételt nem Spencer mondja ki legelőször s nem is ő állítja utoljára. De azon mód-szerre, hogy t. i. miképen lehet a tudásnak természetéből, annak határait kimutatni, arra alkalmasint, mint saját szellemi tulajdonra ő tarthat igényt. Nézzünk egy példát. Az országuton sétálván, a szomszéd árokban zajt hallok; kutatom, mi okozza a zajt és látom, hogy fogoly repül föl. Megmagyaráztam a zajt.

Miben áll a magyarázat? A tapasztalásból tudom, hogy mindaz, a mi cserjét vagy lombot mozgásba hoz, zajt okoz, ezen általános tétel alá soroztam e különös esetet és ezen szellemi művelettel adtam magyarázatát a tüneménynek. Minden tudományos tétel szintén oly módon magyaráztatik, hogy általánosabb tétel alá soroztatik. A legáltalánosabb tételt még általánosabb tétel alá sorozni nem lehet, tehát magyarázatát sem lehet adni. A tudományos haladás lényege abban áll, hogy az ember hovatovább több meg több különféleségeket és azonosságokat vesz észre a világon; a lángelmű ember éppen ottan talál fel rejtett azonosságokat, hol azt senki sem sejtette. Azonosságnak és különféleségnek azonban csak ott van helye, hol két dolog egymással viszonyba állítható; de a föltétlen, határtalan semmi viszonyba nem állítható a föltéttel, határossal; ha valami pozitív dolgot akarunk róla mondani és nem elégedni meg avval, hogy az a nem határos, a

nem föltételezett; ép azért a föltétlen, a határtalan az ismeretnek tárgya nem lehet. Törvény, hogy az ismeret csak viszonylagosra terjed ki: ez a relativity of the knowledge (az ismeret viszonylagosságának) elve. Az ismeretnek határait szépen jelöli ki Spencer a következőkben: »A tudomány legvégsőbb eszméi — Ultimate Scientific Ideas — valamennyien olyasmi valóban létezőt képviselnek, mit föl nem foghatunk. Bármennyire haladjon a tényeknek összszerzedése és bármennyire haladjanak a mindig általánosabb meg általánosabb generalisatiók, bármennyire vezettük vissza a szűkebb határú, származott igazságokat tágabbakra, mélyebbre: az alapigazságok ép annyira elérhetlenek maradnak, mint bármikor azelőtt. Annak megmagyarázása, mi megmagyarázható, világosabbá nem teszi a megmagyarázhatlant, mi mögötte marad. Mind a külső világban, mind belsőkben, a tudománynak embere oly változásoknak közepében találja magát, melyeknek se elejét, se végét nem találhatja fel. Ha ő a dolgoknak fejlődését eredetük felé, visszafelé vizsgálván, azt a hypothesisist kockáztatja, hogy a világegyetem egyszer szétfolyt — diffused — alakkal bírt, akkor mégis képtelen azt belátni, miért volt ez így; hasonló módon, ha a jövőről elmélkedik, az előtte kibontakozó tünemények egyszerű sorát végig átlátni nem képes. Hasonló módon, ha belsejébe tekint, azt veszi észre, hogy öntudata fonalának mindkét vége keze ügyén kívül esik; de sőt hatalmán kívül az is, hogy egyszerre gondolkodjék mind multját, mind jövőjét illetőleg. Ismét, ha a tünemények külső lefolyásától eltekintve, — legyenek azok külsők vagy belsők — azoknak belső természetét vizsgálja, arra is csak oly képtelen lesz. Feltéve, hogy minden egyes esetben képes a dolgoknak tüneményeit, tulajdonságait, mozgásait, mint az erő, idő és térnek nyilatkozatait megmagyarázni; mégis úgy fogja találni, hogy az erő, tér és idő megértésére nem elegendő a képességünk. Hasonló módon, habár a szellemi ténykedések elemzése őt egész az érzéki benyomásig is vezetné, mely eredeti anyagból szövődött össze minden gondolat, mégis csak keveset haladt előre, mert ő sem az érzéki benyomásokat nem magyarázhatja meg, sem azt a valamit, mely e benyomásoknak tudatáva bír. Az objectiv és subjectiv tárgyakat illetőleg tehát egyformán be fogja ismerni, hogy azok állaga, keletkezése ki nem puhatolható. Vizsgálatai, melyeket minden irányban tesz, végre egy talánynyal

állítják, szembe és hovatovább csak azt látja át, hogy az egy talány. Egyszerre ismeri meg az emberi ész nagyságát és korlátoltságát; megismeri hatalmát mind a fölött, a mi a tapasztalás körébe esik, de egyszersmind tehetetlenségét mindazzal szemben, a mi a tapasztalás körén túl van. Fölötte élénken teszi nyilvánvalóvá, hogy a legegyszerűbb tény magában véve föl nem fogható. Jobban tudja mint bárki más, hogy semmi sem ösmerhető meg, ha végső lényegét tekintjük.« First pr. 66. k. 1.

III. A philosophia meghatározása (Philosophy defined). A mint pontosan meghatározni nem lehet, hol kezdődik a tudományos ismeret, s hol végződik a tudományos műveltséget nélkülöző embernek közönséges ismerete; szóval, a mint a tudományos és nem tudományos, csak közönséges, mindennapi ismeret közt éles határt vonni nem lehet, ép úgy nem állíthatni, hogy a philosophia teljesen más valami, mint a positiv tudományok; a philosophia azon legáltalánosabb elveknek összege, melyeket a positiv tudományok összesen mintegy előteremtének. Spencer Herbert példával világosítja, hogy miben különbözik a bölcsészet a positiv tudományoktól. »Ha mi a folyónak folyását ugyanazon erőnek tulajdonítjuk, melynélfogva a kő le hull, olyasmi, az igazságot lehetőleg megközelítő (true as far as it goes) állítást teszünk, mely a tudománynak egy bizonyos osztályához tartozik. Ha továbbá azon mozgást magyarázván, mely a gravitációnak majdnem vízszintes hatása által idéztetik elő, arra a törvényre hivatkozunk, hogy folyós testek, ha nyomás történik reájuk, minden irányban egyenlő erejű visszanyomást gyakorolnak; ezzel egy messzebbre terjedő tényt állapítunk meg, mely sok más tüneménynek magyarázatát foglalja magában, a mint azokat tessez a kút, a hidraulai sajtó, a gőzgép, a légszivattyu föltünteteti. Ha továbbá ezen tétel, mely csak folyós testeknek dynamikájáról szól, egy az általános dynamikához tartozó tételre vezettedik vissza, mely mind a szilárd, mind a folyós testek mozgásait magában foglalja, akkor egy még magasabb igazságot értünk el, de mind a mellett oly igazságot, mely még teljesen a tudomány körébe váló. Ismét tegyük fel, hogy ha az emlős állatokra és madarakra tekintvén azt mondjuk, hogy a levegőt lehelő állatok melegvérűek; ha azután arra emlékszünk, hogy a hüllők, melyek szintén levegőt lehelnek, nem sokkal melegebbek mint a

közeg, melyben élnek, tehát az igazsággal jobban megegyezőleg mondjuk, hogy az állatok (egyforma nagyság mellett) oly melegséggel bírnak, mely a beszívott levegő mennyiségével arányos; ha továbbá emlékezetünkbe idézünk néhány nagy halat, melyek tetemesen nagyobb melegséggel bírnak, mint a vízé, melyben úsznak, és megint kijavítjuk a megtett generalisatiót, mondván, hogy a hőmérsék az élenyített vérrel arányos (as the rate of oxygenation of the blood); ha végre azt a tételt is megmásítjuk, hogy egyéb bírálati megjegyzésnek eleget tegyünk és végre mondjuk, hogy a melegségnek összege a tömecskek cseréjének összegével arányos, föltéve, hogy mind ezt teszszük, akkor olyan igazságokat állítunk fel, melyek mindig tágabbak, tökéletesebbek de mindig olyan igazságok azok, melyek végre is csak szorosán vett tudományos igazságok. Továbbá, ha kereskedelmi tapasztalataink által vezetettve, azon meggyőződésre jutunk, hogy az árak emelkednek, ha a kereset nagyobb mint a kínálat; hogy az árak oly helyekről, hol bőven vannak, oly helyekre szivárognak, hol kevésbé vannak meg, és hogy a különböző helyeken az iparnak nemét leginkább az azt elősegítő körülmények határozzák meg, melyek ama helyeken meg vannak, és ha a mezőgazdaságtannak azon generalisatióit tanulmányozván azon igazságra vezetjük azokat vissza, hogy az ember szükségleteinek kielégítését a legkevesebb fáradságot igénylő úton keresi, és hogy olyan társadalmi tünemények csak az ily irányban vezetett, egyéni cselekedeteknek eredményei: akkor még mindig csak tudományos tételeket tárgyalunk». — Hol kezdődik tehát a philosophia? A tudományoknak legáltalánosabb generalisatói egybevetve ismét általánosításokat engednek meg, és ezen legtágabb általánosítások képezik a philosophia tárgyát. »A legalsóbb nemű ismeret nem egyesített ismeret; a tudomány csak részben egyesített ismeret; a philosophia tökéletesen egyesített ismeret« (Knowledge of the lowest kind is un-unified knowledge; Science is partially-unified Knowledge; Philosophy is completely-unified knowledge) First pr. 132. k. l. A legalsóbb, a legkezedetlegesebb ismeretben az egyes igazságok egymással semmi összeköttetésben nincsenek; a tudomány csak a saját körébe vágó ismeretekbe hoz rendszert, a bölcsészet arra törek-

szik, hogy minden igazságot rendszerbe hozzon. A bölcsészet a legáltalánosabb generalisatióknak rendszeresített összege, melyekre az emberi elme képes, és melyek valamennyi positiv tudományokra alkalmazhatók.

IV. A tudományok osztályozása. (The classification of the sciences.) A philosophia a positiv tudományoknak vállán nyugszik, a philosophusnak feladata pedig, hogy a positiv tudományoknak főbb tételeivel és elveivel megismerkedjék. Spencer műveinek olvasását oly kellemessé teszi egyrészt azon körülmény, hogy az olvasó abstract gondolatokat ritkábban, hanem inkább egymás mellé állított tényeket talál bennük, — a mint az imént idézett szövegből látható, — de ugyan azon körülmény meg is nehezíti a munkáknak teljes méltánylását, mert az olvasónak valamennyi positiv tudományoknak legfontosabb tételeit ismernie kell, ha Spencer munkáit kellően méltányolni akarja. Ő a positiv tudományokban sokoldalú jártasságot tüntet fel.

Valamennyi positiv tudománynak főbb tételeit kell-e ismernie? vagy lehet-e itt választani? Emberi erőt meghaladó munka az, valamennyi positiv tudománynak csak főbb tételeit is elsajátítani és e tekintetben Lewes szerint Comtenak megbecsülhetlen érdeme az, hogy a tudományokat abstract és concret tudományokra osztotta fel. (A philos. története. Magyar fordítás. III. 521. k. 1.) Az abstract általános tudományoknak feladata azon törvényeket előadni, melyek a tünemények különböző osztályain uralkodnak; a concret, leíró tudományoknak feladata amaz általános törvényeknek alkalmazását az egyes bonyolult esetekben kimutatni. Az egyes concret esetet nem egy törvény határozza meg, hanem sok törvény, mert az egyes tünemények létrehozásában sokféle erő és a dolgot összebonyolító körülmény működik közre. E sokféle erőt és körülményt a tudományos analysis segítségével ki kell bontani. Az általános élettan (biologia) az életnek törvényeit általában vizsgálja, a zoologia e törvényeket az egyes állatokra alkalmazza, a mint azok összeszöve rajtuk megnyilatkoznak.*

* Jegyzet. Il faut distinguer, par rapport à tous les ordres de phénomènes, deux genres de sciences naturelles: les unes abstraites, générales, ont pour objet la découverte des lois, qui régissent les diverses classes

De nem elégséges a tudományokat általában felsorolni, azokat osztályozni is kell, a mint hogy egy positivistára nézve nagyon fontos kérdés az, valjon lehet-e és mily elvek szerint kell a positiv tudományokat osztályozni? Comte állította fel a tudományoknak egy ilyen osztályozását; Spencer hasonlóképen. E két osztályozást összehasonlítani, és az ezen tárgyra vonatkozó azon vitát, melybe Littré, St. Mill, Lewes, Alex. Bain stb. beleszóltak, tüzetesen tárgyalni akkor fogom, ha e tanulmány végén Spencer philosophiájának viszonyát Comte-éhoz különösen fogom tárgyalni. Most csak Spencernek osztályozását veszem tekintetbe. (L. The classification of the sciences. Essays. III. k. 9—32. l.) Egy osztályba sorozandók azon tudományok, melyek lényegesebb és azért több pontban egyeznek meg maguk közt, mint bármely egyéb tudománnyal. Ezen elv szerint Spencer háromféle tudományt ismer: *abstract*, *abstract-concret* és *concret* tudományt. Táblázatilag így állítja őket össze (12. l.):

Az a tudomány	$\left\{ \begin{array}{l} \text{mely a tünemények előttünk} \\ \text{ismert alakjait tárgyalja} \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Abstract} \\ \text{tudomány} \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Logika} \\ \text{Mathematika} \end{array} \right.$
$\left\{ \begin{array}{l} \text{mely a tüneményeket} \\ \text{magukat} \\ \text{tárgyalja} \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Concret} \\ \text{tudomány} \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Astronomia} \\ \text{Geologia} \\ \text{Biologia} \\ \text{Psychologia} \\ \text{Sociologia} \\ \text{stb.} \end{array} \right.$	

E táblázatnak megértésére az *abstract* és *concret* szó értelmének azon meghatározása, a mint azt Spencer veszi, okvetlenül szükséges. *Abstract* és általános (*general*) nem egyértelmű szavak; azért oly dolog, mi *abstractabb*, nem mindjárt általánosabb. »Elvont« az, a mi az egymástól különböző egyes esetek

de phénomènes, en considérant tous les cas, qu'on peut concevoir; les autres concrètes, particulières, descriptives, et qu'on designe quelquefois sous le nom de sciences naturelles proprement dites, consistent dans l'application de ces lois a l'histoire effective des différens êtres existants. A. Comte. Cours de philosophie positive. 3-ik kiad I. 56. l)

esetlegességétől eltekint; »általános« az, a mi sokszor szokott jelentkezni. »Az egyik esetben valamely tüneménynek lényeges természete vétetik figyelembe, tekintet nélkül az azt netalán takaró mintegy beburkoló (disguising) tüneményekre; a másik esetben valamely tüneménynek gyakori bekövetkezése akár fordulnak elő ily beburkoló (disguising) tünemények akár nem.« (13. l.) A most említett meghatározást közelebbről példák-
kal is világosítja, t. i. hogy a mily viszonyban állanak az abstract tudományok az abstract-concret tudományokkal: ugyanoly viszonyban állanak ez utóbbiak a concret tudományokkal. »A mint a logika és matematika feladata a viszonyok törvényeit — legyenek azok minőségiek vagy mennyiségiek — a viszonyba helyezett tárgyaktól eltekintve tárgyalni, ugy az erőműtan, természettan, vegytan feladata azon viszonyok törvényeinek általánosítása, melyekhez a különböző anyagok és mozgások alkalmazkodnak, ha azok (törvények) egyenkint ama való tünemenyekből kibontatnak, melyekben egymást módosították. Ép ugy amint a mértannal foglalkozó a vonalaknak és felületeknek tulajdonságait kifejti, tekintet nélkül a tényleges vonalaknak és felületeknek szabálytalanságaira és vastagságaira: ugy állítja meg a természettannal foglalkozó, a vegyész az erő nyilatkozásának módozatait, tekintet nélkül nyilatkozásának azon zavarodására, melyet más erők minden egyes esetben előidéznek«. (20. l.) Az erőműtan felállított törvényeiben a surlodást sehogyszem veszi számba. A természettani törvényt oly tisztán, mint azt a könyvben olvashatni, sehol sem tapasztalhatni; a valósággal kilökött golyó nem fut parabolában, hanem oly vonalban, mely a parabolához igen közeli.

A csillagászat, mely concret tárgyakról vagy tüneményekről és nem azoknak elvont törvényeiről szól, concret tudomány. Minden munkában, mely a napról szól, számtalan physikai vagy chemiai törvényekre történik hivatkozás. A csillagász nem a holdnak ideális pályájával foglalkozik, hanem azon concret pályával, mely a föld, nap, talán bolygók vonzerejének összehatásából keletkezik. A csillagász ez esetben nem abstract törvényt, hanem concret esetet vizsgál és fejteget. A vonzás és taszítás törvénye in abstracto nem a csillagászatba, hanem a természettanba való. Így vagyunk a többi tudományokkal is.

V. A philosophia kiindulási pontjai. Elmélkedésem további folytatására alkalmas kiindulási pontul szolgál egy tétel, melyet Lewes állít fel, midőn Kantnak philosophiáját bírálja. Minden ismeret a külső világ és lelkünk szervezete összehatásának productuma. Kant azon volt, hogy az egyik tényezőt, lelkünk szervezetét e productumból kiválassza és ebben, Lewes szerint, hibázott. »A psychologia, ha egyáltalában valamit, azt bizonyára kimutathatja, hogy teljességgel lehetetlen az objectiv elemeket a subjectivectől elválasztanunk. E kísérlet csak úgy volna lehetséges, ha a gondolatot valamikor és valahogyan el tudnók választani tartalmától; ha el tudnók választani az érzésben a tárgyat, hogy az érzékiséghez való minden viszonya nélkül birhassuk; vagy ha az alanyt tiszta alanynak nézhetnők. Ha ezt csak egyetlen egyszer is megtehetnők, akkor volna alapja kutatásunknak. A chemikus, a ki a sav létét megtanulta ellenhatásai segítségével fölfedezni egy esetben, ugyanezekkel az ellenhatásokkal fölfedezheti más esetben is. Minthogy van tapasztalata a savról és alkáliról, mint egymástól elkülönítettekről, el tudja akkor is egymástól választani, ha azokat egybekapcsolva találja a sóban; vagy pedig összekapcsolhatja, ha elkülönítve találja. Elemzések és összerakások lehetségesek, mivel mindenik elem mivoltát külön-külön már megismerte. De a gondolat objectiv és subjectiv elemeivel lehetetlen az ilyen elemzés vagy összerakás. Egyik elem sincs soha egymagában. Tiszta gondo at és tiszta anyag ismeretlen mennyiségek és nincs az egyenlet, melynek segélyével őket föl lehetne találni. A gondolat szüségképen és egyetemlegesen alanytárgy; az anyag szüségképen és reánk nézve egyetemesen tárgy-alany. A gondolkodás csak megfelelő föltételek mellett ébred létre, az objectiv ingerletben pedig a tárgy és alany úgy forrtak együvé, min a sav és az alj a sóban.« — (A phil. tört. Ford. Bánóczy J. III. k. 300 k. l.)

Látjuk, hogy az objectiv világot magában sehogy sem ismerhetjük, de a subjectivet sem; azt is tudjuk, hogy a végtelent, az abszolutumot sem ismerhetjük. Nem nyitunk-e tárt kaput vele a kételkedésnek? Nem. Habár csak tüneményekkel és viszonyos ismeretekkel rendelkezünk, e tüneményes és viszonyos ismeretek annyiban maradandók, hogy az x (objectiv benyomás) és y (lelkünk szervezete) ismeretlen tényezők összehatása áll a n d ó a n

az ismert z eredményt (tüneményt) hozza létre. Akárhányszor hasson össze x és y tényező, az eredmény mindig z. Ugyanaz áll más objectiv behatás és lelkünk szervezete összehatásáról. — (Később majd visszatérek erre, ha a a psychológiában Spencernek elméletét a transfigured realism-ről fogom előadni). Továbbá a tüneményekben magukban is törvényszerűség mutatkozik; ha bármikor *a*, *b*, *c*, tünemény találkozik, állandóan következik a *d* tünemény; ez elég biztos alap, melyre ismereteinknek teljes rendszerét építhetjük, mely praktikus életünkben célhoz vezet. Valaki még azt a kérdést is felvethetné: Biztosak vagyunk-e, hogy azon természeti törvények, melyeket felállítunk, mindenütt érvényesek? Talán a végtelen világnak oly részében, melyet nem ismerünk, nem érvényesek? Lehetnek nagy világrészek, melyekben az anyag más tulajdonságokkal bír, más törvényeknek van alávetve! Erre a felelet csak az, hogy ismeretlen világokról philosophálni nem lehet. A meddig a világot ismerjük, az alább kifejtendő legáltalánosabb generalisatiók mindenütt érvényesek; evvel megelégedhetünk.

Az előbbi fejezeteknek egyikében tártuk, hogy a philosophia a positiv tudományok által nyújtott legáltalánosabb generalisatiók rendszere, melyekre az emberi elme képes. A philosophus legelső feladata kimutatni, m e l y e k azon legáltalánosabb generalisatiók. E feladatnak megoldására két út vezet; vagy a positiv tudományok legáltalánosabb elvein végig megyünk és ezeket összehasonlítva újból általánosabb elveket állítunk fel, melyek valamennyi tudományokra alkalmazhatók, vagy (és ez Spencernek módszere) ilyen legáltalánosabb elveket eleve felállítunk azon kívánattal, hogy azok előre ismertessenek el igazaknak, utólag majd olyanokul úgy fognak bizonyulni, hogy minden tudományra alkalmazhatóknak tűnnek fel; és hogy semmi ismereti igazság, bármelyik és bármilyen legyen az, azokat meg nem cáfolja. Szükséges tehát, hogy ezen legáltalánosabb elvek és valamennyi egyes tapasztalatok, tudományos törvények és elvek összevágósága (azonossága) kimutattassék. Már ezen összevágóság egy fontos tételre vezet vissza, melyet már megpendítettünk, hogy t. i. a megismerés az azonosságoknak feltalálásából áll. A philosophiailag művelt ember a közönséges embertől abban különbözik, hogy ő több azonságokat és különféleségeket ismer, mint amaz. Hogy az azonságok-

nak és különféleségeknek feltalálása a megismerés lényegét képezi, azt nemcsak Spencer mondja, hanem Alex. Bain is bőven kifejt lélektanában, Jevons és többen igazaknak fogadják el. Ha gondolkodásunk processusától áttérünk annak productumához, akkor látjuk, hogy képzetek két osztályba sorozhatók, az egyik osztályhoz azon képzetkör tartozik, melyet (a non-ego) az objectum világának nevezünk, a másik, melyet (az ego) a subjectum világának. — (Miben különbözik a két képzetkör, a pszichológiában fogjuk látni.) Ezeket a tételeket bocsátja Spencer előre, mielőtt tulajdonképeni feladatát megoldaná.

VI. A legáltalánosabb generalisatió. Az előbbi fejezetben (V.) két képzetkört különböztetünk meg: az objectumhoz (non-egohoz) tartozó kört és a subjectumhoz (egohoz) tartozó kört. Az előbbi körhöz tartozó minden tünemény az anyagnak valamely nyilatkozata, mely mozgással van összekötve. A legáltalánosab generalisatió, melyet az objectumhoz tartozó tüneményekről tehetünk, az anyag nyilatkozatairól és a mozgásról fog szólni, ezen generalisatió pedig így hangzik: Az anyagnak legkisebb atomja sem válhatik semmivé és megfordítva, atomot semmiből teremteni nem lehet; más szóval, az anyag mennyisége örökké egyenlő. Evvel kapcsolatban oda állíthatjuk a második tételt is, hogy t. i. a mozgásnak mennyisége is állandóan egyenlő. Anyag erő nélkül nem képzelhető, mert azon anyag, mely erőt ki nem fejt, fel nem tűnik; a mozgás is az erőt tételezi fel, mint előidézőjét. Előbbi tételünket tehát így kell módosítanunk, hogy az erő mennyisége állandóan ugyanaz, más szóval, hogy az erő megmarad. *) Azt mondani, hogy erő megsemmisülhet, vagy viszont semmiből erő támadhat, annyit jelent, mint a valamit a semmivel oly viszonyba helyezni, hogy azok azonosaknak jelentetnek ki, a mi gondolati képtelenség. Spencernek pedig az az elve, hogy az igazságnak végső kriteriuma az, hogy igaz az, a minek ellenkezőjét gondolni nem lehet. Viszonyba csak valamit valamivel lehet helyezni, ennek ellenkezőjét gondolni sem lehet. Az erő megmaradásának elvére inductive rá lehet bukkanni, (a mint hogy a tudomány ténylegesen így találta fel azt,) de deduc-

* Spencer helyesebbnek találja a kifejezést »the persistence of force« mint »the conservation of force«. Fr. princ. 184. l. jegyzet.

tive magasabb elvből az le nem származtatható, mert különben azon magasabb elv volna a végső generalisatió és mondott elvünk csak annak alkalmazása. (Ha nem akarjuk magasabb elvnek tekinteni a logikának azon törvényét, mely szerint az ellentett — ez esetben valami és semmi — nem azonos, mi gondolati és nem physikai törvény.)

Az imént említett legáltalánosabb generalisatiónak három corrolariuma van, melyek így hangzanak:

1. A mennyi erő, a mennyi mozgás az okban van, ugyanannyi van az okozatban. Az erő nyilatkozatának módja, a mozgásnak iránya, faja, módja változik akkor, ha az ok okozattá válik, de nem mennyisége. Ha mennyisége változnék, megsemmisülne minden tanulmányozása a természetnek, mely méréseken alapul s elvünket igaznak feltételezi. »A legközelebbi következtetés, melyet vontunk, az volt, hogy azon erő, mely látszólag elveszett, más vele egyenértékű erőre változott át, vagy megfordítva, ha valamely erő nyilvánult, ez csak más egyenértékű erőnek eltünése árán történhetett.« Fr. princ. 540. l. (Ez a »correlation of the forces« elve.)

2. A mozgásnak irányát azon eredő (resultant) fogja kifejezni, mely vagy a legerősebben vonzó erők irányának összetételéből keletkezik, vagy a legkisebb ellentállásnak irányából. Ezen corrolariumnak ellentettje azt mondaná, hogy az erőknek ezen összehatásában vagy a vonzó, vagy az ellentálló erő nem érvényesülhet; ánde az erő, mely nem érvényesül = a semmivel, tehát a corrolarium ellentettje azt mondaná, hogy valamely erő egyenlő a semmivel, mi absurdum.

3. A harmadik corrolarium így hangzik: Az erőknek összehatásából származó minden mozgás rhythmusszerű. Annak legegyszerűbb esete az, hogy egy égi test egy nagyobb körül forog. A röperő és vonzerő közt csak egy olynemű arány képzelhető, melynek következtében az egyik test a másik körül körben forog, valamennyi egyéb arány az elliptikus mozgást vonja maga után, tehát a legnagyobb valószínűség a mellett szól, hogy az egyik égi test a másik körül ellipsisben mozog. Ugyancsak physikai törvények szerint a nagyobb égi test az ellipsis gyújtójában lesz. Ha a forgó égi test a periheliumban van, akkor a röperő a vonzerőhöz képest annyira nagyobbodott,

hogy a forgó test az őt vonzó nagyobb testtől el fog távolodni; ha az az apheliumba jut, a röperő aránylag annyira gyöngült, hogy a forgó test megint a vonzó testhez közeledik. Ime a rhytmusszerű mozgás. (Nagyon messze vezetne, azt az erő megmaradása elvéből bebizonyítani.) A rhytmusszerű mozgást a többi csillagászati, physikai (teszem az inga lengései), physiologiai, psychologiai és sociologiai tünemények tüntetik fel. Spencer felette sok, szebbnél szebb példát hoz fel e tételnek megvitatására és bebizonyítására.

Mint hogy az erő megmaradásának elve minden objectiv tüneményről áll, azért az minden positiv tudománynak, mert ezek az objectiv tüneményeket részleteikben tanulmányozzák, legfőbb elve, vagy a philosophia főntebbi meghatározása szerint, a szónak szoros értelmében philosophiai elv.

VII. Az összerű (concret) tudományoknak legfőbb elve, az egyszerű és összetett fejlődés. A kérdés már most nem az, mi az erőnek, mi az anyagnak, mi a mozgásnak legmagasabb generalisatiója, hanem az, mi valamennyi concret tüneményeknek (azokat egyenkint és együtt véve) a legmagasabb generalisatiója. Ha valamennyi erő, akár egy egyénben, akár az egész egyetemben összehat, nem mutat-e az valamely törvényszerűséget? »A tüneményeknek elemeire való szétbontása csak előkészület arra, hogy a tüneményeket összetételükben, a mint azok mutatkoznak, megértsük. Ha az egyes tényezőknek törvényeit megállapítottuk, avval még nem állapítottuk meg összehatásuknak törvényeit. A kérdés nem az, miképen viseli magát az anyag, mozgás, erő magában véve, vagy képzelt egyszerű feltételek mellett; de még az sem, hogy minden egyes tényező miképen viseli magát létezésének bonyolult viszonyai közt; az, mit (egy általános formula segítségével) kifejezni akarunk, az a tényezőknek együttes eredménye tarka változatosságában.« Fr. princ. 274. l.

Itt egy oly anyagtömeget látunk, mely szétbomlik, amott egy másikat, mely összehalmazódik és összetömrül; anyagcserét látunk mindenütt, meg tárgyakat, melyek feltűnnek és el-tűnnek; ezen processusban nem látunk-e törvényszerűséget? Azon törvényt keressük, mely szerint az anyag mindig új meg új módon helyezkedik el, mely szerint a mozgás más és más.

féle lesz. (The law we seek, therefore, must be the law of the continuous redistribution of matter and motion. 277. l. u. o.) *

Az anyagnak újból elhelyezkedése, a mozgásnak új csoportosulása magával hozza, hogy itt tárgyak tűnnek fel, amott eltűnnek. Az egész világ a tárgyaknak ilyen feltünését és eltűnését tárja föl; ez általános tünemény, melynek megmagyarázása nem az egyes pozitív tudományok, hanem a philosophia feladata. Tárgyakat csak úgy ismerhetünk meg valósággal, ha történetüket feltünésüktől eltűnésükig ismerjük; erre törekszik az újabbkori tudomány. A tárgyak feltünése vagy eltűnése az anyag összetömrülését vagy szétbomlását tételezi fel; ezen összetömrülés és szétbomlás tehát általános tünemény. (Az összetömrülésnél a test saját részeinek mozgása kisebbedik, a szétbomlásnál nagyobbodik.) Nem lehet a mondottak ellen fölhozni, hogy a tárgyak sokszor jó ideig változatlanok, mert ez csak látszat; a kő kihül vagy fölmelegszik, az atomok összéből húzódnak vagy szélylyel mennek, mozgásuk ehhez képest nagyobb vagy kisebb; a növény, állat minden pillanatban anyagot vesz fel és ad ki és nincsen két pillanatja, melyben súlya, térfogata egyforma maradna. Ha súlya növekszik, anyag tömörült össze benne, ha kisebbedik, szétbomlott és a környezetnek adatott át. Az összetömrülésnek és szétbomlásnak legegyszerűbb példája a kihülés és felmelegedés. A kihülésnél a test részecsei meleget sugároznak ki, vagyis a mozgásnak egy részét, melyet bírtak, a környezetnek adják át; a felmelegedésnél megfordítva áll a dolog. Általánosabban szólva mondhatjuk: ha a tárgy saját részecseinek mozgása kisebbedik, a mozgás, mely ez által látszólag elvész, a környezetnek adatik át, megfordítva, ha a környezetből mozgás vétetik fel, a tárgy saját részecsei nagyobb mozgást nyernek. Az összetömrülésnek törvényeit a fejlődés (evolutio) törvényei fejezik ki, (habár e szó nem a legalkalmasabb), a bomlásnak törvényeit a dissolutio törvényei. Spencer mondja: »A fejlődés, a legegyszerűbb és legáltalánosabb szempontból véve, az anyagnak integra-

* Spencer azon részletesebb tabellákban, melyeket a classification of the sciences értekezése mellé csatolt, a fentebbi feladatot mint a konkrét tudományoknak legáltalánosabb feladatát tűzi ki. (L. ott. 30. l. mellett tabella.)

tiója és a vele járó mozgásnak szétszóródása, míg a dissolutio a mozgásnak fölvétele és a vele járó anyagnak disintegrációja. « Fr. princ. 285. l. Ha az atomok e g y e n e s e n a központ felé futva összetömörülnek, a fejlődés egyszerű, ép olyan egyszerű az ellenkező esetben a szétbomlás. (Példa erre a lőpor fölrobbanása.) Ha ezen összetömörülés vagy szétbomlás több összeható ok által módosíttatik és lassúvá tétetik, összetett evolutio vagy dissolutio áll elő. Az összetett evolutióra a legegyszerűbb példa, ha edénybe többféle alakú kavicsot teszünk. Ha az edényt jó ideig rázzuk, a nagyobb alakú kavicsok a fenékre fognak süppedni, a kisebbek a felszínen maradnak. Két erőnek (a gravitációnak és a folytonos rázásnak) összehatása idézte elő, hogy a tömegek másképen csoportosultak. A halmaznak felszíne az edényben alkalmasint lejjebb szállt, vagyis az anyagnak újból elhelyezkedésével együtt járt az összetömörülés.

VIII. Az összetett fejlődés törvényei. Legközelebbi feladatunk lesz az összetett fejlődésnek törvényeit megvizsgálni. Összetett fejlődésnek akkor van helye, ha az anyagnak tömörülése, bármi okból, lassú és több közbeható erők által módosíttatik. Nagy tömegeknél rendszeren az egésznek fejlődése mellett az egyes részeknek külön sajátos fejlődése van. Spencer azt secondary redistribution-nek nevezi. Tiszta fejlődés bomlás nélkül nem létezik, megfordítva sem, hanem vagy a fejlődés, vagy a bomlás van túlsúlyban.

Fejlődést mutat az egész világegyetem ép úgy mint minden egyes világtest, vagy minden egyes földi lény; egyetemes tünetény az. E tételt nem úgy szabad értelmezni, mintha a fejlődés a világegyetem és a parányi tárgy történetének egyszerűen közös törvénye volna, hanem úgy, hogy minden képzeletet meghaladó régi időben indult meg azon fejlődési processus, melynek legelső eredménye a naprendszerünkhöz tartozó égi testeknek keletkezése volt, és melynek s z a k a d a t l a n folytatását mi magunk képezzük és énünknek fejlődése, és a mely a jövőben végtelen évek során át folytatódni fog, míg végre a bomlás processusa jut túlsúlyra. *

* Fiske szerint (Outlines of cosmic philosophy I. 326. k. l.) Spencer az által, hogy a fejlődés törvényeit megállapította és azoknak egyetemes-ségét kimutatta, oly szellemi munkát végzett, mint Newton, midőn ez a gravitatio törvényét fölfedezte.

Az összetett fejlődésnek négy főtörvénye van:

1. Az anyag összetömörül és a vele összekapcsolt belső mozgás csökken, illetőleg szétszóródik a környezetbe.

2. Ugyanazon időben a kezdetleg minden részeiben egynemű (homogen) dolog mindinkább különemű (heterogen) részeket fejleszt ki.

3. A határozatlan alakú egész és a határozatlan alakú részek mind határozottabb alakot öltenek. A mindenütt egyformán kevert (azért homogennek nevezett), határozatlan egészből, az egynemű részek e procéssusban együvé összetömörülnek, hogy határozott alakot öltsenek. Ezt Spencer »segregation of the homogeneous«-nek nevezi.

4. Az egyes részeknek egymásra hatása, a részeknek funciója határozottabbá, de egyuttal szövevényesebbé válik. Evvel kapcsolatban a részek funcióikban mindinkább függenek egymástól.

E négy törvényt összefoglalva Spencer ekkép határozza meg a fejlődést: »A fejlődés az anyag összetömörülése (integratiója) és egyuttal a mozgásnak szétszóródása; egyidejűleg az anyag egy határozatlan, össze nem függő egyneműségből, egy határozott, összefüggő különeműségbe megy át, ugyanazon időben a visszatartott mozgás is hasonló átalakuláson megy keresztül.« (Evolution is an integration of matter and concomitant dissipation of motion; during which the matter passes from an indefinite, incoherent homogeneity to a definite, coherent heterogeneity; and during which the retained motion undergoes a parallel transformation). Fr. Princ. 396. l. Ujból megemlítem, hogy Spencer, midőn a fejlődés törvényeit az egyes tudományok által nyújtott adatokkal megvilágítja, az egyes positiv tudományokban bámulandó jártasságot tüntet fel.

A fejlődésnek törvényei mind egyenkint, mind együtt véve az erő megmaradásának elvéről deductive származtathatók le. Spencer ezt az okozatok sokszorosításának elméletével (the multiplication of effects) teszi meg. »Egy határozott nagyságu homogen tömeghalmaz okvetlenül homogen voltát veszíti, mert a környező erők részeire, ezeknek különböző helyzete folytán, különbözőleg hatnak«. Fr. Princ. 547. l. De mert ezen részek heterogenné válnak, azok különböző módon visszahatnak a

környező erőkre, egymásra, és még nagyobb változatosságot eredményeznek, úgy hogy az egyetem, mentül tovább fejlődik, annál (hogy e szóval éljek) tarkább lesz. Miután a világ a fejlődés folytán már olyan bonyolulttá vált, egy ok többféle okozatot idézhet elő. Ha valamely test egy másikkal összeütközik, akkor rendszeren csak azt szokták tekintetbe venni és okozatnak nevezni, hogy a másik test helyét változtatta. Egy kis gondolkodás e nézetnek hiányosságát nyilván valóvá teszi. A mechanikai okozaton kívül hangot hallunk, vagy hogy határozottabban szóljunk, a levegő rezgésbe jött; mi több a levegőben légáramok keletkeztek a talált testnek mozgása következtében. Továbbá, ha az összeütközés nem volt elég erős arra, hogy a talált test széttörjön, ez mégis az összeütközés helyén, talán csak rövid időre, behorpadt. Evvel melegfejlesztés, de sőt szikrák is járnak, néha pedig ezen fokozott melegséggel még chemiai változás is van összekapcsolva. Lám az egyszerű összeütközés mennyit és mennyifélet eredményezett. Az égő láng hasonló például szolgálhat. (L. Fr. Princ. 432. k. 1.

IX. A z egyensúlyba jutás (Equilibration). Az előbbi fejezeteknek egyikében (VI.) szó volt arról, hogy minden mozgás rhythmusszerű, hogy minden hatás ellenhatást idéz elő, az imént láttuk, hogy minden ok nem egy, de több okozatot idéz elő; e kettőnek összehatása azt eredményezi, hogy a világ fejlődésében az egyes dolog (vagy mozgás) mindinkább egyensúlyba iparkodik jutni környezetével szemben. Ha két különbözően meleg tárgy egymást érinti, mindaddig melegszik meg az egyik és hül ki a másik, míg mindkettő egyformán meleggé nem lesz. Ha a tűzhányó hegy izzó lávát bocsájt ki, bármily izzó, bármily tömeges legyen az, végre kihül és csakis olyan meleg lesz, mint környezetete. Az egyensúlyba jutás tanának további magyarázatára jónak látom Spencernek egyik helyét idézni:

»Valamennyi esetben az egyensúly felé irányuló haladást veszünk észre. Az ellenható erőknél ezen egyetemes együttléte, mely mint előbb láttuk, a rhythmust eredményezi, mely azt is eredményezi, hogy minden erő több és külön irányú erőkre bomlik szét, egyuttal eredményezi azt is, hogy végtére az általános egyensúly létrejön. Minthogy minden mozgás akadályokkal küzd, folytonosan veszít az erejéből és ezen szüntelen veszteségek végre

a mozgást teljesen megszüntetik. Miután ezen igazságot leegyszerűbb képében láttuk, tekintjük meg azt azon bonyolódott viszonyok közt, a mint azt a természet általában feltünteti. Majdnem minden esetben valamely aggregatum mozgása összetett. Minden egyes összetevő résznek egyensulya a többiektől függetlenül jó létre. A hajónak csengetyűje, mely többé nem rezeg, még mindig követi a hajónak függőleges és vízszintes ingadozásait, melyeket az oceán hullámai előidéznek. Egy sima folyamnak vize éppen oly módon folytatja a tenger felé útját, mint előbb, dacára annak, hogy azon hullámozás, melyet egy fölfelé emelkedő hal idézett elő, megszűnt. Az útjában megállított golyó nem kisebb sebességgel folytatja útját a földnek tengelye körül. Ha a földnek forgása megsemmisíttetnék, abból még nem következne, hogy a föld kisebb sebességgel mozogna a nap körül és más, rajta kívül levő égitestek felé. Ha tehát valamely testről mondjuk, hogy mozogni megszűnt, akkor a test sokféle mozgásainak csak egyike vagy többje szűnt meg, míg a többiek úgy maradnak mint előbb.« E tétel egy igen egyszerű példából még jobban ki fog világlni; vegyük csak a forgó pörgettyűnek példáját.« Ha a zsinórt, mely tengelye körül van csavarva, rohamosan lerántjuk és a pörgettyű (spinning top) az asztalra esik, akkor az rendesen a mellett, hogy gyorsan forog, még két irányban nyer mozgást. Egy csekély vízszintes lökés, mely neki elkerülhetlen módon megadatik, midőn tartóját elhagyja, azon helytől rántja el, melyre (a táblán) esett; minthogy tengelye, így többé kevésbé lehajol, bizonyos ingadozásokba jut. Eme két másodrangú mozgás, mely mind egymással, mind a főmozgással az egyes esetekben különböző arányban áll, rendesen az egyensulyba jutásnak egy különös processusa által nemsokára megszűnik. A mozgásnak azon momentuma, mely az egész pörgettyűt a táblán tova rántja, részint a levegőnek ellentállása, de kivált a tábla fölületének egyenetlenségei miatt, rövid idő alatt megszűnik, a pörgettyű ezentul állandóan egy helyben forog; ugyanakkor, azon ellenhatásnál fogva, melyet a forgó test tengelyének momentuma, a forgás síkjának minden változására gyakorol, amaz ingás kisebb lesz és, mint az előbbi mozgás, nemsokára megszűnik. Ezen kisebbszerű mozgások megszűnte után a forgó mozgás, mely csak a levegő ellentállásával és a tengely hegyének

surlódásával küzd, olyan egyformán marad meg, hogy a pörgettyű mintegy nyugvónak látszik. A test rövid időre olyan helyzetbe jutott, melyet a francia matematikusok „equilibrium mobile”-nek neveznek.« Fr. Princ. 484. k. l. E példából látjuk, hogy az összetett mozgások közt az szűnik meg először, mely vagy maga a legkisebb, vagy a legnagyobb akadályokkal küzd, azután következik sorban a többi mozgásoknak megszűnte, míg a test az equilibrium mobile-be jut; ezt váltja fel a teljes egyensúly. Spencer kétféle mozgó egyensúlyt különböztet meg: a függő (dependent) és független (independent) egyensúlyt. Példa a mozgó egyensúlyra általában, a mint láttuk, a forgó pörgettyű. Az egész pörgettyű (az equilibrium mobile stadiumában) környezetéhez képest helyzetét nem változtatja, a pörgettyűnek egyes részei egymással szemben sem változtatják helyüket; de helyüket megváltoztatják a pörgettyűnek egyes részei a környezettel szemben. A függő egyensúlyra példa a mozdony. Mentül több gőzt fejlesztenek benne, annál nagyobb erőt fejt ki és azt az erőt, melyet a mozdony az akadályok legyőzésében kifejt, visszakapja az égő fa által kifejtett melegben. A függő egyensúlyra példa az élő szervezet, midőn szintén a vesztett erő a táplálék által pótoltatik és a szervezet ereje a táplálékkal arányban látszik lenni. A független egyensúly egyenlő a teljes egyensúlylyal. Ezt »naprendszerünknek rythmikus mozgásaiban látjuk föltüntetve; minthogy itt a mozgásnak akadályát bizonyos véghetetlen finom közeg képezi, a mozgás olyan időközben, a mennyit mi megmérhetünk, szembetűnően lassúbbá nem válik.« Fr. Princ. 487. l.

Ama törekvést, miszerint minden test egyensúlyba iparkodik jutni a környezettel, az emberi testben, a társadalomban, mindenben látjuk. Erre lehet azt a tüneményt is visszavezetni, hogy minden élő lény, ha új helyzetbe jut, ez új helyzethez alkalmazkodik. Mielőtt az új helyzethez alkalmazkodott, az élő lény és a környezet erői közt bizonyos antagonizmus van, de ezen ellenható erők idővel egymást paralizálják.

X. A szétbomlás (dissolution). A fejlődésnek, összetömörülésnek ellentéte a bomlás. Az előbbi fejezetek egyikében (VII.) láttuk, hogy sehol sincsen pusztá fejlődés bomlás nélkül. Most, ha a világban körültekintünk, lehetetlen észre nem ven-

nünk, hogy mikor a fejlődés processusa túlsúlyban van, bekövetkezik a messze jövőben a bomlásnak ideje, úgy hogy az egész világ fejlődési és bomlási processusban ingadozik. Meglehet, hogy most a nagy mindenségben oly helyen bomlás (dissolutio) van, hol majd idővel fejlődés (evolutio) lesz, ha naprendszerünk és az általunk észlelhető csillagos ég bomlásnak indul; a meddig mi naprendszerünket és a csillagos eget vizsgálhatjuk, mint mondám, a fejlődés van túlsúlyban. Ime itt is a rhythmikus mozgás. A mit az egész világegyetemről csak következtetés alapján mondtunk, azt ténylegesen tapasztaljuk az egyes lényeken, az emberen, a népen, a társadalmi intézményeken stb.

A bomlásnak törvényeiről részletesen szólni Spencer szükségességnek nem látja.

Lechner László.

GIACOMO LEOPARDI GRÓF, MINT A NÉMET PESSI- MISMUS ELŐFUTÁRJA.

I.

Egy idő óta sokat beszélnek a pessimismusról; ezzel foglalkoznak tekintélyes lapokban és szemlékben, vaskos könyveket írnak e tárgyról, sőt azt állítják, a mi talán túlzás is, hogy a pessimismus divatban van. Annyi tény, hogy különösen Németországban a pessimismus áramlata hatalmas befolyást gyakorol az összes szellemirányra, és hogy lépten-nyomon találhatunk napjainkban oly egyéneket, kik részint a philosophiából, részint az arcátlanul föllépő orgiákban kifáradt kicsapongás idegességéből merített, kovácsolt komoly vagy negélyezett s öntetszelgő meggyőződés alapján folyton ajkaikon hordják Sakya-Muninak, Byron, Schopenhauer- és Hartmannak »az édes, bájos melancholiát« dicsőítő szavait, melyek szerint az élet egy gonosz lelkű hatalom gyászos, szomorú ajándoka; a lét maga a gyökeres, legyőzhetlen szerencsétlenség, s hogy jobb nem lenni, mint lenni.

Sajátos tünemény, hogy e megalégedetlenség az étellel nem a kunyhók és falvak küzdelem és szenvedéssel teljes légkörében, hanem a túlfinomított élvezetek palotáiban és a magasabb műveltség salonjaiban van otthon. Ez elegans betegségnek, melynek alapja részint a tudomány tévedésében, részint agy- s idegrendszeri válságban, részint egyéni bajokban gyökeredzik, e subtilis ragálnak követői, rendszeres megalkotói, a 19. század e buddhistái, Sakya-Muni-ai különös előszeretettel kutatták és kutatják át az ó- közép- és ujkor irodalmát, fölhányva a régi polgárisodás romjait, böngészve különösen a költők mondataiban annak bebizonyítására, hogy az emberiség legiobbjai, a szellemek

legkitünőbbjei századokon át velük együtt érezének és velük egyet gondolának. Hogy főleg a költészetet tevék vizsgálódásuk, kutatásuk tárgyává, ez eljárásuk igen természetesen és könnyen érthető.

A költészet és bölcelet szoros kapcsolatban vannak. Az egyik virág, a másik gyümölcs; nem ellenkező természetűek, hanem ugyanazon nedüből származnak s mint Taine mondja, az emberi szellem benső tenyészetének két formáját képezik. A bölcelet szabatos formákba, nézetekbe, tételes okoskodásokba önti a költői sejtelmeket. Az eszmék, gondolatok az érzésen, a szíven át szivárognak az értelembé. Minden költészet bölceletbe megyen át s az emberi szellem — mondja helyesen br. Kemény Zsigmond — sehol sem lép új korszakba a nélkül, hogy azt a költészet ne készítse elő s ne ő adja meg a folyamatba indult törekvéseknek a legpraegnansabb kifejezést. Az új irányok csak úgy ömlenek a szellemekbe, ha a költészet és bölcelet egymást áthatva vezetik az eszméket és törekvéseket. Igazolja ezt a pessimismus története is, melynek szomorú utján a költészet megelőzte a bölceletet s később egymásba átszűrődve egymást termékenyíték.

Nincs a jelenkori philosophiának egyetlen iránya sem, melyre a költők elő nem készítik az emberiséget. A pessimismus is, a kétségbeesés e gyászos philosophiája, mely egyoldaluan az élet s általában a lét nyomorait, árnyékát emeli ki — természetes hogy a költőkben szintén előharcosokat talált, kiknek kedélye, szervezete többnyire igen alkalmas a földi lét fájdalmainak, tagadhatlan szenvedéseinek élénk érzésére és kifejezésére, s kik erős alanyiasságuknál fogva az egyéni szerencsétlenséget általánosítják s bánkodó lelkük bélyegét nagyon hamar hajlandók az összes mindenségre rányomni.

A költőnek, mint minden embernek, meg vannak a maga örömei és fájdalmai, de kedélye sokkal érzőbb, gyöngédebb, idegesebb. A költő szelleme rendszeren erőszakosan és lüktetve forrong; természetes állapota, hogy mindig a képzelet világában éljen. Az igaz költészetnek lényeges eleme a képzelő tehetség, mely kiválóan nagyítani, fokozni szokta a fájdalmat (valamint az örömet is) — mondja Grotz A. »Le pessimisme au XIX-e siècle« c. értekezésében. Már pedig mily ellentét van a való és képzelt

világ között! Mily mértéktelenek az óhajok s mily középszerűek az eredmények! Mily szomj a boldogság után s mily ridegség, üresség az emberekben és dolgokban! Hol találhatjuk fel a való világban azon szép alakokat, emelkedett eszméket, miket a költő képzelésében érez és előállít?

A valódi dolgok — írja egy helyütt Taine — csonka, beszennyezett vázlatai a képzeleti világnak; nyomorék torzszülöttek, melyek itt-ott elszórva hevernek hasonlóan a félig elkészült, aztán abbanhagyott agyagdarabokhoz, melyek össze-vissza fekszenek a művész termében. Minél erősebb a képzelődés, annál erősebben, fájdalmasabban rombol s annál többet dönt le a valódi világ! A gyakorlati ember a sikerre gondol; a költő nem gyakorlati, azért az érintkezés a valóval csakhamar durván fölrázza, összezúzza, elkeseríti; a tapasztalás romba dönti az illúsiók álmodott világát; az élet nem adja mindazt meg, mit a képzelet ígért. S ha a föntemplített érzékenységhez s ha ezen, a való élettől elütő képzelődő tehetséghez a búskomorsághoz való hajlam is járul; ha az érzékeny idegzetű s gazdag képzeletű költőt körülhálózzák az egyéni szerencsétlenségek, a betegség, a legkedvesebb lényeknek halála stb.: nem csodálkozhatunk azon hangokon, melyek a szívet megrázzák, széttépni látszanak; nem csodálhatjuk, ha a magasból lezuhant költő összetört szívéből énekel.

Különben is az emberi természetben gyökeredzik, hogy fájdalmaink, szenvedéseink sokkal erősebben nyilvánulnak külsőleg, mint gyönyöreink; tény az is, hogy szívesebben beszélünk fájdalmainkról, mint örömeinkről, mert közölve fájdalmainkat, azokat enyhítjük; hiszen a megosztott fájdalom fél fájdalom. Ezeket tekintetbe véve nem vonhatjuk kétségbe mindezeket felül még a költészet történetére is hivatkozóknak azon állítását, hogy a költészetben a szomorú oldal túlnyomóbb a vígnál.

S valóban a pessimisták bőven markolhatnak álláspontjuk igazságának gyarapítására a költők dalaiból. A pessimismus — tágabb értelemben véve — a költészettel egykorú. Minden nép-nél, minden civilizatióban, századokról századokra menvén, követelhetjük a keserűség, az elégületlenség örökkön bugyogó vizének folyását; hallhatjuk ékesszólásait, fájdalom jajait a megtört szíveknek, az elhamvadt reményeknek, a képzelt vagy valódi

szerencsétlenségnek, a világmegvetés és embergyűlöletnek; hallhatjuk hangjait az emberi kínnak, a testi és lelki fájdalmaknak az örült nevetéstől a sikoltó kétségbeesésig; hallhatjuk az igazi, mély vagy felületes s tetszelgési vágyból eredt bánat szívzaggasztó panaszait, kiáltásait a költők ajakán, kik mindent megragadtak, mi az emberi életben törekeny, tökéletlen, tragikus. Az élet csalódásai, a kegyetlen sors keserű iróniája, a kétegytel, tudatlansággal körülvett ember szünetnélküli küzdelme önmagával, ösztöneivel, szenvedélyeivel, a természettel, a véletlen játékvá aljasított emberiség történetében az erőszak botrányai, a megélhetés kínjai, a betegség és halál; . . . mindezek megzendültek s keserű érzelmeket keltének a költők lantjain.

De ha végig tekintünk a fájdalmat zengő, sóhajtozó, síró költők hosszú során, kiknek száma a tapasztalat által még le nem hervasztott reményekkel, a nagy dolgok véghezvitelére erős szenvedélyekkel, az életküzdelmekben ifju hévvel, az erőszak lüktető érzetével s öntudatával bíró fiatal nemzedékek sorában ritkák s kiknek száma a vénülő emberiséggel hovatovább gyarapodik; ha nézzük a család, a betegség, számkivetés, halál okozta nyomorúságokat, aggályokat, keserűséget kifejező dalnokokat; ha végig tekintünk a születést megátkozó Jóbtól és Ecclesiastától a megvetés, embergyűlölet és kétségbeesés ékesszóló, a Larák és Mansfrédek költőjéig Byronig, kinek jellemei, daccal homlokukon, nyomorral szívükben nem szűnnek meg ismételni, hogy kitűnően nyomorultnak lenni a kitűnő egyén sorsa: — ha végig tekintünk ezek során, egyet sem fogunk találni — kivéve talán az utóbbi időben Franciaországban feltűnt Ackermannt — ki pessimismusában Leopardihoz lenne hasonló.

A többi költő panaszai, fölindulásai, kiáltásai bármily mélyek legyenek is — majdnem mindig az egyéni esélyek következményei; eredményei a költő egyéni viszonyainak, vérmérsékletének, búskomorságának, egyéni szerencsétlenségének, melyek kétségbeejtő csapása alatt megátkozza az életet: de e jajok, kiáltások nem az általános létről alkotott systematikus meggyőződésből, a philosophiailag rosznak ítélt létről való lemondásból származnak. A fájdalmas gondolatok forrása mindig az illető író vagy a kérdéses személy — Werther, Lara, René,

Rolla — sajátos, esetleges, képzelt vagy valódi szerencsétlenségében rejlik. Nem az emberiség szenved ezeknél, hanem a költő, azaz egy kivételes természet. A pessimismus ezeknél kivételes állapot, mintegy járuléka a lángésznek, ki önmagát szemlélve, magát elkülönítve, magányát és szenvedését a hitvány tömeg gyönyörével szembesítve, hálát ad istennek, hogy megadta neki a »fájdalom elragadtatásának élvezését.«

De ezen magas vagy elegáns szomorkodások távolról sem philosophiaiak, mert nem következményei a világ vagy az élet sajátságos fölfogásának; csupán egyéniek azok, s talán nem lenne nehéz egy keveset fölfedezni ezekben a tetszelgési vágyból is. Világfájdalmuk nem azon pessimismus, mely a Ganges partjain kezdődött s mely Németország szívében, Berlinben feléledve, örömmel fogadtattott! Náluk az »én« beteg; ők egy felsőbb természet kiváltsága következtében, mintegy a lángész súlya alatt, szenvednek; önmagukból indulnak ki, önmagukba térnek vissza, oda zárkóznak, ott tetszelegnek maguknak büszkeségükben irtózva, őrizkedve minden közösségtől — mint valami profanatiótól — az élvező tömeggel. Hogy szenvedéseik nem vezethetők vissza philosophiai teoriákra, ahhoz nem annyira az illető érzelm mélysége vagy őszintesége hiányzik — ámbár gyakran legsötétebb gondolataikat csakhamar a kötelességben, haladásban való hitet és Istenben vetett bizalmat lehelő sorokkal váltják föl — mint inkább az érzelm általánossága, az összes emberiségre kiterjedő érvényessége.

Az igazi pessimismus — mondja igen helyesen Caro »La maladie du pessimisme au dix-neuvième siècle« c. értekezésében (Revue des deux mondes, 1877. nov.) a fájdalomtól törvényt s nem kivételt alkot; nem állítja föl a levertek aristocratiáját. A lángész számára csak azon felsőbbiséget engedi meg, hogy tisztán látja azt, mit az emberek tömege zavartan érez. Az igazi pessimistánál az összeség léte és saját egyéni léte is szenved és a szenvedés törvényét az emberről a természetre, a természetről valamely elvre viszi át. Az alanyi baj a világban csak jelentéktelen esemény s nem tárgya a philosophiai fölfogásnak, hanem a regénynek vagy általán a költészetnek; a philosophiának az objectiv, a személyektől, egyedektől független általános és a lét minden fokozatában uralkodó bajt, nyomort kell észrevennie.

Ilyen az igazi pessimismus és ilyen Leopardinál a boldogtalanság theoriájának jelleme; s e tekintetben Leopardi a legvalódibb, legsötétebb világfájdalom költőjének tartott Byronnal sem hasonlítható össze.

Byron világfájdalma a kivételes állapotban gyökeredző egyéni pessimismus. Természettől nagyon érzékeny ember volt — írja róla Macaulay; — rosszul nevelték; érzései erősen ki voltak téve erős próbáknak. Szerencsétlen vala gyermekszerelmében; bántotta első írói kísérletének kudarcá; pénzviszonyai zavarban valának; családi viszonyaiban szerencsétlen volt; a közönség kegyetlen igazságtalansággal bánt vele; egészsége s kedélye szenvedtek kicsapongó életmódja következtében. Egészen véve boldogtalan ember volt s korán tapasztalá, hogy boldogtalanságának fitogtatása roppant hatást gyakorol a közönségre. A világ mindenkép fölbátorítá, hogy lelki szenvedéseiről beszéljen. Az érdek, melyet első vallomásai szültek, készté, hogy többet negédeljen, mint a mennyit érzett s a negédlés valószínűleg visszahatott érzéseire. Alkalmasint maga is zavarba jött volna annak őszinte bevallásában, hogy mennyire volt a jellem, minőnek magát mutatá, igazi és mennyire szinpadi.

Ez egyéni viszonyok kivételes állapotot teremtettek, mely állapot természete, nyilatkozása az egyéni pessimismus volt; Byron egyéni viszonyaiban magyarázatát találja világfájdalma s ugyanazokból meg lehet érteni költeményeit, melyeknek ő maga a kezdete, közepe és vége. De nem így van ez Leopardinál, kinek egyedi viszonyai, ha elősegíték is, de teljesen meg nem magyarázzák pessimismusát; mert ez nem egyéni, hanem philosophiai, a költészet köntösébe öltöztetve. A szenvedés az ő szemében nem kiváltság, hanem törvény; ő nem azt mondja »szenvedek«, hanem »szenvedünk«, és az összes mindenség egy gonosz lélkü hatalom, egy ellenséges elv szüleménye, az emberek kínzására teremtve. Kétségkívül ő is sokat és sokfélét szenvedett. Ridegséget mutató anyja, szűkkeblű, bigotte atyja nem áraszták el a szeretet jeleivel; az atya és fiú közt folytonos összeférhetlenség uralkodott; ámbár előkelő családból származott, mégis meg kellett ismernie a szegénység lealázó gondjait, a megélhetési küzdelmeket; egészségét ifju korában a folytonos tanul-

mány tönkre tevé, a betegség kínjai gyötrék egész életén át; szerelem után vágyódó, epedő szíve sohasem éreze a szerető női kebel dobbanását; a világba vágyó ifju lelkét Recanati kis város unalma emésztette hosszú időn át; csalatkozott az emberekben. Erős érzékenysége, idegessége és élénk képzelődő tehetsége kétségkívül nagyíták fájdalmait s neki inkább kellett éreznie, mint a közönséges embereknek, a különbséget, disharmoniát a valóság és eszmény között. Ha mindezeket figyelembe vesszük is s ha eltekintünk azon körülménytől, hogy voltak neki hű, önfeláldozó barátjai, s hogy családjának kebelében, fivéreinél és nővérénél Paulinánál a legtisztább vonzalmat, a legmelegebb szeretetet és rokonszenvet találta, — mindez korántsem magyarázza meg a teljes reménytelenségnek, a kétségbeesésnek, az absolut, orvoshatlan boldogságnak hangját, melyet Leopardi hangoztatott a remény és öröm korában, midőn 20—30 éves vala. Az ő t h e o r i á j a n e m e g y e d ű l s a j á t s z e n v e d é s é n e k k i f e j e z é s e; ő az összes emberiséget megillető kínok tolmácsolója, ő az összes lét, az általány, az universum nyomorának költője; ő az élet problémájának megoldásánál a szellemi szabadság elismerésre méltó hatalmával, a mennyire lehetséges, elnyomja személyes emlékeit; a megoldást az általánososságra azokon fókára emeli, hol a philosophia kezdődik; pessimismusa rendszeres jellegű és nem saját nyomorának apotheosisa; ő philosophus akart lenni s sok tekintetben megérdemli, hogy annak mondassék; ő nem az egyes, hanem az általános tapasztalatból indul ki, s ha magáról beszél, magát az összes emberiség képviselőjeül mutatja be, szóval ő nyugat műveltségében a reménytelenség elméletének első megalapítója, ő a német pessimismus előfutára, ő az olasz Schopenhauer, vagy, jobban mondva, a pessimismus bölcseletében a legfelsőbb álláspontot elfoglaló Bahnsen, költői köntösben.

Természetes, hogy ily költő a pessimismus terjedésével mindinkább vizsgálat alá véteték s róla az essay-k egész özöne jelent meg; az is természetes, hogy a különböző álláspontból vizsgálók nem egy téves nézettel zárták be szemléjüket. Legjobban behatolt Leopardi szellemébe még eddig Lanzky Pál, ki az 1878. »Unsere Zeit«-ban röviden felsorolja azon írók kiválóbbjait, kik

Leopardit részint ismertették, részint lefordították, egyszersmind megteszi ezek tanulmányaira rövid, de kiegészítő észrevételeit.*

Szándékunk Leopardi philosophiai tanait úgy, miként azok a költőnél genetice kifejlődtek, ismertetni. Minthogy azonban az író, költő s sok tekintetben a bölcselő gondolatait sem lehet megérteni személyisége nélkül; minthogy Leopardit egyéni sorsa vezette az emberi sors és az általány vizsgálatára s végül minthogy Leopardinak előbb az egyéni költő álláspontját kellett meghaladnia, mielőtt a philosophiai pessimismust, a nem affectált, hanem valóban átértett, átértett s átélt világfájdalmat megalapítá: azért mindenekelőtt egyéniségével, személyes viszonyaival kell megismerkednünk. Megkönnyítik nagyon munkánkat Caro, Grotz, Lanzky, Leopardi Teréz megnevezett tanulmányai, továbbá Bouché-Leclercq »Giacomo Leopardi, sa vie et ses oeuvres« (Páris, Didier, 1874.) c. és Aulardnak: Essai sur les idées philosophiques et l'inspiration poétique de G. Leopardi, suivi d'oeuvres inédites etc. c. műve.

Dr. Buday József.

(Folytatás következik.)

* Leopardiról hazánkban először Fekete Soma irt rövidke ismertetést, az 1844-i Tudománytárban közölve Leopardiról, mint költőről Reumont Alfréd nézetét. Az 1880. évben e sorok írójától jelent meg az »Ujvidék« c. lapban egy közlemény. Az 1882. »Fővárosi Lapok« 33. számában a költő öcscsének, Károly özvegyének Leopardi Teréz grófnőnek, a család védelmére irt, a költőnek a családhoz való viszonyát érdekesen földerítő, mindamellet sok helyen nem objectiv munkájának — Notes biographiques sur Leopardi et sa famille. Paris, Lemerre, 1881. — ismertetése foglaltatik.

AZ AMERIKAI KÖLTÉSNET FEJLŐDÉSE.

WALT WHITMAN.

(»Leaves off Grass.« »Passage to India.« »Democratic Vistas.« Washington.
D. C. 1871.)

Azon kritikai iskola, mely újabb időben megkísérté összekötni az irodalom és művészet történetét a társadalom szélesebb történetével, a művelődés általános mozzanataival, a kor eszméivel, a nemzeti élet és érzés formáival, s a mely nyomatékosan a jelen század kritikai iskolájának nevezhető: még eddig nem próbálta meg módszerének és elveinek alkalmazását Amerikának irodalmára és művészetére. Egy pillanatra az ember hajlandó csodálkozva kutatni ezen látszólagos elhanyagolás oka után. Az új világ — gondolhatnók — új tárgyaival, melyeket az érzékeknek nyújt, új eszméivel és szenvedélyeivel, új társadalmi irányzataival és szokásaival, bizonyára kell hogy életet adott légyen sajtáságos újdonságban önmagának megfelelő irodalmi és művészeti formáknak, a melyek jelentékenyen különböznek az ó-világból s az ó-világi szivekből származottaktól. Egy az európaítól annyira különböző erkölcsi talajnak és erkölcsi égaljnak bizonyára egy egészen más faunát és florát kellett termelnie, mint az európai; egy olyan faunát és florát, melynek osztályzása megakasztja az irodalmi természetrajz íróit, s melynek különöségeit csak azon sajtáságos feltételek által lesznek képesek kimagyarázni, melyek alatt a faj kifejlett és létez az új világban. Ép úgy lehet rá számítani, hogy új neveket követelő költemények és festmények találtassanak ott, mint a hogy sehol másutt nem létező új lények talátnak, mint a hickory és a hemlock, a mocking-bird és a katydid. Az ember így okoskodik az első pillanatban, és csodálkozik. A tény az, hogy mig a physical állapotok, kifejlesztve az élet bizonyos for-

máit és elnyomva másokat, korlát vagy akadály nélkül működtek, és feltárultak sajátos eredményeikben a természet egyszeri segítségével és biztosságával; az állandó erkölcsi hatalmak ezen fejlődésükben más, ideiglenes vagy helyi, de egyidőre magasabb tekintélyvel találkoztak, mely kerítést vont Amerikának irodalma és művészete köré, elzárván az európai műveltség, finomság és arisztokratikus gyöngédség egy kis paradicsomát a yankee demokraczia üvöltő vadonától, s elszigetelvén azt a föld életető lehelletétől és érintésétől, a szabadon fúvó szelektől, a még ember által nem tapodott helyektől, a folyamok és tengerek tündöklésétől és nagyságától, a népnek erejétől és gomolygó sokaságától. Egész a legújabb időkig az új világnak idegen földből átplántált növése az amerikai irodalomban csak exotikumokat hozott létre, a melyek tartózkodó félénkek vagy túl-kapók voltak. Mi tudtuk ezt, s egy amerikai költőben olyan valakit vártunk, ki énekelni fogja számunkra, gyöngéden és nem magas hangból, a kedves dalokat, a melyeket már ismerünk. Longfellow dala édes és jellemző volt, de leszámítva nála az ódonnak lelkesült élvezetét — valamely rajnai vár-romnak, a kehelynek, a melyből rég porladó lovagok ittak, egy régi fegyverzetnek, bárminek egy szóval a mi középkori, ezt leszámítva, mondjuk, Longfellow közülünk való, európai. »Evangeline« egy európai idyll az amerikai életből, Herman és Dorothea, a kik Acadieba kiköltöztek. »Hiawathát« épúgy megálmodhatta volna Kensingtonban egy londoni író, ki nek kecsesen eszményítő képzelő-tehetsége van, s a ki elfogulatlan és gyöngéd rokonszenvvel tanulmányozta az indiánok jellemének és szokásainak jobbik oldalát. Longfellow, bizonyos magasabb és önmagával elégtelt finomság álláspontjáról, szeretetreméltólag kötekedhetett honfitársaival, a kik zajongva és lármázva követeltek egy olyan nemzeti művészetet és irodalmat, mely megfeleljen a köztársaság nagy arányainak és szabadságának. »Egy nemzeti dráma kell nekünk — kiált fel Hathaway a Kavanaghban — a melyben elég gazdag tér legyen adva a mi óriás eszméinknek, s népünk példátlan tevékenységének és előhaladásának. Nemzeti irodalom kell nekünk, bozontos és környiretlen, a mely megrázkódtassa a földet, mint mikor egy sereg szilaj bölény menydörögve keresztül rohan a réteken.« S Mr. Churchill kifejti, hogy a mi legjobb az irodalomban, az nem

nemzeti, hanem általános, s a finomodásnak és műveltségnek gyümölcse.

Longfellownak honfitársa Irving bátran elsétálhatott volna karonfogva Addisonnal, s Addisonnak nem lett volna oka félni, hogy valami tengerentúli orrhang sértse, társának kiejtésében. Irving, ha általában elárulja eredetét, többé-kevésbé olyan módon teszi azt, mint Longfellow: az ő gyöngéd, önelégült elmerülése által a tiszteletreméltóban, mely az angol társadalomban és szokásokban van meg; nyugodt gyönyörködése által az angol polgárosodást áthatott tradíciókban, az alig érzett, mégis befolyása által mindenütt ott levő jelenlétében egy szép és nagy multnak, s a láthatatlan, de jótékony associatiók társaságának. Bryantban Európa jobban a háttérben van; a mezőségek s a roppant őserdők foglalják el a vásznon a nagy tért, de ezekben is főként azért talál gyönyört, mivel nem ott született, befolyásuk alatt. A hegyek nem az ő keresztaszülői; nincs meg az az öntudatlanság közte és azok közt, mely a vérrokonság jele, sem a néma hallgatagság, mely teljes közösséget mutat. Azonkívül az amerikai férfiak és nők élete csaknem egészen hiányzik Bryant költészetéből. Az eszményített veres ember ott van, mint érdekes és festői személy; de a yankee oly prózai előtte, mint számolókönyve. Az amerikai nép bizonyára nem vált a képzeletet felkeltő érdekessé Bryant lelkében.

Hogy ama történeti felfogású kritikai iskola nem foglalkozott az amerikai irodalommal, így azon alig lehet csodálkozni. Egyetlen fejezet is azon irodalomról, egész a legújabb időkig, nem bírálat, hanem jóslat fogott volna lenni. Épen ezen tény volt az, hiányzása a nemzeti irodalomnak, melyet a történeti iskolának meg kellett fejtenie. S e megfejtésre elég világos és elegendő okok hozathattak és hoztak is fel. Szigorúan puritán eredete az amerikaiaknak; a rájuk néző feladat, hogy az ország physical erőit meghódítsák s azokat az ember szolgálatára kényszerítsék; az egész társadalomnak egy mindent elnyelő industriával való elfoglaltatottsága; Európának közelsége, mely lehetővé tette az amerikaiakra nézve, hogy elhanyagolják a tudományok, művészet és irodalom művelését, a nélkül hogy barbarismusba sülyedjenek; ezeket az okokat számlálja elő de Tocqueville, mint a melyek mind együtt befolytak arra nézve, hogy az amerikaiak lelkét

tisztán gyakorlati célokra függeszszék. »Én úgy tekintem az egyesült államok népét, mint azon részét az angol népnek, mely meg van bízva azzal, hogy az új világ lakatlan vadonjait felkutassa. A míg a nemzet többi része, több szabad ideje lévén hozzá s kevésbé lévén zaklatva az élet mindennapi küzdő munkája által erejét a gondolatnak szentelheti, s szélesítheti a szellem birodalmát minden irányban.« Ezenkívül, mielőtt egy nemzet költőivé lehet önmagára nézve, öntudatosan vagy öntudatlanul, előbb külön határozott jellemének kell lennie s mind a nemzeti, mind az egyéni jellem kifejlődése hosszú idő munkája minden esetben és sokkal hosszabbé, mint rendszeren, midőn a különböző jellem elemeknek a rendszernél nagyobb változatossága vár az összeolvastásra és összhangzatba hozatalra.

E m e r s o nban tűnt fel előttünk talán legelőször a földnek eredeti terméke. Idegen nedv ízét éreztük benne, s más nap és más szelek érlelését ismerők fel. Ő arról szólt, a mi régi és általános, de egy modern embernek és saját nemzetének módja szerint. Görög feje nyugtalanul forgott igazi yankee vállain, s a midőn Plátóról beszélt, olyan eltérő atticai dialectussal tette azt, mely Bostoné vála. L o w e l lnek, ki időnként teljesen feudális és európai, szintén van néha bizonyos tengerentúli színe és hangja, korábbi költeményeinek komoly, de valamintire határozatlan spiritualismusában, lelkesedésében bizonyos kedves és homályos általános eszmék iránt, s még szerencsésebben a férfúság demokratikus típusának felfogásában, mely néhány későbbi költeményében látszik meg. De egészben véve Lowell munkái nem tükrözik vissza a nemzet életét, gondolatait és szenvedélyeit. Azok, hogy úgy szóljunk, egy angol költőnek művei, ki az egyesült államok honosított polgárává lőn, ki bámulja Amerika intézményeit és van hite annak eszméiben: de a ki nem tudja levetni hódolatát a régi ország és annak hagyományai iránt.

Végre előlép egy ember, nem hasonlítva előzőinek egyikéhez sem, nevezve magát és neveztetve a kürtölő kritikusok egész kara által, Amerika B á r djának, a demokrácia B á r djának. Csak egy órai ismerkedés után is Walt Whitmannal és az ő »Fű levelek« című munkájával, nem lehet kétségbe vonni, hogy benne egy olyan emberrel találkozunk, ki nem a régi világ agyagjából van alkotva, nem a régi világ mintájába öntve, s kinek számára

a régi világ megállapított kifejezései közt alig találunk nevet. Onérzetének mutatásában van bizonyos neme a hatalmas fel sem vevésnek, mely nála nem affectált; nem félénken kandikál ki művei mögül, hogy tetszésünk után kacérkodják, hanem mintegy ezt látszik mondani: »Fogadjatok el, vagy utasítsatok vissza; itt vagyok, szilárd és nem jelentéktelen ténye a mindenségnek.« Megzavarja osztályozásainkat; vonz bennünket vagy visszataszít, felkölti kíváncsiságunkat, csodálkozásunkat, bámulásunkat, szeretetünket; vagy pedig legerősebb ellenszenvünket. Mindent tesz, csak közönyösen nem hágy. Akárhogy érezzünk iránta, kicsinylenünk őt nem lehet. Ő olyan, mint egy hangos felszólítás és kihívás. Követeli, hogy megértsék és elfogadják, vagy pedig elvessék. Mellőzni nem lehet. Az angol olvasók előtt Whitman több essay, s úgy kedvező, mint kedvezőtlen bírálatok után ismeretes. * Itészei legnagyobb részben figyelmüket inkább csak az ember személyiségére terjesztették ki; leginkább úgy tanulmányozták, mint egy elszigetelt tüneményt, elszakítva a körülvevő társadalomtól, a környezettől, a milieutól, mely egy ilyen tüneményt lehetővé tön. Általánosságban elmondták, hogy Whitman a művészetben képviselője az amerikai demokraciának, de ennek a jetentését aztán nem vizsgálták a részletekben. Célja ez ismertetésnek, kifejtteni néhány jellemvonását a demokraciai művészetnek, s vizsgálni, hogy minő módon nyilatkoznak azok Whitman munkáiban.

Egy pár szó magyarázatot előre kell bocsátanunk. Egy nemzetnek representans férfja nem mindig kegyence is a nemzetnek. A héber spiritualismus, a zsidó fajnak legmélyebb ösztönei s az általuk elérhető legmagasabb erkölcsi tökély, profétáik kiáltásaiban és tanításaiban van kifejezve, mégis a proféták néha a pusztaságban voltak kiáltó szó, s a nép idegen isteneket imádott. Az amerikai demokracia még csak félig kész mű. Intézményeinek ráamazata megvan, de egy demokratikus társada-

* Nálunk a Vasárnapi Ujság (1874. 24. sz.) közölte arcképét, életrajz kíséretében, e sorok írójától; s azóta a Budapesti Szemle 37-ik számában (1879) jelent meg róla egy hosszabb, angolból fordított tanulmány I. S. aláírással), mely a Whitman-ellenes irodalmi iskola nézetének kifejezője, s elég sajtóságos találkozásnál fogva, részben ezen tanulmány e redetije elleni polemia.

lom akarata, öntudata, megért kíváncsi még az alakulás folyamataiban vannak. Ha Whitman műveiről úgy szólunk, mint az amerikai demokrácia költészetéről, abban még nincs az benne, hogy az ő kötetei a legkapósabbak New-York vagy Boston könyvtáraiban. Az, a mit értünk, csak ennyi, hogy ezek azok a költemények, a melyek természetesen megszületnek, midőn egy nagy teremtő képzelő tehetség szemtől-szemben találja magát egy félig megalakult nagy demokratikus világgal, a minő az egyesült államok társadalma mai napiglan. Műveinek többszörös kiadásai bizonyítják, hogy Whitmannak sok olvasója van. De legyenek olvasói most, vagy kelljen azokra várnia évekig még a jövőben: az igaz marad, hogy ő az első képviselője a demokrata művészetnek az amerikai kontinensen. Ugyanakkor, mindenekelőtt, élő egyén, s nem szükséges, hogy minden áron mint csupán hivatalos képviselője jelenjék meg akárminék. Őtet nem lehet egy határozott formulában felfogni. Semminemű róla vett szempont nem adhatja vissza képét az ő férfiúsága lényegének, mely összehúzódik és kiterjeszkedik, s csupa élet és fogékonyság mindenestől. Mindamellet az ilyen szempontoknak is megvan értékük az irodalom tanulmányozásában, mint a hypothesiseknek a természet-tudományokban, ha másért nem, legalább a tények egymásmellé helyezésiért. Igaz, megvan azon tendenciájuk, hogy a kritikát szárazzá és doctrinaireré tegyék; s épen azért a kritikusnak mindig készen kell lennie, hogy az emberről alkotott saját teoriájából kimeneküljön, s lehetőleg érintkezésbe jőjjön az emberrel magával. Kétségkívül mindenki bizonyos szabályos körben mozog, s minden eltérés csak látszólagos; de, hogy melyik a szabatos kör, annak kimondásában óvatosnak kell lennünk. Ugyanakkor jogosan tehetünk hozzávetéseket, a miként Kepler tett, csakhogy készen legyünk, Keplerrel változtatni hozzávetéseinket, a mint az észlelt tűnemények egzisztenciái követelik.

Egy tekintet az arisztokratikus korszak művészetére, az ellentét által igen sokat megmond abból, a mit a demokrácia alatt várhatunk. S mindenekelőtt az a nagy fontosság tűnik fel előttünk, melyet az arisztokratikus korszak művészei a formára fektetnek. Az irodalom méltósága ép úgy, mint az udvaré, a modernak bizonyos szabályozott illendősége által tartatik fenn.

Eszmék és érzelmek nem fogadtatnak el, ha csak az udvari öltöny nincs rajtuk. Szabatos törvények állapíttatnak meg, alkalmazva a drámára, az ódára, az eposra, a festészetre, a szobrászatra, az építészetre, a zenére és azok megtartása követeltetik. Ezek hagyományos tekintélyre jutnak, egy-egy olyan művészileg nagy korszak példája, mint a minő volt p. o. XIV. Lajosé véglegessé és döntővé levén a következő nemzedékekre nézve. »A stíl csaknem akkora fontosságúnak tartatik, mint a gondolat. A lélek-állapot mindig méltóságos, ritkán fölöttébb lelkesült, s az írók nagyobb gondot fordítanak termékeik tökéletesítésére, mint azok számának sokasítására.«* A veszély, a melynek az arisztokratikus irodalom ezáltal ki van téve, az, hogy a benső tartalom vagy lényeg szinte elenyész, s csak az üres, kidolgozott, mesterséges forma, a tarka fölszín, a mely alatt semmi sincs, ez ami megmarad. Ez az állapot tényleg létezett Olasz, Spanyol- és Franciaország s Anglia irodalmaiban különböző időkben, a midőn az irodalomnak ezen tarka köntöse csak az udvaroncok, egy-két eszes író, s mindkét nemből való különböző nemes és finom személyek elmésségeinek felöltöztetésére és terjesztésére szolgált, s midőn a reflexio és a képzelődés mintegy kiragadtattak az irodalomból.

Ezen kívül az arisztokráciának irodalmát jellemzi a törekvés a választékosság után, a kizárólagos szellem, s az általa kikeresztett dolgok nagy száma. Ez az eset különösen az olyan udvari művészetnél, melynek valamely nagy monarchia a központja a honnat lelkesülést vesz. Ott folyvást attól remégnék, nehogy köznapiakká legyenek. Bizonyos szavak nem használhatók a költészetben; azok aljasak vagy méltóság nélküliek, s az általuk jelentett dolgokat elegáns körülírással kell kifejezni. Az egyenes-szólás és élénkség feláldoztatnak az illemnek. A szavak társulás által nyert értelme ép oly fontosnak tartatik s ép annyi figyelemben részesül, mint azok közvetlen jelentése, azok benső ereje és személyes jelleme. A nyelvben is, valamint az életben, hogy úgy szóljunk, van egy külön arisztokrácia és köznép; szavak, egy egész örökségével a méltóságnak; szók, melyek mintegy megnemesedtek; és azután csöcseléke a szavaknak, kizárva a tisztelet és jó társaságok köréből.

* De Tocqueville.

De ezen választékosság utáni törekvés a beszéd formáiban még a legkevésbé fontos nyilatkozata az arisztokratikus művészet kizáró szellemének. Határozottan a sokkal nagyobb számról a férfiaknak és nőknek, társadalmi osztályoknak, életmódoknak, gondolat- és érzésformáknak még csak fel sem teszik, hogy bármi módon is alkalmasak volnának a művészetben a valódiilag szépnak és komolynak előállítására. A közönséges nép nem mutatja magát tömegben, kivéven midőn türelmes nyáj gyanánt követheti urát, vagy tehetetlen és vakmerő lázadásban felkél az úr vezérsége ellen. Egyénileg ők soha sem egyenlő érdekeltség tárgyai a magasabb világi állású személyekkel. Maga Shakespeare alig tudott találni az alacsonyabb életsorsban más erényeket, mint a humoros becsületességét és a ragaszkodó hűségét. Robin Hood, a népszerű hős, nem lehetett volna egészen hősiés, ha nem nemes származású és Huntingdon Earljének nem mondja a hir. Egy arisztokratikus korszak hanyatlásakor, igaz, megtörténhetik, hogy drámai tanulmányok születnek az egyéni jellemről s a paraszt vagy kézműves életéből, bizonyos magasabb szempontból. A jóakarát és kegyesség irodalma ez, mely lehajlik, hogy az emberek istenadta testét és lelkét közelebről szemlélje. S vannak költemények és regények, festmények és szobrok, melyek hizelegnek e szelid jóakarátérzelmének. Képek mint Faedéi, melyekben valamely öreg szegény paraszt, valamely erőteljes szántója a földnek, vagy kóbor szeldelője tengereknek, valamely sok gyerekre nehéz munkával kereső apa mintegy felhívólag mondja: »Ezen szeretetnél fogva, a melylyel jobbaim leereszkedését méltánylom; ezen — kétségkívül emberi — megindulásnál fogva, mely most rajtam tükröződik: valljátok meg hát, nem vagyok-e én ember és testvér? — ilyenforma képek készülnek, és szívesen megveszik azokat szeretetreméltó egyének a felsőbb osztályokból, kik hajlandók becsülni a szép tulajdonokat, melyek a szegényebbek életében is megvannak. De midőn az arisztokratikus korszak teljes erejében van, különösen az udvari művészet és irodalomban, ezen leereszkedő tanulmányok, — nem minden szeretet és őszinteség nélkül készítve, — ismeretlenek. Ott, mintha az egész világ csupa született és annak nevelt nemesekből állana. A mezei életre, ha vetnek is egy tekintet, az legfőlebb azért a kis szórakoztatásért történik, a melyet

az az előkelők képzeletének nyujt, kik a nagyságot már megunták. Divatos lehet játszani a pásztori étellel egy ideig, ha a pásztoroknak és pásztor nőknek szabad kecses, classikus neveket választaniok; ha a pásztorbotok szépen faragottak és az izstronga kötelességei nem nagyon nehezek; ha Phyllisnek csinos lábikrái vannak, lábán a legújabb divatú cipőkkel, s ha Korydon keserű sonettekben vagy ritornellekben öntheti ki panaszát a kegyetlen szép ellen.

Azonban a középosztály, az u. n. bourgeoisie jelentékenyen szerepel egy osztályában a költészetnek, a vígjátékban. Molière ugyan, az udvari szokások szigorúbb uralma alatt élve, szinte kegyet vesztett a miért egy olyan alacsony származású lényt vett fel darabjába, mint a kitűnő M. Jourdain. Azonban a mi (II.) Károly korabeli nemességünk előtt a humornak minő gazdag, kifogyhatatlanul mulattató, habár a tárgyban kissé egyhangú anyagját szolgáltatta az előkelő és a pénzes osztályok közötti viszony! A bourgeois majmolván az udvaroncot, a lord bolondot csinálván a kalmárból, a míg ugyancsak ő udvarol a kalmár feleségének vagy leányának — a különböző változatok ezen egyszerű théma fölött minő csillapíthatlan nevetést idéztek elő a Restauratio korabeli színházak páholyaiban! Van valami szinte megindító ártatlanság fogékonyságukban az ugyanazon, s újra és újra ismételt komikai benyomások hatása iránt. Harlequin ma, a pantomimikai előadások végén, midőn Pantalont ellazsokolja, nem biztosabb hatása felől az emeleti karzatra, mint a minő biztos volt a gavallér, a kinek el kellett csábítnia a szatócsnak vagy bankárnak csinos feleségét azzal az aranynyal, mely a nő férjétől került, azokban a színházakban, melyeket a mi vidám fejedelmünk és társai látogattak.

Mindaz a mi legnemesebb egy arisztokratikus korban, nem annak vígjátékában nyer kifejezést, hanem komoly művészetében, s a hősi férfiak és nők személyében. Kétségtelen, hogy az epikai és drámai költészet teremtményeiben a jellemnek igen magas és tiszteletreméltó típusai alkottattak meg. Mindazon erények, melyeket az öröklött nagyság és méltóság s a veszély szülnek — a jellem energiája, az akarat ereje, megvetése az életnek, a test épségének, a vagyonnak, ha a becsületről van szó; a nagylelkűség, fejedelem iránti hűség, lovagiasság,

bőkezűség erényei — mindezek személyesítve és dicsőítve vannak a férfiban, s a nőben a függésnek minden erénye, mindazon kecs és báj, mely mintegy észrevétlenül szereztetik egy külsőleg szép világ felületén, s olykor-olykor azon ritkább tulajdonok, melyeket helyzetének kivételes körülményei fejtének ki benne, melyek férfiúi erényt követelnek. Jellemző és igaz, hogy a mi legkitünőbb lovagias elbeszélésünk, a »Faerie Queene«,* egy gentlemannek vagy nemes embernek erényes és finom formák szerint való kimivélését tüzi ki maga elé, mint az egész könyvnek általános főczélját. A feudális világ Artegallal és Calidore-ral, Brixomarttal és Unaval bizonyára nem volt szegény az emberi jellem magas alkotásaiban, akár a férfi, akár a nőjellemeknél.

Az arisztokratikus korszak művészetének többi jellemvonásait röviden elsorolhatjuk. Erősen nem érdeklődik a jövő iránt, s nem tekint előre a vágy és ohajtás szemeivel. S miért tenné? midőn előtte az látszik legjobbnak, hogy a dolgok maradjanak úgy, a hogy vannak, vagy legfeljebb, hogy az állapotok javíttassanak, de nem hogy egy új világ teremtessek. Az arisztokratikus társadalom örökülés által létezik, s a holnaptól főként azon jó adományok megtartását kéri, melyeket a tegnap és a ma örökségül adtak. Érzéke a történelem folytonossága iránt annak a veszélynek van kitéve, hogy száraz formalissá és anyagiassá lesz; nem veszi mindig észre, hogy a régi dolgok feladása és az újak elfogadása sokszor szükséges ára a folytonosságnak a kormányzásban, a társadalmi életben, a művészetben, a vallásban. A jelenbe az arisztokratikus korszak művésze nem igen gyakran tekint, s akkor is csak bizonyos kedvelt pontjára a jelennek. De szereti megörökíteni a mult dicsőségét. S épen azért előnyt ad a régi tárgyoknak, választva azokat saját országának történetéből, vagy kihalt nemzetek történetéből. Shelley, szeméit az arany korra szegezve, mely majd jöni fog, úgy tekinthető, mint a demokratikus irányzat képviselője a művészetben; Scott, hirdetvén a feudalismus dicsőségét, annak hősiességét és finomságát, az első francia forradalom utáni időszak nagy arisztokra-

* Szerzője Spenser Edmund, XVI. századbéli híres angol költő, (1553—1599), kinek ez legjobb munkája. Különben félig allegoricus elbeszélés, melyben a hős, a regebeli Arthur király, megszeretvén a tündérkirálynőt, elindul annak keresésére Tündérországba s minden lépten-nyomon új és új csodás kalandra bukkan.

tikus művésze fog maradni mindvégig. A művészet viszonya a valláshoz egy arisztokratikus korban rendkívül egyszerű. A vallásos dogmának, mely a létező társadalom alapját és alakító elvét képezi, teljesen elfogadva és ingatlan hatalomban kellett léteznie, mielőtt a társadalmi és politikai életnek arisztokratikus formája erőt és szilárdságot nyert volna: az értelmi és erkölcsi szokások, melyeket az arisztokratikus politika fejleszt és pártfogol — : a loyaltás, engedelmesség, tisztelete a tekintélynek, büszkeség a multban, a készség elfogadni a dolgokat úgy, a mint atyáinkról ránk maradtak, bizalmatlanság az új dolgokban, mind kedveznek a hit állandóságának. Épen azért a művészet, egészben, (különös körülmények természetesen feltűnő kivételeket szülhetnek) nem igen zavartatik akár az itészeti, akár a kereskedő szellem által, s így a kétely által nem háborgatva, vagy egyáltalában nem törődik a vallással, vagy elfogadván a vallásos dogmát vitatkozás nélkül, művészi formába önti azt, magasztos allegoriákba és symbolumokba, a mint az megtestesítve található az egyház tiszteletreméltó történetében. S végül megjegyezhetjük de Tocqueville-lel, hogy az arisztokratikus társadalom kerüli mindazt, a mi nagyon megrázó, erőszakos vagy éles, még a gyönyörben is, s kiválóan kedvezője a választékos gyönyörnek s a finom és gyöngéd élvezeteknek.

(Folytatás következik.)

É R T E S I T Ő.

Kant. Élete, fejlődése és philosophiája.

Irta Alexander Bernát. Budapest, 1881.

Ezen munka, mely a magyar tudományos Akadémia könyvkiadó vállalatában megjelent, csak első kötetét képezi egy nagyobb munkának, melynek második kötete ezután fog megjelenni.

Epen száz éve annak, hogy Kant »Kritik der reinen Vernunft« című munkája 1781-ben megjelent. A korszakalkotó munka megjelenésének száz évi fordulója alkalmából Németországban, sőt hazánkban is jubilaris ünnepély rendeztetett. Az ünnepélyt lényegesen emelték a megjelent alkalmi értekezések és munkák. Ilyen alkalmi munkának tekintjük a fennebb említett munkát is. Minthogy e munka Kantnak, az újkor legnagyobb philosophusának életét, fejlődését és philosophiáját tárgyalja, megérdemli, hogy azt az olvasó közönséggel megismertessük, és róla véleményünket elmondjuk.

A munka első kötetének tartalma áll előszóból és hat fejezetből. Az előszóban szerző elmondja, hogy munkájának ezen első részében tárgyalja »Kant életét, philosophiai fejlődését s . . . philosophiájának ismerettani alapját « Azonban a felosztási alapról, mely szerint az első rész szükségképen hat fejezetre oszlik, sem az előszóban, sem másutt nem szól. Logikai hiányt kell tehát már itt constatálnunk.

Az előszó után az egyes fejezetek következnek. Összefüggésök, különösen a három első fejezetét tekintve, többnyire külső. A belsőre szerző művében keveset reflectál. Ennek okát a módszerben találjuk, melyet szerző előadásában követ. A módszerről alább szólunk.

Lássuk most már a fejezeteket egyenkint és méltassuk mindeniket saját értéke szerint.

I. Fejezet. Ennek az előszóval semmi összefüggése nincs, azonban bölcsészettörténeti álláspontokról tekintve, mintegy történeti bevezetésül szolgál a munka tulajdonképeni tartalmába. Ennélfogva külső vagyis történeti összefüggés a szóban levő fejezet és a munka tartalma között található. Szerző ugyanis előadja először a XVIII. század szellemi mozgalmait s azután megy át a következő fejezetben Kant életére, melylyel a munka valódi tartalma kezdődik.

A fejezetet egy rövid áttekintés nyitja meg, melyben szerző elmondja, hogy »a XVIII. század egy nagy emberéről« akar szólni, kinek »Kant Immanuel« a neve. Mellette figyelemre méltatja e század többi nagy embereit, költőit és bölcsészeit is, kik ezen időszak szellemi mozgalmaira lényegesen befolytak. Elmondja továbbá, hogy »nagyobb körnek szeretne beszélni, nemcsak a philosophia művelőinek, mert Kant gondolatai is nemcsak ezeknek szóltak.« Kiemeli azt is, hogy föladatának tárgyával nemcsak mint historicus áll viszonyban, hanem mint philosophus, különösen mint logicus, mert »Kant gondolatai nem avúltak el . . . E gondolatokkal tehát szóba kell állanom s erőm höz és belátásomhoz képest igazságot kell szolgáltatnom nekik.« Szóval szerző ismertetni szándékozik munkájában »Kant gondolatait.« Az ismertetést Kant rendszere alapján fogja eszközölni. E rendszeren belül a történeti módszert választotta útmutatóul, »mely az egészet felbontja részeire, mely az eredmény egyes tényezőinek természetét s erejét külön iparkodik megvizsgálni, mely a fejlődés minden mozzanatát figyelemmel kíséri.«

Szerzőnek a történeti módszerre vonatkozó választása föltétlenül nem helyeselhető. Kant philosophiai rendszerét tevő gondolatok belső fejlődési viszonyban állnak egymással s szigorú logikai elv egyesíti őket tudományos egészbe, vagyis rendszerbe. Következéleg a gondolatok belső fejlődésének és logikai elvszerűségének kimutatásában genetical, vagy ennél még mélyebb logikai módszert, t. i. a dialecticait kellett volna követni. Az ily módszer a philosophia természetes módszere. A történeti módszer, miként Fischer Kunó helyesen megjegyzi,¹⁾ a külsőség módszere, mely a tények egymásutáni, tehát külső felsorolásában, a tények

külső okszerű fejlődésének előtűntetésében célhoz vezethet: de Kant rendszerében a gondolatok belső fejlődését s azoknak egyetemes kötelékét, elvét tekintve, soha. Szerző külső módszerére Kant rendszere ismertetésében alább több ízben fogunk reflectálni.

Végül említi szerző az áttekintésben, hogy Kant rendszerének ismertetésén kívül Kant életét is előadja: »El kell mondanunk azt is, a mit életéről, környezetéről s azon viszonyról tudunk, melyben korához állott.«

Ennyit az áttekintés ismertetéséből. Lássuk most már a fejezet négy szakaszát.

1. Szakasz. Szerző ebben előadja, hogy a XVI. század kitűnő férfiakat mutat fel: »Luther reformálta a vallást, Descartes az emberi gondolkodás egyik felszabadítója.« Ezen korszakban a vallás és tudomány emberei gondolatalkotók, a XVIII. században pedig gondolatkifejtők és befejezők. A két időszak közti összefüggésről szerző ezt mondja: »A XVI. század szellemi mozgalmában megtaláljuk mindannak kezdetét és csíráját, a mit a XVIII. században tovább fejtettek.«

Többet fölöslegesnek tartunk ezen szakasz ismertetésére felhozni, tekintve, hogy az egész csak általánosságban mozog.

2. Szakasz. Ebben már határozottabb gondolatokkal találkozunk. Szerző élénk vonásokkal jellemzi az újkor szellemét, mely pozitív és negatív irányban nyilvánul: »Az egyik a tudást fogja szomjazni, pozitív alkotások után fog vágyakozni, a másik . . . tagadásra, rombolásra, nem ösztönözni, de kényszeríteni fogja.« Ezen szellem azon korlátokat, melyek a gondolkodás és tudás haladása útján a középkorból fenmaradtak, eltávolítja. Ily korlát volt a gondolkodás szabadságától való megfosztás, mert »a középkori szellem, míg egyrészt a történeti életnek egyik hatalmas rugója gyanánt mutatkozott, egyszersmind az értelem haladásának félelmetes ellenfele volt.« A gondolkodás szabadságának visszanyerése volt az újkor ellenzéki szellemének legfontosabb célja. »Harcot kellett izenni a régi fogalmaknak, néha csak azért, mert régiak voltak; le kellett rombolni a meglevőt . . . Descartesnak, a harcosok egyik legnagyobbikának, van egy kis műve: *A mód szerrel*, mely az újkoris szellem fejlődésének egyik legbecsesebb okirata . . . Descartes az újkoris szellemi moz-

galomnak hatalmas munkatársa s egyéni fejlődésében az egész korszak fejlődése tükröződik.« Szerző előadja az említett kis mű alapján Descartes philosophiai fejlődését a kételkedés és tudás útján. S végre így szól róla: »Descartes nem fektette az emberi tudást új, biztos alapokra; új módszerétől kizérve s általa fölfedezve, a régi fogalmak egész csoportja vonúlt be rendszerébe.«

Az emberi tudás csak a XVIII. században jut győzelemre: »E században az emberi gondolkodás fölszabadításának nagy munkáját befejezik.« De a tudás terén a Descartes-féle kételkedés is követőre talál: »Hume-nak végszava a kételkedés, általános rendszeres tagadása minden a természet ismeretén felül emelkedő tudásnak.« Azonban az emberi tudás csupán természeti ismeretekkel be nem érheti ». . . az emberiségnek, az elmének általában többre van szüksége. A XVIII. század szellemi haladásának ezen pontján hiányt érezünk. Szüksége volna olyan emberre, ki az újkor positiv vívmányait magába fogadja, de azokkal be nem éri; kit az újabb kételkedés minden kínja végiggyötör, de nem foszt meg erejétől. . . ki, miután az újkor meghódította a külvilágot, újra mint Descartes, magába tud térni s az emberi elme legmélyét kutatja. . . Az ellenzéki szellem benne érné el tetőpontját, . . . ez az ember meg is jelent. Kant volt.« De mielőtt szerző Kant életének és philosophiájának előadásához kezdene, még két szakaszban tárgyalja az újkori szellemi mozgalmakat.

3. Szakasz. Szerző ebben az angol, francia és német philosophia fejleményeit ismerteti.

Az angol philosophia ismertetését Bacon philosophiájával kezdi. Bacon ugyan nem élt a XVIII. században, de az összefüggés tekintetéből az ő philosophiájára mindenekelőtt reflectálni kellett. »Bacon a positiv tudás módszerének első rendszeres szószólója. . . « Ő »azt a módszert kutatja, melynek segítségével az emberi elme új fölfedezéseket tehet. . . Bacon is elméleti philosophus. . . « Hobbes is a módszert kutatja, de az ész körén belül: »Hobbes az első philosophus, a ki a fölszabadított ész erejét s módszerét az állam problémáinak megfajtására fordítja.«

Az angol philosophiával kapcsolatban reflectál szerző New-

ton, természettudós, physical rendszerére, melyet Voltaire »Newton rendszerének elemei« cím alatt 1738-ban Franciaországba ültetett át. Newton rendszere nagy hatású volt Németországban is. »Newtonra utalta Knutzen Márton«, a königsbergi egyetem philosophiai tanára, »a fiatal törekvő tanulót — Kantot — s ezzel hálára kötelezte le magának az utókort. Mert Newton műveiből tanult Kant gondolkodni, a természettudományok iránti szeretetét innét merítette . . .«

Ezen kitérés után szerző újra áttér az angol philosophia ismertetésére. »Newton nagy kortársa Locke . . .« »Locke kérdései . . . Milyen az emberi elme, mi a hivatásunk, mely kötelességeink s jogaink vannak? Ezen a téren Locke a XVIII. század Newton-ja.« Locke szellemében gondolkodik Hume is. »Az angolok legnagyobb philosophusa, a mély és erős gondolkodású Hume, egészen Locke nézeteiből indul ki, következetesen végig gondolja gondolatait, kimeríti őket az utolsó következményekig . . .«

Humenak Kantra való hatását következőleg adja elő szerző: »De a philosophia fejlődésének nagy momentumát nem annyira Locke-nak, mint Hume-nak köszönjük. Mert egyike azoknak, kik Hume gondolataival legbehatóbban foglalkodtak, Kant volt . . . Hume volt az első, vallja Kant maga, ki őt dogmatikai ál-mából fölrázta s kutatásainak az addigitól egészen eltérő új irányt adott.«

De az angol philosophia nemcsak a német, hanem a francia philosophusokra is hatott. »Pascal, a kételkedés, Malebranche a mysticismus szűk körén belül maradt, mind a kettő rendkívül finom gondolkodású egyéniség, de a kételkedés és mysticismus mindig egyéni philosophia . . .« Locke »után« indult a XVIII. század nevezetes francia íróinak legnagyobb része, Condillac, Diderot, az encyklopaedia írói s a materialismus szóvivői . . . Egészben véve a sensualismus a francia szellemnek e korbéli philosophiája, ez pedig nem egyéb, mint Locke-nak egyszerűsített . . . rendszere.« Ily hatása volt az angol, különösen Locke philosophiájának Rousseau és Montesquieu gondolkodására is.

Az angol philosophiának hatása a német philosophusokra már érintve volt. Szerző ezt e szakaszban bővebben kifejti. Az angol philosophia nagyban hatott »a Kant előtti német philoso-

phiára is . . Leibnitz nagyra becsülte, kitünően értette — Locke nézeteit; ellenfele volt, de méltó ellenfele. Főmunkája ellen külön munkát írt, melyben pontról-pontra követi fejtegetéseit, majd helyeselvén, majd kiváló elmeélel cáfolván őket . . . A német philosophiai fejlődés nagy kárára e munka . . . csak a század közepe táján látott napvilágot, mikor Locke nézetei már behatottak volt a német philosophiába, s Leibnitznek Wolff által toborzott nagy tábora félig-meddig elhagyta volt a mestert.«

Wolffról pedig így szól szerző: »Wolff, Leibnitz tanítványa, közforgalomba viszi mesterének gondolatait . . . Wolff önállótlan, de türelmes, rendszerető s rendszeres gondolkodó, . . . rendszeres gondolkodásra tanítja Németország tanítóit, papjait, íróit s részben világebereit is.« »Az ő rationalismusa alapján fejlődött ki az úgynevezett népszerű philosophia (Popularphilosophie).

4. Szakasz. Szerző ebben a Wolffnál érintett rationalismust és módszerét adja elő.

»A XVIII. század a rationalismus szellemének virágzása.« Érdekesen jellemzi szerző e rendszer mivoltát és hatását a század korszemére. De sokkal érdekesebben fejtegeti a rationalismus módszerét, a matematikai módszert, mely már Descartes, Spinoza s azután Wolff philosophiai rendszerében érvényesült. »A matematika módszere a deductio. Az alapelvek bizonyosak, a mi belőlök folyik, ép oly bizonyos . . . E módszer, a matematikai tudás formája, lassan-lassan mindenhatóvá vált a tudományokban.«

» . . . Hobbes a matematikai módszer híve . . . Descartes nagy matematikai fölfedezései nincsenek kapcsolatban philosophiájával, de philosophiája összefügg matematikai tudásával . . . A matematikai tudás szabályai, módszere szolgáltak neki mintaképül, mikor philosophiai módszerét kereste . . . A matematika módszeres szabályai vezeték philosophiai gondolkozásában és a matematikai tudás mintájára alkotja philosophiai rendszerét. Nyilvánvaló, magától értetődő, biztos alapgondolatokat keres, mint a matematika s miután a tiszta gondolkozásban ilyenekhez eljutott: Isten, a substantia, az anyag s a lélek fogalmához, leszámaztatja belőlök az egész rendszert.«

Spinoza is Descartes módszerét követte. »Ethikája (Ethica ordine geometrico demonstrata) a matematikai módszernek a szellemi tudományokra való legerőszakoltabb s legbámulatosabb

alkalmazása. Az egész mindenség a geometria módszere alapján, annak külső formáit is utánozván, néhány általános alaptételből folyik.«

Wolff is a matematikai módszer híve. »Wolff, a németek legrendszeresebb fője, a philosophia minden ágát matematikai módszer szerint adta elő. A matematika módszere szerint való gondolkodás egészen általánossá lett, ha külső formáihoz nem ragaszkodtak is.« »Mindamellett a deductiv matematikai szellem helyet enged az inductiv s elemző kutatásnak. Első vívmánya az új mozgalomnak a történeti fejlődés fogalmának megértése . . . Winkelmann, Lessing és Herder a történet igazi megértésére törekednek.« Az inductiv módszer behatott a philosophiába is, »mely végre megunt a rationalismus meddő fogalomjátékát, s a szellemi élet önálló vizsgálására fordította erejét.«

Végre szerző az első fejezet utolsó szakaszában reflektál Kantra is, midőn mondja: »Gondolkodásának formája rationalistikus, de ez elavult, holt formában új élet, új tartalom pezsdül.«

Szerző Kant gondolkodásának érintésével az első fejezetet végzi s azután átmegy a következőre, melyben Kant életét tárgyalja. S ezzel a munka tulajdonképeni tartalmához jutotunk el.

Dr. Nemes Imre.

(Folytatás következik.)

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBÓL.

I. Mind. A quarterly review of psychology and philosophy. — January 1882. No. XXV. — A Mind című philosophiai folyóiratok első száma megjelent 1876. jan. 1-én. Minden évnegyedben jelenik meg egy szám körülbelül 150 lapnyi terjedelemmel E folyóiratba a legkitünőbb angol philos. írók dolgoznak, néha nem angoltól is (Ribot, Wundt) jelennek meg cikkek. A folyóirat mindennemű philos. irányt képvisel. Beosztása igen célszerű. Első helyen állanak a philos. értekezések következnek egyes philos. kérdéseknek megvitatásai, vagy érdekes adatok (Notes and Discussions); azután philos. műveknek bírálatai (Critical Notices); új művek igen rövid ismertetései (New Books); végre a philos. folyóiratokban megjelenő cikkeknek címei. E folyóirat arra képesíti olvasóját, hogy a philos. mozgalmat egész Európában figyelemmel kísérje, mert az ismertetett munkák és folyóiratok, angol, francia, német, olasz, stb. nyelvek.

A XXV. számnak tartalma a következő:

1. Értekezések Can there be a Natural Science of Man? (Lehetséges-e az embernek természettudománya?) Prof. T. H. Green-től. A szerző metaphysikailag a természettudományoknak mentül kevesebb figyelembe vételével iparkodik kérdését megoldani. Ez értekezésnek lesz még folytatása. A második értekezés Prof. Josiah Royce tól való, címe Mind and Reality (Elme és valóság). Író a »Ding an sich«-ről akar új hypothesis felállítani, mely Berkeley hypothesisének némi módosítása. Elmélete röviden ez: Gondolatunk azért igaz, mert egy rajtunk kívül valóban létező öntudat tényeinek megfelel. Harmadik helyen áll Alfred Sidgwick értekezése (The Localisation of Fallacy), melyben a tévokoskodásokról szóló logikai tanoknak néhány hiányos pontját kiegészíteni iparkodik. Utolsó és talán legbecsesebb értekezés Alfred W. Benntől való, e címmel: The Relation of Greek Philosophy to Modern Thought: (A görög philosophia viszonya az újabb gondolatokhoz). Szerző ebben azt iparkodik kimutatni, hogy a görög philosophia a közép- és újabbkori philosophiára nagyobb befolyással volt, mint sokan hajlandók volnának megengedni.

2. A »Notes and Discussions«-ek közt figyelemre méltók azon megjegyzések, melyeket W. H. S. Monck az orvosok azon adataira tesz

melyeket akkor észlelnek, mikor a hályogot eltávolítják. Nézete szerint ez adatok meg nem bízhatók, azért ilyen esetben psychologusnak és orvosnak együtt kellene észlelnie, miképen igazodik el a vak a világban, ha először lát.

3. A könyvbírálatok közt legkiválóbb A. Seth, Lange »Geschichte des Materialismus« című mű angol fordításának bírálata. Író egyuttal Lange phil. rendszerét fejti ki, és bírálja behatóan. Részletesebben bírálta még Harper munkája: *Metaphysic of the School* (A scholasticusok metaphysikája); Schurman műve: *Kantian Ethics and the Ethics of Evolution* (A Kantféle erkölcsan és a fejlődés elméletének ethikája); végre Marion: *De la Solidarité Morale*. Ez utóbbi munka az ismertetés szerint figyelemreméltó műnek látszik lenni

II. A C. Schaarschmidt által szerkesztett »*Philosophische Monatshefte*« ez évi I. és II. füzete gazdag és változatos tartalommal jelent meg. Önálló értekezés csak egy van benne, de néhány újabb böleseleti mű oly terjedelmesen van ismertetve, hogy az ismertető inkább csak alkalmat látszott keresni saját nézeteinek közzétételére. Nem éppen esetleges, hogy az ismertetett könyvek nagy része ethikai tárgyú s maga az önálló cikk is erkölcsi problémákat fejteget. Ez előszeretetten, melylyel korunk gondolkoói az ethikai vizsgálódásokhoz fordulnak, az idők szükségének is van része. Az életben és tudományban uralkodó anyagias irány, az érdekek szüntelen hajszája az erkölcsi fogalmakat találja legközelebb, a közszellem tisztátalansága itt mutatkozik leginkább. A böleseletnek, ha el nem akar az élettől zárkózni most kiválólag gyakorlatinak kell lenni.

Dr. H. von Struve (varsói tanár) értekezésén »Az erkölcsiség psychológiájához« egyébként is megérzik az eszmék modern áramlata. Két követelmény érvényesíti magát mindinkább a tudományos közvéleményben, egyik hogy az igazság kérdése, magok a metaphysikai problémák is, első sorban anthropologiai feladatok, másik hogy a meglét minden formáiban s így az egész nagy társadalom életnyilatkozataiban is a fejlődés egyes mozzanatait lássuk. Ha nem bevallva is, e két szempontból fogja fel v. Struve is az erkölcsiséget.

Az ethikai elvek felállításában hiába fáradozik szerinte a legélesebb metaphysikai ész, nem fog jutni biztos eredményre mindaddig, míg az erkölcsiség psychologiai alapjai kellőleg meg nem világítatik. Ez alapokat nem a társadalmi, hanem az egyéni tudatban kell keresnünk; ő nem tagadja ugyan az egyén szellemi életének függő voltát az ugynevezett nép- és közszellemtől, de tényleg és valósággal csak az egyes hozzáférhető a mi vizsgálódásunknak. Ez különösen áll az erkölcsiségről, mely az egyedi érzület és gondolkozáson kívül egyáltalában nem létezhetik. Mindegyik állításhoz férne szó. Az erkölcsiség az ő külső társadalmi jelenségeiben legalább is megismerhető annyira, mint a cselekvések titkos rúgó akár saját szívünkben. S igaz, hogy egyedi érzület nélkül nincs erkölcsiség de a több egyed, vagyis az életközösség nélkül szintén nem lehetne er-

kölességi egyéniség. Egyben azonban igaza van v. Struvénak, hogy az erkölcsiesség legkevésbé választható el az egyéntől s bármennyire feltételezve legyen is a külső viszonyoktól, az mindig az egyes emberé.

Az erkölcsiesség fogalmának meghatározásában nem követ új utat. Összehasonlítja a moralis ítéletet a logikaival s aesthetikaival. A logikai ítélet szükséges az aesthetikai ítélethez is, hogy ez tudatos legyen, de ebben döntő szerepet a subjectív érzetek és érzelmek, a tetszés és nem-tetszés játszanak. E logikai és aesthetikai elemek magukban nem tennék erkölcsivé az ítéletet. Lényeges különbséget képez az erkölcsi és aesthetikai közt az, hogy amaz nem annyira a kész objectumra, a bevégzett tényre, mint inkább a cselekvési processusra vonatkozik, moralis becset a cselekvésnek a belső és külső körülmények, a motívumok, a szándék, az érzület adnak. Az erkölcsi objectum nemcsak a képzetekre és fogalmakra, nem is csupán az érzetekre és érzelmekre, de kivált ama jelenségeire hat a léleknek, melyeket az akaráss neve alá szokunk foglalni. Az erkölcsi ítélet tehát akaratreakció, ami nem zárja ki, hogy előállásánál a gondolati és érzelmi ítéletek is közreműködjenek. Az akaratnak természetében van, hogy ha csak hall is valamely cselekvésről, részvétre, együtt- vagy ellenhatásra ösztönöztetik, tehát nem tudja magát szenvedőlegesen viselni, mint ez a logikai vagy aesthetikai megítélésnél történni szokott. A viszonzás (Vergeltung) eszméje így képez lényeges mozzanatot minden moralis ítéletben.

Eredetibb s lélektanilag mélyebbre ható a vizsgálódás, melyet v. Struve az erkölcsi szabály felett tart. Szabály alatt mindig valami általánost értünk, melynek az egyesek alá tartoznak magokat rendelni. A különösnek az általános alá való ezen alárendelése a lelki életben úgy tűnik fel, mint az egyes önálló tényle. Itt ugyanis a különös bizonyos benső függetlenséget nyer a többi valamennyitől, s ha mégis alá van rendelve az általánosnak, úgy jön ki, mintha magától engedett volna. Ez alárendeltség viszonyának a lelki életben kettős alakja van, a szerint amint az egyedet egész gyanánt fogjuk fel s a külvilággal ellentétbe állítjuk, vagy bensőleg egyes lelkijelenségekre daraboljuk s azok mindegyikét a többivel egybevetjük. Első esetben az általános mint valami külsőlegesen tűnik fel az egyedi tudatnak, a másodikban csak mint a tudat egy része. Amott a külvilágban uralkodó rend, emitt a többi lelki jelenségekkel való egybenfüggés korlátolja az egyest. Egy törekvésnek aztán hovatovább érvényesülni kell: a dolgok általános folyásába tettelegesen belemendeződni s a belső egyensúly helyreállítását siettetni. E mind világosabb köteleesség tudássá váló törekvésben gyökerezik az erkölcsiesség psychikai természete. Egy akaratnyilvánítást akkor tartunk erkölcsinek, ha nem mint elszigetelt, független érvényesítést magát, de egy általánosnak, tehát bizonyos szabálynak rendeli alá magát.

Ebből azt lehetne következtetni, hogy minden akaratnyilatkozat erkölcsi, mihelyt egy szabálynak önként veti alá magát, legyen bár az az elv a legönzöbbs, a legerkölestelenebb. Értekező nem tér ki e kifogás elől. Fentartja állítását, hogy tekintet nélkül jószágára vagy roszasá-

gára, az ily akaratnyilatkozatnak megvan már erkölcsi jellege. Így erkölcsitelenség és erkölcsiség közt csak viszonyossági különbség van vagyis inkább az erkölcsi fejlődésben egyeseknél, népeknél fokozatokat kell felvenni. A legnyersebb természeti állapotban gyakorol már a külső körülmények hatalma bizonyos korlátozást az akaratni jelenségek tétovájára, a szervezetben mélyen gyökerező ösztönök — az önfentartási és nemi ösztön — kényszerítik az embert bizonyos célokhoz alkalmazni cselekvényeit. A művelődéssel inkább határozott alakot vesz a céloktól vezetett életrend. A belső és külső természeti és társadalmi rend, mely mint általános állszemben a különös akarat, s ha önként nem enged, kényszeríti azt, első és biztos nevelője az akarásnak. Ez érleli meg a belátást, hogy amaz általános rendtől eltérés nem volna az ember javára, melynek folytán végre belső kényszerűséget, tehát kötelességet érez, esetleges akaratnyilatkozatait legyőzni. A lelkiismeret éppen az általános célok tudatának reakciója egy különös akaratnyilvánulásra. — E szabály konkrét tartalma v. Struve szerint nem alterálja az erkölcsiség lényegét csak bizonyos alakot ad annak s fejlődési fokozatokat jelez. Ilyen fokozat az, midőn a kritikai gondolkodás előállásával a természeti hatalmak szellemi és erkölcsi tulajdonságokkal ruháztatnak fel, az általános akarat isten vagy a papság parancsának vagy tilalmának vétetik. Így képviselik az általánost az államhatalom, az erkölcsök, szokások. Magasabb fok a lesz az erkölcsiségnek, ha az erkölcsi szabály a helyett, hogy a külső világba projiciáltatnék, az egyén belsejében uralkodik mint szellemi hatalom, melylyel az egyes akarat mélyebb, bensőbb viszonyba lép s még magasabb, ha a szabály nem kívülről fogadtatott el, de az egyed eszes természetéből magából fejlett, ha így magától ismert elvek szerint a *autonóm* cselekszik. Ez erkölcsi törvény éppen nem elszakadás a természettől és társaságtól, sőt inkább önálló, saját szellemi tevékenység által nyert belátás mindkettőnek törvényeibe s a belátásnak a cselekvés zsinórmértékeül választása.

Az erkölcsi tett pszichológiai magyarázatában értekező is az akarat ama primitív mozgalmából indul ki, midőn bizonyos testi vagy lelki szükség érzésével összekötött képzet kielégítésére hajt, vagy a pszichicus tartalom túlbősége következtében kedélyizgalom áll elő, tehát a kívánságból és indulatból. Ezekre való reactio az akaratnyilvánítás, mely többé nem az egyes ingerektől, mint októktól, de az egész egyed örökölt és szerzett tulajdonaitól függ; az ingerek a reactio irányát, nem annak jellemét határozzák meg. Az associatio törvényeinél fogva az akaratinger egy sereg képzetet és érzetet von tudatba, köztük az erkölcsi szabályt is, mely az egyént az ingerre való gyors reactiótól visszatartja. Az akaratinger s erkölcsi szabály közt akkor állhat elő a *collisio*, mely első mozzanatában meggondolás s mint ilyen logikai s theoreticus természetű a felett, vajjon a tervben levő cselekvés jó-e vagy rossz, jogos-e vagy jogtalan stb. Az elhatározás miként je az egyén értelmi tehetőségeitől s erkölcsi fogalmaitól függ. Az egyes akarat még a tisztá gondolkodás körében is talál magának mentségeket, ha az nem világos és objectív ítéleteken alapul. A gondolkodás ez erkölcsisége a (Kant-féle) *categoria imperativus*.

Az elméleti elhatározás után még nem szűnt meg a *collisio*: az egyedre most vár a feladat az adott esetben erkölcsi belátásának érvényt szerezni az akarati impulsusok lázadása ellenében, a jóra vagy rosszra határozni magát. Eltekintve metaphysikai oldalától az *akarat szabadság* pszichologiailag az egyén e képességében áll, hogy a különböző akarati impulsusok ellentétességét tudatra hozza s előleges meggondolás után megoldja.

A theoreticus kételkedést logikai okokkal le lehet győzni, de az érzetek harca tovább folyik s az akaratingernek ismét csak az akarat energiájával lehet ellenállni. Az önlegyőzés eme ténye, a pillanatnyi akaratinger feletti uralom, az erkölcsi szabály által előírt általános akaratirány javára, teszi az erkölcsi cselekmény *psychicus* lényegét. Ez egyéni lelki-minőség krystallizációjára sokat tesz a megszokás. A lelki jelenségeknek ez állandó irányba terelése a *jellemképzés* s e processus eredménye a *jellem*.

E. Philipp dr. H. Spitta-nak ily című könyvét ismerteti: »Die Willensbestimmung und ihr Verhältniss zu den impulsiven Handlungen«. (Tübingen Fr. Fues 1881.) Spitta herbarti állásponton van. Innen vitáz a lelki tehetőségek, a »*particularis* lelkek« *felvétele ellen, — csakis bizonyos megszoritással engedi meg a képzelés és érzés megkülönböztetését. Az akará*s szerinte másodlagos *psychicus* functio. »Az ember jellemét a képzetek és érzelmek consolidatioja által nyert állandó képzet-complexiok teszik, a pillanatnyi reflexiókból elvont vélemények és maximák«. »Akarati cselekmény«-ek fogalma alá esnek a szándékos mulasztások, valamint azon esetek, melyekben valaki tudva a beszámíthatlanság állapotába helyezi magát. Az akarati cselekményektől, melyeket a célgondo'lat s a kivihetőség tudata jellemez, gondosan megkülönböztetendők a nem-szabad ösztöni cselekmények, melyeknél a »tehetés«, sőt legtöbbször az »ismerés« *momentuma is hiányzik. Ezekről ismét megkülönbözteti Spitta az »impulsiv* cselekvést, mely az akart céllal ellenmondásban van (Antilogie des Willens), mikor a belátás nem hiányzik, de az akadályok nehezen legyőzhetők, vagyis nincs meg az akaratnak kellő energiája.

H. Spencer »The Data of Ethics«-ét Fr. Kirchner ismerteti nem rendszerében, csak egyes jellemző helyek kiemelésével. Ugy látszik épen a rendszerhiányt nélkülözi e műben, míg a finom észrevételek a kritikai megjegyzések gazdagságát dicsérettel ismeri el.

Rövidebben vannak ismertetve a következő művek :

C. Nohle: Die Staatslehre Platon's in ihrer geschichtlichen Entwicklung (Jena, Frommann 1880).

Edm. Pfeiderer: Kantischer Criticismus und englische Philosophie (Halle, M. Pfeffer 1881)

T. Ziller: Allgemeine philosophische Ethik (Langensalza, H. Beyer und Söhne 1880).

M. Barsch: Moses Mendelssohn's Schriften zur Philosophie Aesthetik und Apologetik (Leipzig, L. Voss 1881).

T. Ribot: Les maladies de la memoire (Paris, G. Baillièrè & Co. 1881.

Jacob Bernays: Phokion und seine neueren Beurtheiler (Berlin, Hertz 1881).

Dr. Eug. von Schmidt: Die Philosophie der Mythologie und Max Müller (Berlin, C. Drucker 1880).

F. Evellin: Infini et Quantité (Paris, G. Baillièrè & Co. 1881.)

Sonnenberg: Der goldene Schnitt (Bonn, G. Georg 1881).

M. Guyau: Vers d'un philosophe (Paris, Baillièrè & Co. 1881).

F. Paulhan: La physiologie de l'esprit (Paris, G. Baillièrè & Co. 1880).

Lapszemle. Bibliographia.

B. P.

III. Zeitschrift für Philosophie u. philos. Kritik. Gegründet von J. H. Fichte, redigirt von dr. Hermann Ulrici.

Önálló cikkek: 1. Zur Kritik der Kantischen Erkenntnisstheorie. (2. folytatás.) Irta dr. Th. Weber. — 2. Untersuchung der Frage, ob Plato einen zeitlichen Anfang der Welt angenommen hat. Dr. Hermann Hoeppe. 3. Über das Princip des Schönen in der Betrachtung der Natur. Előadás, melyet 1881. jun. 25-én a berlini philos. társaságban tartott: Julius Rau. 4. Logische Differenzen. Dr. Rabus irja a közte és Ulrici közt fenforgó felfogási különbségre vonatkozólag a logika terén. Ehhez 5. Ulrici H. ír »Erläuternde u. berichtigende Bemerkungen zu dem vorstehenden Aufsatz.«

Birálatnak következő művek:

1. Dr. Jul. Bergmann. Seyn u. Erkennen. Berlin, Mittler, 1880.

2. Az újabb olasz irodalmat ismerteti dr. E. Hermann.

3. C. F. Heman. Die Erscheinung der Dinge in der Wahrnehmung. Lpz. Hinrichs, 1881.

4. Funk-Brentano. Les sophistes grecs et les sophistes contemporaines. Paris, Plon & Cie 1879.

5. Dr. W. Deisenberg. Theismus u Pantheismus. Wien, Faesy & Fried, 1880.

Végre egy rövid cikk dr. J. L. A. Kochtól »Zur Psychophysik«. Bibliographia.

IV. Vierteljahrschrift für wissenschaft. Philosophie. Unter Mitwirkung von M. Heinze u. W. Wundt herausgegeben von R. Avenarius 1882. első füzet. Achelis Th. Lotze's Philosophie. — Erdmann B. Logische Studien (Erster Artikel). — Schmitz-Dumont. Die Kategorien der Begriffe u. das Congruenzaxiom (2-ter Art) — Heymann G. Die Methode der Ethik. (1-ter Art.) — Wernicke A. Über Activität u. Passivität in ihrem Verhältnisse zu Freiheit u. Nothwendigkeit.

Anzeigen. Schuppe W. Erkenntnisstheor. Logik Bonn, Ed. Weber, 1878. 16 M. — Carrau Lodovic. La morale utilitaire stb. Paris Didier & Cie. — Byck S. A. Rechtsphilosophie. Der letzte Grund des Rechtes etc. Lpz. 1882. M. Schäffer. — Natorp, Paul. Descartes Erkenntnisstheorie. Marburg 1882. N. G. Elvert. — Neudecker G. Das Grundproblem der Erkenntnisstheorie. Nörd. lingen. 1881. C. H. Beck.

UJABB PHILOSOPHIAI MUVEK.

1. Magyar.

Alexander Bernát. Kant. Élete, fejlődése és philosophiája. I. k. Kant Imm. arcképével. Budapest, 1881. Akadémia.

Philosophiai Iróktára. A m. t. Akad. támogatásával szerkesztik Alexander Bernát és Bánóczy József. I. Descartes. I. Értekezés az értelem helyes használatának s a tudományos igazságok kutatásának módszeréről. II. Elmélkedések a metaphysikáról. Ford. s magyarázatokkal ellátta Alexander Bernát. Budapest, 1881. 1 frt 20 kr.

Böhm Károly. A lényeg formaisága. 1881. Kiadta a m. t. Akadémia 40 kr.

Lélektani Jegyzetek Szeged. 1881. 30 kr

Maczki Valér. dr. Böleselmi értekezések. Eger. 1881.

Öreg János dr. Gondolkodástan az egyetemesítő (inductiv) és behozó (deductiv) módszer alapján. 2. javított kiadás. Budapest. 1881.

Szabó Ignác. Lélektani képek. Tanulmányok a lelki élet köréből. A művelt olvasóközönség számára. 1 füzet. Eger 1881. 30 kr.

2. Angol.

T. W. Rhys Davis. Lectures on the Origin and Growth of Religion as illustrated by some points in the History of Indian Buddhism. London: Williams and Norgate. 1881. Pp. 262.

A. Barth. The religions of India. London. Trübner. 1882. Pp. 309.

Rev. E. Faber. The Mind of Mencius: Trübner. 1882. Pp. 293

James Hutchison Stirling. Text-Book to Kant. (The Critique of Pure Reason: Aesthetic. Categories. Schematism Translation. Reproduction. Commentary. Index With Biographical Sketch.) Edinburgh: Oliver and Boyd. London: Simpkin. Marshall. 1881. Pp. 548.

Eduard Caird. The problem of the Philosophy of the Present Time. Glasgow. 1881. Pp. 43.

Featherman. Social History of the Races of Mankind. Fifth. Division. Lond. Trübner. 1881. Pp. 664.

3. Francia.

A. Barbier: La genèse de la science. I. Genèse primordiale de la force et de la matière. Bordeaux. Gounouithon. 1881.

E. Caro. La fin du dixhuitième siècle. Paris. Hachette. 1881.

Charaux. De la pensée. Paris. 1881.

I. B. L. Décès. Science et vérité. Paris, Plon, 1881.

E. Duboux. La physique de Descartes. Lausanne. Bridel. 1881.

Ferraz. Nos devoirs et nos droits. Morale pratique Paris, Didier. 1881.

M. G i l l i o t. Etudes historiques et critiques sur les religions et institutions comparés. I-re partie: Les origines, Paris. 1881.

P. M a b i l l e a u. Controverses sur le libre arbitre au XVII-e siècle Dijon. Jobart. 1881.

L. M a b i l l e a u. Etude historique sur la philosophie de la Renaissance en Italie. Paris, Hachette. 1881.

I. R i g. La philosophie positive d'Auguste Comte. 2 vol. Paris, Bailière 1881.

I. S o u r y. Bréviaire de l'histoire du matérialisme. Paris, Charpentier, 1881.

4. N é m e t.

C. A b e l. Über den Ursprung der Sprache. 2. Ausg. Berlin, 1881 (1.50).

M. B ü d i n g e r. Zeit und Raum bei dem indogerman. Volke. Wien, Gerold 1881 (40 Pf.).

C a r u s P. Metaphysik in Wisensch.. Ethik u. Religion Dresden, Grumbkow, 1881 (1.50).

I. F r ö b e l. Die realist. Weltansicht u. die utilitarische Civilisation, Lpz., Wigand, 1881 (1.20).

E. v. H a r t m a n n. Das religiöse Bewusstsein der Menschheit im Stufengang seiner Entwickelung. Berlin, Dunker 1882 (10 M.)

J. L. H ö p p e. Psychol.-physiol. Optik in experimentell psychophys. Darstellung. Lpz., Wigand, 1881 (6 M.).

A. L a s s o n. System der Rechtsphilosophie. Berlin, Guttentag 1882 (12 M.).

O. L i e b m a n n. Gedanken u. Thatsachen. Philos. Abhandlungen, Aphorismen u. Studien 1-tes Heft Die Arten der Nothwendigkeit. Die mechan. Naturerklärung. Idee u. Entelechie. — Strassburg. Trübner, 1882 (2.50).

H. L o t z e. Grundzüge der Psychologie. Dictate aus Vorlesungen. Lpz. Hirzel, 1881 (1.20).

B. M a r t i n. Karl Chr. Fr. Krause's Lehre, Leben u. Bedeutung. Lpz. Findel, 1881/2 (4 M.).

H. M o r t e l l i. Der Selbstmord. Ein Capitel aus der Moralstatistik. Lpz., Brockhaus, 1881 (6 M.).

O. P l u m a c h e r. Der Kampf um's Unbewusste. Berlin, C. Duncker, 1881 (3 M.).

W. H. R o l p h. Biol. Probleme. zugleich als Vers. einer ration. Ethik. Lpz., Engelmann, 1882 (3 M.).

G. S c h r a m m. Leitfaden der Logik u. der empir. Psychol. 1 Heft. Logik. Bamberg. Smitt, 1881 (1 M.) 2 Heft. Empir. Psychol. u. o.